

Danskernes Historie Online

Danske Slægtsforskeres Bibliotek

Dette værk er downloadet fra Danskernes Historie Online

Danskernes Historie Online er Danmarks største digitaliseringsprojekt af litteratur inden for emner som personalhistorie, lokalhistorie og slægtsforskning. Biblioteket hører under den almennyttige forening Danske Slægtsforskere. Vi bevarer vores fælles kulturarv, digitaliserer den og stiller den til rådighed for alle interesserede.

Støt Danskernes Historie Online - Bliv sponsor

Som sponsor i biblioteket opnår du en række fordele. Læs mere om fordele og sponsorat her: <https://slaegtsbibliotek.dk/sponsorat>

Ophavsret

Biblioteket indeholder værker både med og uden ophavsret. For værker, som er omfattet af ophavsret, må PDF-filen kun benyttes til personligt brug.

Links

Slægtsforskeres Bibliotek: <https://slaegtsbibliotek.dk>

Danske Slægtsforskere: <https://slaegt.dk>

Hardsyssels Årbog

1980

ANDEN RÆKKE - BIND 14

UDGIVET AF

Historisk Selskab for Ringkøbing Amt

Hardsyssels Årbog

1980

ANDEN RÆKKE - BIND 14

UDGIVET AF

Historisk Samfund for Ringkøbing Amt

GADGAARD NIELSENS BOGTRYKKERI
LEMVIG

OMSLAGSBILLEDE:
Der losses gødning på havnen i Struer.

INDHOLD

<i>Benny Boysen</i> : Motorjagten »Anna« af Struer	5
<i>Niels Henrik Arendt</i> : Sir Lyngbjerg	15
<i>Knud Pichard</i> : Krig og ufred	27
<i>Christian N. Hansen</i> : Den frugtbare Særkjær-slægt	53
<i>K. Sønderby Madsen</i> : Gammel Johannes	63
<i>Ejvind Draiby</i> : Ole Rømers milesten	71
<i>Anna Louise Alstrøm</i> : Tambohus	75
<i>Peder Christensen</i> : En ener med evner	89
<i>Kristian Gay</i> : Bæksgård. En ryttergård i Vestjylland	95
<i>Gunnar N. Mundbjerg</i> : Enestegården Herrup	105
<i>Jørgen Peder Clausager</i> : Anders Jensen Clausager (1834–1928)	115
<i>Steffen Stummann Hansen</i> : Oldtidsagrene på Gørding Hede	139
Bog anmeldelser	155
Meddelelser fra historiske museer, arkiver og foreninger i Ringkøbing amt	159
Meddelelser fra Historisk Samsfund for Ringkøbing Amt	169
Register	172
Seværdigheder i Ringkøbing amt:	
»Struerpigene«	70
»Sarpsborgpigene«	88
»Kyriatide«	94
»Ung mand med hjælpelest kide«	138

Hardsyssels årbog 1980, under redaktion af:
Knud Erik Nielsen, Rigmor Lillelund, Jørgen Østergaard
og Kr. Bjerregaard.

Motorjagten »Anna« af Struer

Af Benny Boysen

Den tilknytning til søfarten, som har givet søkøbstaden Struer et anker i sit byvåben, er et af de arbejdsfelter, museet i Struer har taget op for at kunne dokumentere denne vigtige del af byens opståen og udvikling. Museumsleder Benny Boysen fortæller her om motorjagten »Anna« - et skib, som huskes i byen, og som i sin historie kan repræsentere en meget stor del af Limfjordens småskibsflåde.

En del af Limfjordens historie er knyttet til den flåde af ældre nedtaklede træfartøjer, som i mange år forsynede Vestlimfjordens byer og handelspladser med cement og gødningsstoffer fra fjordens hovedby Aalborg. Disse Limfjordens »gråspurve« er nu gledet over i historien som et stykke fortid. Udviklingen af landtransporten efter sidste verdenskrig slog dem ud, og det sidste fragtførende træfartøj i denne småskibsflåde er længst forsvundet. En af de typiske repræsentanter for denne svundne flåde var motorjagten »Anna« af Struer.

Ingen vidste rigtigt, hvor gammelt skibet var, men alle vidste, at det var gammelt - meget gammelt. En dag i 1929, da bedstemand Alfred Pedersen sad på dækket og vaske-tøj, mens skibet lå i Struer havn, kom en ældre svensk skipper hen og betragtede indgående skibet, og henvendte sig så til bedstemanden: »Sig mig, har skuden her ikke været svensk?«

Bedstemanden bekræftede og fortalte, at skibet i sin tid som svensk-registreret havde heddet »Fürsten«. »Ja, jeg synes nok, jeg kunne kende den. Eksisterer den virkelig endnu? - Den er gammel! Ja, det var den allerede, da jeg var ung og begyndte at sejle!« - lød den svenske skippers forundrede kommentar.

Han fortalte så, at skibet i sin tid havde været anvendt til fiskeri, og at det i omtale aldrig hed andet end »Førsten«, fordi det med sine gode sejlegenskaber altid var først tilbage fra fiskepladserne.

At skibet havde fisket, var ingen overraskelse for Alfred Pedersen, der i en kistebænk i mandskabslukafet forude havde fundet en stor samling gamle søkort over fiskepladserne oppe under Island, Jan Mayen og Svalbard, så han kendte lidt til den del af skibets fortid, som lå forud for 1911, da det kom under dansk flag.

Det var skibsfører Lars Peter Andreasen i Hobro, der 17. juni 1911 købte den jagttriggede fiskekvase »Fürsten« af Skårhamn og lod den registrere som »Nora« af Hobro, hvor skibet kom ind i almindelig fragtfart.

L. P. Andreasen førte selv sit skib, og hans sejlads med det fik en brat ende.

På en rejse fra Mariager fjord til Ballen på Samsø med en ladning brænde løb skibet i efteråret 1917 ind i en hård sydøstlig storm med tæt regntykning¹⁾. Andreasen sejlede derfor op i Ebeltoft vig, hvor han ankrede nord for Alhagen for at afvente bedring i vejret. Skønt skibet havde begge ankre ude, var disse ikke i stand til at holde det i den tiltagende storm. »Nora« kom i drift, og om formiddagen den 25. oktober grundstødte skibet og sprang læk. Besætningen bjærgede sig hurtigt i land i skibets jolle, og kunne fra stranden se, hvorledes vejret mishandlede deres skib, som huggede tungt i grunden.

Da vejret var bedret, gik man i gang med at losse det grundstødte fartøj. En uges tid senere var ladningen bjærget, og »Nora« bragtes flot og slæbtes til Ebeltoft for at få skaderne udbedret. Skibet havde klaret sig, det var endnu ikke udlevet, men skulle få yderligere 40 år på kølen.

Da »Nora« var sat i stand, solgte L. P. Andreasen det i maj 1918 til postekspedient Marius Petersen i Nyborg, der fik en særdeles kort karriere som skibsreder. To dage efter, han selv fik skøde på skibet, solgte han det videre til direktør Carl Frederik Nielsen i Odense, og her blev skibet nu hjemskrevet, men fortsat med navnet »Nora«.

I april 1920 kom »Nora« til Limfjorden, idet skibsfører Theodor Andersen fra Thisted købte det, og lod det få hjemsted i Aalborg.

Theodor Andersen var ud af sømandsslægt og kendte til livet på fjorden som få. Fra han var 13 år, havde han sejlet med på faderen, Thomas Andersens galease »Brødrene« af Thisted, og under den første verdenskrig havde han tjent gode penge i den farefulde sejlads som matros på en af DFDS' eksportbåde, som gik på England. Efter at have erhvervet bevis som sætteskipper kunne han nu sætte foden på eget dæk.

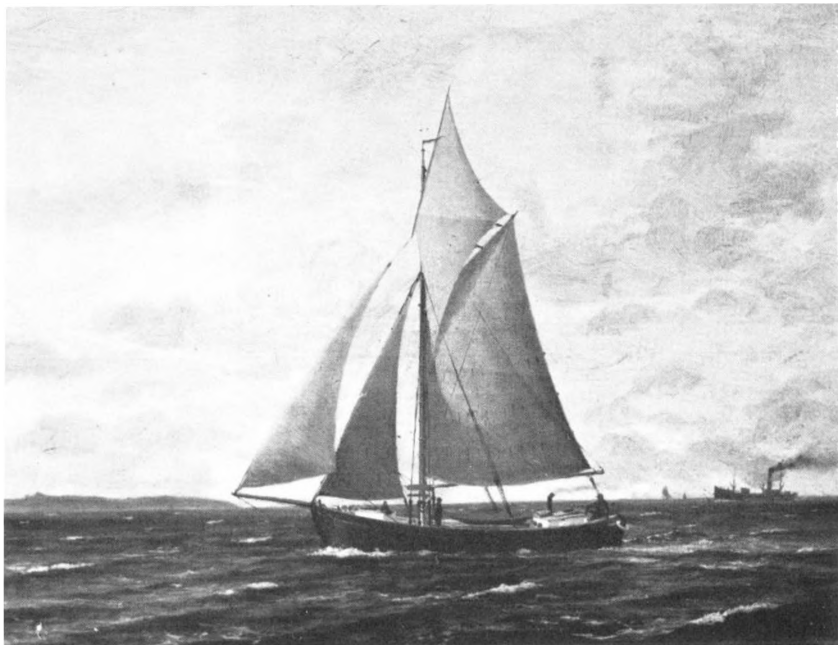
Når han valgte Aalborg som hjemsted fremfor hjembyen Thisted eller Struer - hvortil skibet snart kom til at gå i fast paketafart - skyldtes det forholdet omkring havnepengene. I skibets registreringshavn betalte man kun det halve beløb i liggepenge, og da man altid var mest sikker på at kunne få en last i Aalborg, lod mange af Vestlimfjordens skippere deres skibe hjemskrive der, men for »Nora«s vedkommende påvirkede hjemstedet ikke den kendsgerning, at skibet allerede i Theodor Andersens tid blev betragtet som et rigtigt struerskib.

Det var et sejlskib, Theodor Andersen havde erhvervet sig, og et års tid bevarede han det som sådant med Ole Pedersen fra Hanstholm som bedstemand. Men da fragtraterne for skibe med maskinkraft var højere, besluttede Theodor Andersen sig for at få indlagt motor.

I marts 1922 fik »Nora« i Aalborg indlagt en 30 HK »Aabenraamotor« fra firmaet Heinrich Callesen & Co., Aabenraa. For at kunne betale denne dyre investering lånte Theodor Andersen en god sum penge af købmand Martin Lefflers i Nykøbing Mors, mod at denne fik pant i skibet.

Efter denne investering i maskineri afkortede Theodor Andersen skibets meget høje mast og den lange bom, der hidtil havde raget tre alen ud over skibets agterende. Også klyverbommen fik savens tænder at mærke. Nedtaklingen var begyndt, nu var »Nora« en motorjagt.

I forhold til sin længde var »Nora« meget bred, (43 fod lang - 18 fod bred) og skipperen måtte finde sig i at høre skibet omtalt som en balje. Selv måtte han på grund af en udpræget korporlig lighed med den folkekære syngende skuespiller Oskar Stribolt finde sig i tilnavnet »kammersangeren« - dette sidste dog kun i omtale, aldrig i tiltale.

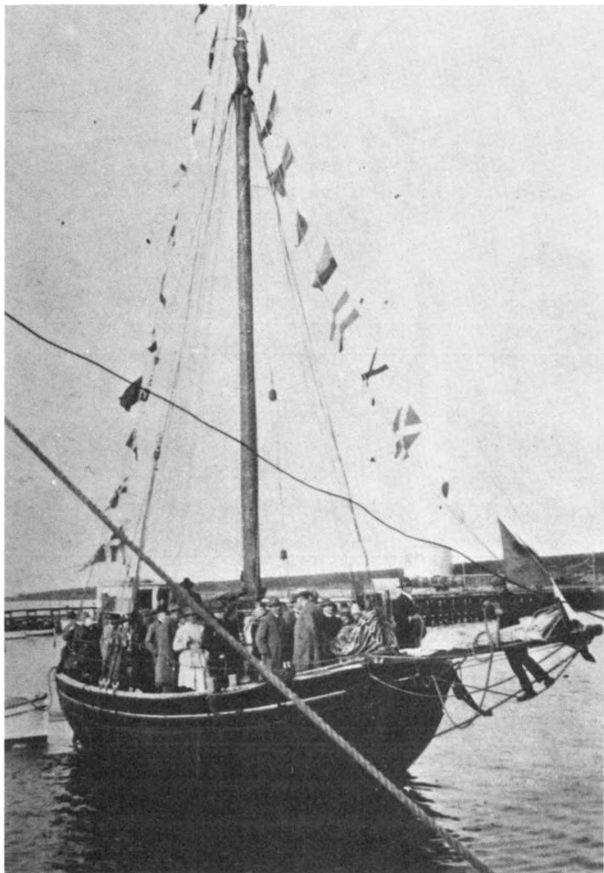
»Nora« af Aalborg i slutningen af 1920'erne ligger hårdt bidevind på styrbords halse. Såvel mast som bom er afkortet. Billedet er reproduceret efter maleri i privateje og har dannet forlæg for en akvarel, udført af marinemaler Otto Stoltenberg, der nu er i Struer Museum.

»Nora« var i skroget godt underskåret både for og agter, og skroget var under vandet skarpt kileformet med kun 6 fods dybgang, så skibet var »en sejler om en hals«, som Alfred Pedersen udtrykker det. Var skibet godt lastet, og man gik på bidevind, skulle andre skibe se sig godt for, om de ville følge med.

»Nora« var oprindelig klinkbygget, men Theodor Andersen havde fået det »puttet i konvolut«, det vil sige forhudet udenbords med metalplader, som forstærkede skroget - hvilket særligt betød noget ved sejlads i isfyldt farvand - og skibet fremtrådte som glat.

Sejladserne med »Nora« var enkle. Der blev hentet gødning i Aalborg, specielt hos Det danske Gødningskompagni og hos Peder P. Hedegaard, og disse laster havde næsten altid Struer som bestemmelsessted. Til Aalborg sejlede man i ballast, hvis ikke man var heldig at få en last, som skulle den vej, men det var sjældent. Udover denne næsten fastlagte rutine kunne der komme enkelte helt specielle sejladser. En sådan oplevede »Nora« i sommeren 1929.

Havnestyrelsen for Holstebro-Struer havn havde for skik, når der hver 4. år skete forandring i styrelsens sammensætning, at arrangere en udflugt for at lade de nye medlemmer ved selvsyn gøre nogle erfaringer omkring deres nye arbejdsfelt og dets maritime opland. Til en sådan udflugt chartrede man »Nora«, der i dagens anledning blev smykket med alle de internationale signalflag. Dette år havde havnestyrelsen indbudt de samlede

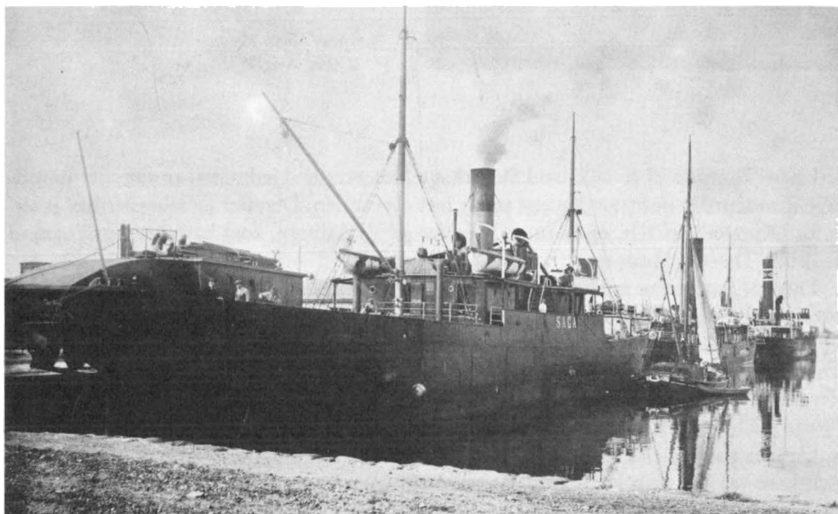
Med nationalflagets agter og signalfag over mastetoppen forlader »Nora« Struer havn med sin dækslast af byrådsmedlemmer fra Holstebro og Struer med Tambobus som bestemmelsessted. Bedstemand Alfred Pedersen har distanceret sig fra passagererne ved at kravle helt ud på klyverbommen for at bjærge fortrossen.

byråd fra både Holstebro og Struer til at deltage sammen med udvalgte gæster som politimester Hallund, dommer Bierfreund og amtsfuldmægtig la Cour - der var trængsel på »Nora«s dæk den dag.

Struer Dagblad kan berette, at man stod ud af havnen ved 11-tiden og satte kursen mod Tambobus. »Samtidig begyndte solen at skinne, og deltagerne klarede med glans sørejsens besværligheder. Ved ankomsten til Tambobus samledes man til frokost på kroen, hvor formanden, grosserer Marinus Koustrup, bød velkommen, og så gik man i gang med at spise de berømmelige Tambobus-ål. Appetitten var stor og stemningen ved bordet god, så sammenkomstens succes var på forhånd fastslået«, berettede den opstemte redaktør, der selv havde været med ved bordet. – Den historiske uenighed om havnen lod de to byråd sejle agterud en sådan dag.

Theodor Andersen var i november 1927 selv flyttet til Struer og begyndte kort efter at se sig om efter et større skib til at klare fragten mellem Aalborg og Struer. Hans øjne faldt på en gammel dansk fore-and-aft-skonnert »Elona« af Tønsberg, som lå oplagt i Svelvik i Norge efter i nogle år at have gjort tjeneste som hvalfanger. Han rejste selv til Norge og købte skibet, der igen kom under dansk flag i marts 1930.

I Aalborg blev hvalfangerskonneren nedtaklet til galease, og da skibet kom tilbage til Struer, havde det fået navnet fra gamle »Nora«. Alfred Pedersen, der også havde sejlet med Theodor Andersen på gamle »Nora«, var med til omtaklingen af skibet og bedstemand om bord, da det blev præsenteret i Struer som »Nora« – hvilket snart blev til »Store Nora« for at holde de to skibe adskilt i omtale 2).

»Nora«, der repræsenterer den interne trafik på fjorden, er her forstøjet på siden af D.F.D.S.' »Saga«, der i slutningen af 1920'erne ofte anløb Struer med en restladning fra andre vesteuropæiske havne. Foran ligger D.F.D.S.' »Limfjorden«, der opretholdt forbindelsen mellem hovedstaden og Vestlimfjordens havne, og forrest DFK's (De forenede Kulimportører) »Vendia«, der var bygget specielt til at fragte kul fra England til Limfjordsbyerne. »Vendia« blev som det første danske skib beskudt og sænket af tyskerne under anden verdenskrig – endnu før Danmark var blevet besat.

Nora-navnet var kommet til at betyde noget for Theodor Andersen. Selv hans villa i Rosenvænget i Struer bar med store bogstaver navnet »Nora«. Gamle – nu navnløse – »Nora« var til salg.

En af de små ladepladser i Limfjorden var Thissinghuse på vestsiden af Mors. Her lå købmand J. K. Jantzens store købmandsgård, og to skibe havde fast arbejde med at sejle købmands- og grovvarer hertil. Det var skipper Peter Traps jagt »Ellen«³⁾ og købmandens egen jagt »Bertha« af Nykøbing, der på grund af sin afsavede klyverbom kendtes som »Elefanten«. Skipper på »Bertha« var Jakob Kristian Nielsen fra Attrup.

Jakob Nielsen, der som ung havde haft sin første hyre på købmand Knakkergaards 4-mastede skonnert »Morten Jensen« af Nykøbing, var efter at have erhvervet bevis som sæt-

*Skibsfører Jakob Kristian Nielsen
(15. 9. 1893–8. 3. 1971).*

teskipper kommet til at sejle med Skarrehage Molerværks »Herkules«, en fart, der hovedsagelig omfattede mursten den ene vej og tørv den anden. Derefter fik han »Bertha« at sejle for købmand Jantzen, og da turen hver uge gik til Aalborg, kom han naturligvis også til at kende Theodor Andersen.

Theodor Andersens køb af nyt skib fandt sted på et tidspunkt, hvor den internationale økonomiske krises virkninger var begyndt at vise sig i fragtraterne, og da Jakob Nielsen ikke syntes, at han kunne tjene nok ved at sejle for købmanden i Thissinghuse, spurgte han Theodor Andersen om prisen på gamle »Nora«. – Skibet skulle blive hans for 5000 kr., og det blev det. Der blev handlet i april 1932, og en måned senere blev skibet hjemskrevet i Struer med navn efter den nye ejers kone »Anna«.

Det var strenge tider, der begyndte for den 39-årige skipper. Den økonomiske verdenskrise var kun i sin vorden. Med skipperen og en bedstemand eller en dreng som besætning begyndte turene til Aalborg. Om sommeren var der så godt som intet at sejle med, men hen i august-september, når gødningssæsonen begyndte, kom der igen liv i Limfjordens småskibsflåde.

Den 2. november 1932 mønstrede den 20-årige fisker Karl Opstrup Poulsen fra Struer som bedstemand om bord i »Anna«, og frem til 28. april 1934, hvor han afmønstrede, gjorde skibet nøjagtigt 75 rejser.

Bedstemanden skulle aflønnes med 10 kr. pr. rejse + kosten. »Anna« lastede 51 tons, og en last gødning blev (i 1936) betalt med 167 kr. Køen af fragtsøgende fartøjer i Aalborg var stor. Det var derfor om at gøre en rejse hurtigst muligt for at komme ind i køen igen.

Alle laster blev hentet i Aalborg, og langt de fleste blev leveret til Gødningskompagniet i Struer, men bedstemanden husker fra de halvandet år, han var om bord, at der også var enkelte laster til Vilsund, Thissinghuse, Krik og Lemvig.

»Anna« havde sit eget lossegrej. På dækket stod en af de små 3 HK benzinatorer fra Brdr. Mortensens maskinfabrik i Aalborg, og sejlboommen blev skiftet ud med en lossebom. Gødningen, der var i 200 pund sække, blev så løftet op og svinget ind over ladet på en ventende lastbil, eller folk kunne bære dem på ryggen ind i pakhuset.

En havnearbejder i lasten fik sækkene slængt an, mens skibets bedstemand kørte spillet. Skulle det gå rigtig stærkt, blev bedstemanden sendt ned i lasten for at hjælpe, og så kørte skipper selv spillet, og nu blev der hevet to 200 pund sække op ad gangen.

Men hvor travlt, der end var med at få »Anna« losset og sendt afsted igen, så var der dog altid tid til at drikke kaffe, når skibet var i havn, og der blev drukket meget kaffe på »Anna«. Havnearbejderne og besætningen fra andre fartøjer i havnen mødte op for at få en kop med, og bedstemanden måtte lade sig afløse ved spillet for at lave mere kaffe, men der var altid en arbejdsløs på kajen, som gerne ville afløse for at få en lille del i det hektiske liv, der udspillede omkring losningen.

Op fra lukafet steg en sky af kaffeduft og tobaksrøg, skyen formelig skylledes ud af latterbølger så høje, at de hørtes gennem larmen fra lossegrejet, for selvfølgelig blev der arbejdet imens. Man afløste hinanden ved arbejdet, og den hårde træbænk i det trange lukaf blev lige så lidt kold som den blå kaffekande.

Den gemytlighed og det glade indbyrdes fællesskab mellem besætningerne, som herskede under samværet i lukafet, var borte i det øjeblik, sidste fortøjning var kastet og længe inden det tilrøgede lukaf var blevet gennemsigtigt. Nu var man igen konkurrenter på brødet. Det var om først at sikre sig en plads i køen ved gødningskajen.

Så snart vinden var til det, sejlede Jakob Nielsen med sejl, og han havde ry for at være særdeles dygtig dertil. I det hele taget hører man aldrig en gammel sømand omtale Jakob Nielsen uden med en ed at bedyre hans dygtighed som sømand. Jakob Nielsen vidste nøjagtigt, hvor hårdt skibet kunne presses med sejl. Mange gange, når der var modvind vestover fra Løgstør, og motoren ikke kunne klare at sejle op mod vinden, klosrebede han sejlene, og med motoren gående kunne man nu krydse sig vej vestover. Mange skibe, der har ligget opankret for at afvente bedre vejr, har set »Anna« krydse forbi.

Inde i fjorden sejlede man aldrig efter søkort, men grundstødninger var ukendte. Der blev også sejlet om natten undtagen på strækningen mellem Løgstør og Aalborg, hvor der ikke var fyr til at vejlede skibsfarten. Også i tåge fandt Jakob Nielsen rundt. Han havde nedskrevet kurserne mellem de koste, som afmærker grundene i fjorden, og han vidste nøjagtigt, hvor lang tid det tog at sejle mellem de enkelte koste.

En sådan tåget dag var bedstemanden sendt forud for at holde udkig efter koste. De mange ankerliggere, de mødte undervejs, kunne konstatere, at »Anna« var på vej til en bedre plads i køen end de.

Det var almindeligt at ankre op for natten på »Strømmen« ud for Løgstør for derefter ved solopgang at gå østover mod Aalborg. I dette farvand udspillede hver eneste dag et kapløb om at komme først. Her fik småskibsflåden afprøvet, hvor meget motor og sejl i forening kunne præstere.

Oprindeligt var det den skipper, som først kom til kaj, der først fik last i skibet, men da der kunne opstå dramatiske episoder på det sidste stykke vej fra broerne i Aalborg ned mod gødningskajen, enedes skipperne om, at det fremover skulle være den rækkefølge, hvori skibene ankom til Jernbanebroen, der skulle være afgørende, og så måtte man holde en vis selvjustits.

I 1933 fik Jakob Nielsen sin familie flyttet til Struer til en taglejlighed i Søndergade, og da der ikke var noget at sejle med om sommeren, kom familien om bord og udgjorde besætningen. Det kunne ikke gå at ligge i Aalborg og vente på last med en fremmed mand om bord.

Fru Anna Nielsen, Struer, kan fortælle om besværet med en sådan sommerflytning,

hvor hele familien skulle være om bord, men også om glæden ved et samvær, man ikke kendte til den øvrige del af året.

Man skulle have pakket en masse ting ned på den beskedne plads: Dyner, tallerkener, gryder, symaskine, katten, guldfisken osv., og dertil kom problemet med børnene, som gik i skole. Skolens sommerferie var ikke altid begyndt, når man måtte drage afsted for at søge last.

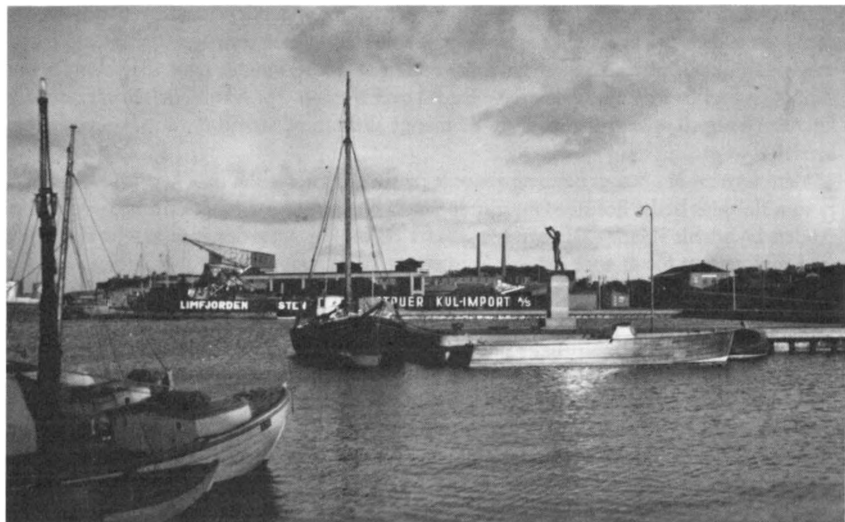
Et år havde familien et par uger før feriens begyndelse været på skolen for at få børnene med, men den tilladelse skulle man hente hos provst Steffensen, der var formand for skolekommissionen. Da man ikke traf provsten hjemme og i øvrigt lå sejlklar i havnen, sejlede man uden provstens velsignelse.

Ingen skal imidlertid sige om provst Steffensen, at han tog let på sine pligter som kommissionsformand. Et par dage efter holdt der en taxa på kajen i Aalborg. Det var provst Steffensen, der bad forældrene sørge for, at børnene blev undervist på en nærliggende skole. Da skolevæsenet i Aalborg så blev kontaktet, stillede man sig ganske afvisende til den slags kortvarige arrangementer.

Da det var småt med gødningslaster sommeren igennem, begyndte familien at sejle cement ud af fjorden. Det var tildels ukendt farvand, og her kom søkortene frem. Når skibet kom frem til Hals ved udsejlingen fra Limfjorden, og det blæste lidt kraftigt i Kattegat, kravlede Jakob Nielsen op på det styrehus, han havde fået sat på skibet, og med en

Der losses gødning i Struer. I baggrunden losses direkte på lastbil, hvorimod lasten i forgrunden med muskelkraft og balancekunst leveres i Gødningskompagniets pakhus i 200 pund-sække. Andre transportformer som jernbane og hestevogn har hver på sin måde udlagt spor på havneterrænet.

»Anna« oplagt ved nokken af midtermolen i Struer, netop hvor »Sarpsborgpigens« laster en måge op mod friheden. Havnebassinets i forgrunden er byens ældste havn, der står umiddelbart over for sit 125-års jubilæum.

kikkert skaffede han sig et overblik over situationen i Kattegat. Så han andre småskibe, konstaterede han »Kan han sejle, så kan jeg også!« – og det gjorde han så.

Der var cementlaster til Sjælland, Fyn og Sønderjylland og indimellem blev der også fragtet en ladning jern, men så snart gødningssæsonen igen var inde, var »Anna« tilbage i sin sædvanlige fart.

Den fritid, der var om bord, når der ventedes på last, benyttedes til at male og vedligeholde skibet og grejet. »Anna« var efter mange udsagn et af de bedst holdte skibe på fjorden. Aldrig savnede det maling, og når børnene var om bord, holdt de motoren pudset og blank – dog uden at lægge den store begejstring for dagen.

»Anna« fik ligeledes hver sommer et ophold på bedding på Søren Larsen & Sønners værft i Nykøbing for at blive skrabet og malet under vandlinjen.

Skibet var familiens levevej – ikke blot en måde at tjene penge på, men en livsform, og altid havde skibet førsteret. I 1935 købte familien nyt hus, men kort før dette skulle overtages, brændte »Anna«s motor sammen på vej ned gennem Venøsund. Hushandelen måtte gå tilbage og pengene bruges til en ny 35 HK Vognsgaard & Nielsen motor. Da denne blev indlagt, kortede skipperen yderligere af mast og bom.

Under besættelsen sejlede familien ikke med. Jakob Nielsen klarede sig med en fremmed skibsdreng, men var i øvrigt ikke ude for dramatiske oplevelser i de år. Han kunne sejle frit i de indre danske farvande og var på Samsø flere gange med tørv.

Da besættelsestiden var ovre, og dagliglivet skulle i gang igen, blev det hurtigt klart for småskibsflåden, at det var en helt ny transportform, der ville blive satset på. Det danske rige var i slutningen af 1930-erne blevet bundet sammen af broer, og lastbiltrafikken, der tidligere kun havde haft betydning lokalt, begyndte at betyde noget regionalt.

Småskibsfarten holdtes igang endnu nogle år, mens landevejstrafikken udvikledes, men den ældste del af flåden, som tillige havde den laveste tonnage, måtte lægge op.

»Anna« fik sin plads i Struer havn for enden af midtermolen, hvor »Sarpsborgpigene« slipper en fugl fri for at lade den flyve frit ud over fjorden. For Jakob Nielsen var der yderligere en årsag til oplægningen. Efter de mange slidsomme arbejdsår til søs begyndte helbredet at svigte.

Mens »Anna« lå i Struer havn og ventede på sin skæbne og slet ikke kunne leve op til sit ry som fjordens bedst holdte skib, gjorde Jakob Nielsen et par rejser som bedstemand på Anders Dybdahls »Marie« (»Lange-Marie«) fra Nykøbing, men opgav så at sejle og meldte sig i fagforening for at søge arbejde som stuver på havnen i Struer.

I september 1956 solgtes »Anna« for 2000 kr. til produkthandler Søren Erik Skov i Lemvig, og når Jakob Nielsen solgte skib, så fulgte alt med, som hørte til skibet. Kun navnebrættet med skibets og hustruens navn blev fjernet, og selv om det ikke som prinsessens ært kom på Kunstkammeret, så kom det dog på Struer museum.

Den 1. august 1957 kunne produkthandler Skov meddele Lemvig toldkammer, at »Anna« var ophugget. Dermed var ikke blot et enkelt skibs skæbne afgjort. Det var en epoke, der var forbi, og et helt kapitel af Limfjordens historie var ved at være skrevet til ende.

NOTER OG HENVISNINGER

Artiklen bygger på oplysninger hentet i Skibsregistreringsprotokollerne i Rigsarkivet og interviews med fru Anna Nielsen, Struer, fhv. arbejdsmand Alfred Pedersen, Struer, fhv. fisker Karl Opstrup Poulsen, Struer, og installatør Christian Saugstrup, Nykøbing Sj., som alle bedes modtage forfatterens bedste tak.

1) Dansk søulykke Statistik for året 1917

2) Alfred Pedersen har efter de originale tegninger fra Rasmus Møllers værft i Faaborg udført en særdeles smuk model af »Elona« som kirkeskib til Struer kirke. Skibet er ophængt 24. august 1980.

3) Jagten »Ellen« har fået sin egen biografi i Svend Borgs »Limfjordens stolte svaner« – Morsø lokalhistorisk forlag 1980.

Benny Boysen
 Museumsleder
 Dalhus, Præstevej 3, Resen
 7600 Struer
 Født 1944

SIR LYNGBJERG

Træk af en 100-årig historie

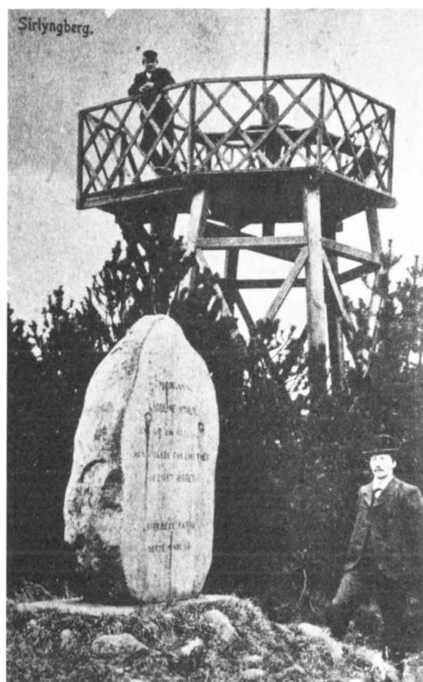
Af Niels Henrik Arendt

I 1979, den 10. juni, holdtes en folkefest på Sir Lyngbjerg, et skovklædt bakkedrag på grænsen mellem Naur og Sir sogne. Anledningen til festen var 100-årsdagen for oprettelsen af det aktieselskab, der beplantede bakkerne og skabte et folkeligt samlingssted, som fik stor betydning i slutningen af forrige og første halvdel af dette århundrede.

Folkefesten i 1979 var en succes: Ca. 500 voksne og børn fra hele egnen deltog; trods køligt vejr var der virkelig fest i bakkerne denne dag. Og dog kunne ældre deltagere berette, at de folkelige møder tidligere havde kunnet samle et mere end femdobbeltpublikum. Her skal fremdrages nogle træk af den 100-årige historie. Det vil samtidig være beretningen om en folkelig og historisk identitets- og fællesskabsfølelse, som i dag er ude i sin måske alvorligste krise.

Da isbræerne under sidste istid væltede ned over Skandinavien og Danmark, skubbede de foran sig enorme volde af sten, sand og ler. Disse volde, der markerer grænserne for isens fremtrængen, kaldes randmoræner, og de blev liggende som store bakkedrag, da isen for 15-20.000 år siden begyndte at trække sig tilbage. Bakkerne, der nu kaldes Sir Lyngbjerg, er en sådan *randmoræne*, dannet af en udløber af Venø-bræen. Isens grænselinje er gået tværs igennem Naur sogn, således at den nordligste tredjedel er et morænelandskab fra sidste istid med tung og frugtbar jord, medens den sydlige del af sognet dels udgøres af et ældre landskab, den såkaldte Naur-Asp bakkeø fra næstsidste istid, dels for den sydligste dels vedkommende af hedeslette, de lette og udvaskede jorde, hvor de store smeltevandfloder løb. Grænserne mellem de forskellige landskabsformer i sognet er markante. Tydeligst træder grænsen frem ved Sir Lyngbjerg, hvis bakker hæver sig kraftigt over det omliggende landskab op til en højde af 70 meter. Et hjørne af de tilplantede bakker rækker ind i Sir sogn. De her beskrevne landskabsforhold bevirker, at man i klart vejr fra et udkigstårn, anbragt på bakkernes højeste punkt, kan overskue store dele af Vestjylland. Flere end 30 kirketårne kan ses herfra. 400 meter nord for bakkerne ligger Sir Bavnehøj, en bronzealderhøj, hvis top er det højeste punkt på egnen, 70,4 m.

I forrige århundrede lå bakkerne, der efter bebyggelsen nedenfor dem kaldtes Krunderup Bakker eller Krunderup Bjerge, hen med lyng, antagelig brugt til græsning for kreaturer og får. Men man fik øjnene op for, at bakkerne også kunne bruges til andet.

Prospektkort med Sir Lyngbjergs første udkigstårn. Af træernes højde skønnes billedet at være fra omkring århundredskiftet. Stenen ved tårnets fod er Sirboernes minde for enkedronning Caroline Amalie.

I 1863 kom der en 20-årig lærer til skolen i Sir. Læreren hed Hans Jørgen Hansen og var sønderjyde. Han var kaldet til embedet af enkedronning Caroline Amalie, der havde støttet Sir-boerne økonomisk ved bygning af skolen og til gengæld havde fået kaldsretten til skolelærer-embedet for livstid. Om Hans Jørgen Hansen, hvis navn blev knyttet så snævert til Sir, at der kun er en bindestreg imellem, er der før fortalt i disse årbøger (årg. 1920 og 1924). Hansen-Sir satte gang i det folkelige arbejde på egnen. Som sønderjyde lå landets fremtid ham stærkt på sinde; det var da nærliggende at knytte det folkelige arbejde til en skytteforening, der opøvede de unge i våbenbrug, for at en katastrofe som den i 1864 ikke igen skulle indtræffe. Sir-Naur skyttekreds blev med anbefaling af de to gode Sir-boere Gravers Godrim og Mads Bertelsen, der havde stiftet bekendtskab med sagen andetsteds, oprettet i 1867 med Hansen-Sir som formand.

Man holdt øvelse med de unge i Krunderup bakker, og efter øvelserne var der ofte foredrag, enten ved fremmede foredragsholdere eller ved Hansen-Sir selv. Arbejdet groede: man begyndte at holde foredragsmøder og folkelige fester i bakkerne.

Et foreløbigt højdepunkt nåedes i 1878, hvor man rejste en mindesten i bakkerne for grundlovs kongen Frederik VII. Skyttekredsen med Hansen-Sir som drivkraft var initiativtager. »Man havde dermed den Tanke, foruden af værne om og hellige den hensøvede Konges Minde, tillige end mere at gøre Stedet til et Midtpunkt for Egnens Beboeres Sam-

menkomster navnlig om Sommeren. Tanken om Støttens Rejsning vandt varm Tilslutning og en Komite nedsattes for at indsamle frivillige Bidrag, ligesom ogsaa en Bazar, der var foranstaltet af unge Piger, afholdtes hos Kristen Bjerre i Alstrup og gav en klækkelig Indtægt, der overgaves til den nedsatte Komite. Da man mente at turde skride til Støttens Rejsning blev det Komiteen overdraget at ordne alt fornødent hertil, og en Stensøjle og en Bronzestue blev bestilt hos Billedhugger Ewens, København, fortæller Hansen-Sir i en gammel protokol.

*Frederik den syvendes mindestøtte
på Sir Lyngbjerg.
(Foto: Richard Nielsen).*

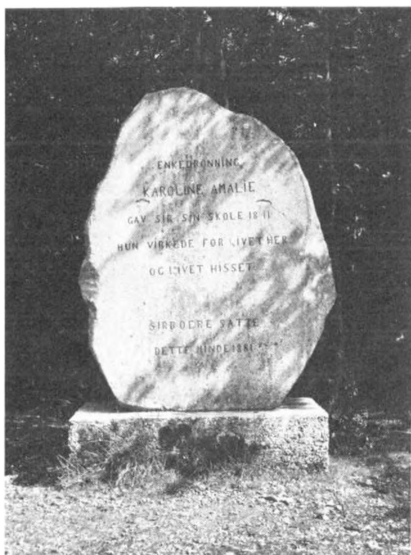
Afsløringsfesten fandt sted grundlovsdag 5.6.1878; folketingsmand Niels-Jokum Termansen holdt tale for en 3000-tallig tilhørerskare, og stenen, der var placeret nøje i skellet mellem Naur og Sir sogne, blev afsløret.

Ved denne lejlighed blev den tanke fremsat, at de lyngklædte bakker skulle tilplantes.

Det var jo i de år, hvor man ved tilplantning nyttiggjorde store arealer i Midt- og Vestjylland for derved indadtil at vinde, hvad udad var tabt. Tanken vandt tilslutning, og der blev nedsat en ny komité, der i den følgende tid forestod køb af arealerne og forberedte dannelsen af et aktieselskab. Der blev holdt stiftende generalforsamling; en foreløbig bestyrelse blev nedsat med Hansen-Sir som formand. Bestyrelsens første handling var at tage kontakt med Hedeselskabet for at få vejledning og understøttelse ved tilplantningen af bakkerne.

Først i 1882 vedtoges ved en ny generalforsamling de endelige vedtægter for »Aktieselskabet Krunderup Bakkers Plantage«, hvis formål bestemmes således: »Selskabets Formaal er at tilplante en Del af Krunderup Bakker efter en Plan, som under det Danske Hedeselskabs Vejledning og Tilsyn tager hensyn til Plantagens Afbenyttelse som Lystanlæg og Fesplads.«

Plantningen var allerede i fuld gang, og man stræbte imod, at tilplantningen kunne være til ende i 1889.

Sirboerne fik deres skole af enkedronning Caroline Amalie. Som tak rejste de denne mindesten på Sir Lyngbjerg - og glemte at stave enkedronningens navn med C! (Foto: Richard Nielsen).

I 1888 rejstes denne obelisk til minde om 100-året for stavnsbåndets opløsning. (Foto: Richard Nielsen).

Det var den ydre ramme, der dermed var tilvejebragt. Men der skete sandelig også andet i bakkerne. I 1881 afsløredes den anden mindesten. Den rejstes for den afdøde enkedronning Caroline Amalie og var tilvejebragt af Sir-boerne som et synligt udtryk for deres taknemmelighed. Stenens indskrift lyder: »Enkedronning Karoline Amalie gav Sir sin skole 1841. Hun virkede for Livet her og Livet hisset. Sirboerne satte dette Minde 1881«. De fremhævede ord havde enkedronningen selv brugt i et brev til Hansen-Sir om hensigten med Sir skole.

Ved afsløringsfesten den 28. juni 1881 talte professor Schröder, Håsum, om Karoline Amalie. Han nævnte bl. a. hendes kontakt med Grundtvig og mente, at hun i Vartov havde fundet inspirationen til sin indsats for folkeliv og kristendom. Talen sluttede med de manende ord: »Gud give Enkedronning Karoline Amalies Minde maa leve længe i blandt os i vort kjære Fædreland, thi da er der Liv tilbage i os, og naar vi som hun vandrer paa Ydmyghedens og Bekjendelsens Bane, da kan ogsaa vi faa Mildhedens Majestæt, og naar vi holde fast derved, da skal Danmark bestaa trods Ørnenes Gridskhed«.

Forsamlingen gik nu anført af et musikkorps i procession til mindestenen. Man kunne jo ikke så godt udbringe et leve for den afdøde; men fest var der jo, og så råbte man hurra for hendes minde.

Træerne i bakkerne var endnu lave, men talerne svang sig op i højderne. Sirboerne blev således af en af de følgende talere kaldt af »ørnens slægt«: »De vil som denne slaa Vingerne ud og skue opad, men under Bestræbelserne efter som Ørnen at flagre mod Himlen, skal vi ogsaa vogte os for at miste vort Stade paa Jorden, thi det er en Umulighed at leve et Fugleliv her; men skal der blive Sandhed i Menneskelivet, skal man arbejde for alt Stort, Skjønt og Ædelt ogsaa paa Jorden. Det Plantningsarbejde, der her er begyndt paa de guldne Bakker omkring de rejste Mindestøtter, skal staa som et Vidnesbyrd for Efterslægten om Ørneflugten i Nutiden.«

Hvert år holdtes der folkemøder. Ledende skikkelser fra hele egnen stod som indbydere. Det folkelige betød noget; der var noget at kæmpe for. Det var jo i provisorieårene, og den grundlovshjemlede frihed havde ikke gode kår. En annonce for grundlovsmødet i 1882 genspejler dette tydeligt: »Undertegnede tillade sig herved at indbyde til et Folkemøde ved Frederik den syvendes Mindestøtte paa Krunderup Bjerge Grundlovsdagen den 5. Juni, Eftermiddag kl. 3, for at Venner af den folkelige Sag kunne oplives og styrkes til at bære de Kaar frem, som vor fri Forfatning hjemler det danske Folk«. Og så følger en række underskrifter af egnens bedste mænd.

Der var også protest i luften, da man i 1888 fejrede 100-året for stavnsbåndets opløsning og i den anledning rejste en 5 alen høj obelisk af bornholmsk granit. Over 3000 mennesker deltog. Holstebro Dagblad konstaterede med en vis undren, at ikke så få højremænd var tilstede. Det var åbenbart ikke dem, man havde ventet at se. Talerne priste alle den frihed, som stavnsbåndets opløsning havde betydet; men, tilføjede de med forskellige ord, endnu var der en frihed tilbage at vinde. Den senere højskoleforstander Holger Begtrup, Askov, sagde: »Kronen paa det politiske Frihedstræ er syg, om den ikke er død . . . Men saa maa vi begynde hjemmefra for at frigøre os og blive frie igen.«

En anden af talerne var valgmenighedspræst Morten Larsen, Holstebro, der jævnligt var blandt foredragsholderne i Krunderup Bakker. Morten Larsen talte for trælbonden og ønskede at nutiden måtte bevare den tro, som bønderne ikke havde svigtet i deres trældomsår.

I bakkerne var rejst et kæmpe stort spise-telt. Efter en højtidelig procession samledes man dér for at spise, synge og lytte til taler sammen.

Folkemøderne samlede hvert år tusindtallige deltagerskarer, der lyttede til 3, sommetider 4 folkelige foredrag på en eftermiddag. Mange af tidens betydeligste folkelige talsmænd førte ordet i bakkerne. Foruden de store grundlovs- og sommerfester forsøgte man sig fra 1898 med månedlige småmøder. Aktieselskabets bestyrelse, skytteforeningen, der efter-

hånden havde udviklet sig til en gymnastik- og idrætsforening, samt med tiden også afholdsbevægelsen stod som arrangører.

Hansen-Sir trak sig i 1903 tilbage fra bestyrelsen. Han havde været med fra starten og havde mere end nogen anden sat sit præg på livet i bakkerne. Han bevarede dog fortsat en nær tilknytning til arbejdet.

Og aktieselskabet arbejdede ihærdigt videre med de ydre rammer. Man satte bænke og låger, man rensede og opmaledte mindsten, tiden kom, hvor man ovenikøbet måtte til at hugge om af, hvad der var plantet, man rejste flagstang, man byggede pavilloner, og man mødtes deroppe. Taler, sang, dans, beværtning, men uden spiritus - det var det faste skema. Ingen kaffepuncher og intet bajersk øl. Til dansen havde man anskaffet et trægulv, og det ser ud til, at det var populært. I 1895 kostede det 25 øre at gå til møde, men den efterfølgende dans er gratis. I 1897 koster det 50 øre for en herte at danse og 35 øre for en dame. Dansegulvet kunne også bruges til andet: Skytteforeningen lejede fjæl og bjælker til gymnastiske øvelser i vinteren 1899-1900 formedelst 10 kr. Men så måtte man også sælge trægulvet, det skete i 1900, og man holdt inde med dansen ved møderne.

»Krunderup Bakkers Plantage« hed aktieselskabet. Men i folkemunde hed stedet nu Sir Lyngbakker eller Sir Lyngbjerg. I 1904 blev det da det officielle navn, og ved samme lejlighed købte man ekstra jord. Aktieselskabet fortsatte beplantning, udynding og vedligeholdelse. Renholdelse af gangene, der stadig sprang i lyng, udliciteredes: Fra 90 øre til 1,15 kr. pr. 100 favn betaltes der, men så var de også meget tilgroede.

På et tidspunkt indgik man en aftale med Holstebro-kredsens venstrevælgerforeninger om at holde fælles grundlovsmøde, med den begrundelse at man hidtil havde holdt møder efter samme mønster. Aftalen fik dog kun betydning et enkelt år. Mere betydningsfuldt var det, at der i 1909 nedsattes et fast udvalg til at tage sig af folkefesterne på Sir Lyngbjerg. Det skyldtes dels et ønske om at få festerne i faste rammer, dels et ønske om at få en lidt større kreds af indbydere til møderne. Sognepræsten P. C. Fredsted, Naur, og valgmenighedspræst Morten Larsen, Holstebro, var drivende kræfter ved nedsættelsen af udvalget, der fik ti medlemmer, fem valgt af aktieselskabet og fem selvsupplerende. I udvalgets formåls erklæring hedder det: »Der søges afholdt mindst eet større - kirkeligt eller folkeligt - Møde på Sir Lyngbjerg hver sommer. Det kirkelige Møde holdes St. Hansdag«. Overskuddet fra møderne deles i to parter, hvoraf de tre femtedele tilfalder aktieselskabet til vedligeholdelse af plantagen, medens de to femtedele hensættes i et reservefond, der kan dække et evt. underskud. Yderligere bestemmes det, at såfremt reservefonden ikke slår til til dækning af evt. underskud, skal aktieselskabet dække resten. Denne bestemmelse fik ingen praktisk betydning i de første mange år, da møderne gav et pænt overskud, men den fik konsekvenser sidenhen.

Meget hurtigt blev der et fast mønster for møderne: Grundlovsdag holdtes et møde med folkeligt indhold og St. Hansdag så det kirkelige møde, hver med 3-4 foredragsholdere.

Med til møderne hørte naturligvis også den fælles kaffe. Det var ikke småting, der blev konsumeret, og man drak meget fløde i kaffen i de dage. I 1914 betales der dobbelt så meget for fløde, som der betales for de tre koner, der stod for opvartning og opvask. Meget andet kunne også købes for penge under møderne: Kirsebær, dadler, konfekt, chokolade, æbler osv. En fast post på disse års regnskaber er betaling af »chokoladekonen«. Man spandt dog ikke guld på disse forretninger. Da konen og chokoladen var betalt, var der 2 kr. og 3 øre tilbage i kassen i 1915. Der kunne også købes øl. Men stadig kun det tynde.

Dette princip forårsagede den antagelig eneste skandale i Sir Lyngbjergs historie. I 1916 havde ivrige afholdtsfolk observeret, at nogle mennesker sad og drak mørkt øl ved et af møderne inden talerne. Der blev derom skrevet i avisen, og der blev sat en undersøgelse i gang, der åbenbarede, at kuskene, der skulle køre det lyse øl til bakkerne, havde taget en kasse mørke med, som han havde afsat undervejs. Festudvalget opfordrede fra et i hast indkaldt møde afholdtsbevægelsen til, om den skønnede det nødvendigt, at anmelde sagen til politiet.

Med stor beklagelse måtte man i 1918 opgive den fælles kaffe, fordi det på grund af brandfaren ikke var mulig at etablere et ildsted, hvor kaffen kunne holdes varm. Man havde også problemer med sukkeret. Der var rationering, og man måtte forud for møderne søge om at få frigivet et antal kilo svarende til forbruget.

Der er mange andre småting at tage frem fra møderne i disse år. Mødet, hvor man fik en forkert pakke sange fra bogtrykkeren, hvorfor starten måtte udsættes, indtil man pr. ekspresbud havde fået hentet de rigtige. Mødet, der druknede i regn, hvorfor man nedsatte antallet af foredrag fra fire til tre! Dette møde gav i øvrigt anledning til, at man fik rejst en regulær mødesal i bakkerne, som stod i næsten 40 år fra 1915 til 1954. Med blandt småtingene hører også den kendsgerning, at der altid blev knust mest porcelæn ved de kirkelige møder.

Nu kommer vi igen til en række større begivenheder i bakkernes historie. I 1917 havde skytte- og idrætsforeningen 50-års jubilæum. Foruden de sædvanlige folkemøder holdtes der en stor fest i bakkerne i anledning af jubilæet. Det var jo skyttekredsens virksomhed, der i sin tid havde givet anledning til etableringen af Sir Lyngbjerg, og aktieselskabet kvitterede nu ved at stille plantagen gratis til rådighed. Medvirkende årsag var måske også, at man en gang tidligere havde måttet opgive at få nogen leje af skytteforeningen, fordi denne havde glemt at føre regnskab.

I 1922 døde Hans Jørgen Hansen-Sir. Han havde haft den glæde som sønderjyde at kunne deltage i afstemningen i 1920 og se Sønderjylland genforenet med Danmark. Den 28. september 1923 blev der ved en mindesammenkomst afsløret en mindesten med Hansen-Sirs ansigtstræk og ordene: »Sønderjyde af mandig Id – Folkelærer af sjælden Flid – Dit Virke prægede Egnen«. Møllejejer Niels Bendtsen, Naur, der i mange år havde siddet i bestyrelsen og været Hansen-Sirs nære medarbejder, holdt afsløringstalen. Han fremhævede Hansen-Sirs mange tillidshverv og hans betydning for egnen. »Det kan med fuld Sandhed siges om Hansen, at hvad han udrettede, gjorde han blot af Kærlighed til Gerningen og for at oplyse og gavne andre, men aldrig saa paa egen Fordel . . . Hans Opgave var altid med Henblik paa at gavne sit Land og sit Folk og den Kreds, som han boede iblandt«.

I andre taler fremhævedes Hansen-Sirs begejstring, når han talte om den folkelige sag, hans ridderlighed, der kunne grænse til støjhed, hans flid og snilde, ligesom hans virke blev sammenlignet med Steen Steensen Blichers, der jo etablerede de store folkemøder på Himmelbjerget.

Sir Lyngbjerg havde nu nået manddomsår. I 1929 fejredes 50-årsjubilæet med 1000 deltagere. Toget med de mange mennesker, der i procession og med musik i spidsen vandrede afsted til afsløringen af endnu en mindesten, var højdepunktet. Protokollen fortæller, at begivenheden indledtes med, at man sang ikke blot »Udrundne er de gamle dage«, men »Udrundne er de gamle gamle dage.« Man må virkelig have følt historiens tyngde ved denne lejlighed.

I 1923 afsløredes denne mindesten for Hansen-Sir.
(Foto: Richard Nielsen).

Igen var det Niels Bendtsen, der holdt festtalen. Han gav en kort skildring af plantagens historie og knyttede den indledningsvis sammen med landets historie: »Efter den ulykkelige Krig 1864 hvorefter en stor Del af vort Folk mistedes, blev det danske Folk som lamslaaet, men derefter rejste Nationalitetsfølelsen og Folkeviljen sig med større Kraft. . . . En af disse mange Opgaver og Spørgsmaal, som meldte sig til Løsning var Skyttesagen, et Udslag af Nationalitetsfølelsen. Det er i første Række Skytteforeningen, som har givet Anledning til at disse Bakker er bleven beplantet.« Taleren sluttede med et ønske om, at kommende slægter fremdeles ville værne, pleje og udvikle det, som i de forløbne 50 år var øvet i kulturel henseende.

Dette ønske fulgte man op i det følgende år ved at holde en genforeningsfest og rejse endnu en mindesten. Denne gang var det forresten nær ikke blevet til, fordi hestene, der skulle trække stenen, kørte fast. Den lokale ungdomsafdeling lod sig da spænde for, og stenen blev under stor jubel trukket op til sin nuværende plads. Den bærer indskriften: »Sværdtid svandt. Grotid gryer.«

Ved genforeningsfesten var Kaj Munk blandt talerne. Han talte om det danske modersmål og fremhævede dets nærhed til den danske natur: »Det er selve den danske Naturs tale til os.« Gymnastikopvisning og folkedans omkransede det vellykkede arrangement.

I disse år udskiftedes i øvrigt en del af den nu udtjente nåleskov med løvskov.

I 30'erne begyndte tilslutningen til folkemøderne at svigte. Ganske vist kom der stadig mange sammenlignet med forholdene i dag. Møderne begyndte at give underskud, og den anspændte økonomi førte til en vis spænding mellem aktieselskabet og mødeudvalget. Mødeudvalget henviste til den tidligere nævnte bestemmelse om, at aktieselskabet skulle dække et evt. underskud. Denne bestemmelse mente aktieselskabet ikke der var truffet nogen aftale om; tværtimod hedder det i aktieselskabets protokol, at udvalget har det fulde økonomiske ansvar i tilfælde af underskud. Det kan meget nemt konstateres, at dette sidstnævnte er en senere tilføjelse til protokollet fra 1909. Man enedes imidlertid om i 1936 at opløse mødeudvalget under de foreliggende omstændigheder. Samtidig vedtog man, at møderne skulle fortsætte, men nu med aktieselskabets bestyrelse som arrangør, evt. suppleret efter behov. Forpligtelsen nedfældedes i en bestemmelse af flg. ordlyd: »Bestyrelsen for »Aktieselskabet Sir Lyngbjergs Plantage« har .Forpligtelse til og Ansvar for, at der paa Sir Lyngbjerg holdes Møder af folkelig og kirkelig Art saa vidt mulig i grundtvigsk Aand.«

Møderne fortsatte i det store og hele efter samme mønster som hidtil. I 1938 benyttede man lejligheden til endnu engang at mindes stavnsbåndets ophævelse; ved denne lejlighed opførtes af lokale amatørskuespillere et »Stavnsbaandsspil«, som fik stort bifald. Og samme år blev der på foranledning af Ringkøbing Amts Vareindkøbsforening, R.A.V., rejst en mindesten i bakkerne for Mads B. Bjerre, der stod bag vareindkøbsforenings

*Mindestenen for Mads Bjerre, som sammen med Hansen-Sir var banebrydende i arbejdet for tilplantningen af Sir Lyngbjerg.
(Foto: Richard Nielsen).*

oprettelse. Mads B. Bjerre havde desuden sammen med Hansen-Sir været banebrydende i arbejdet for tilplantningen af Sir Lyngbjerg, og i 35 år sad han i plantagens bestyrelse.

Så kom besættelsen, og det betød en opblomstring for møderne. Det folkelige fællesskab manifesterede sig påny, når det ellers kunne få lov til det: Grundlovsrådet i 1940 blev forbudt af tyskerne.

Fra denne tid er bevaret en sang til Sir Lyngbjergs pris. Den låner måske nok sprogligt lidt rigeligt fra fædrelandssangene, men udtrykker samtidig klart den placering, som dette folkelige samlingssted havde i egnens liv. Den berører også de aktuelle forhold. Den er skrevet af Viggo Bjerre til Sir Lyngbjerg Idrætsforening i februar 1941, og to af versene lyder således (mel.: Mor Danmark):

Blandt Oldtidshøje majestætisk frem du knejser,
 fra Arilds Tid du er dog blevet skabt,
 og på din Top en Mindekrans af Sten sig rejser,
 fortæller os om Mænd, som ej gav tabt.
 De maner os til altid frem at hige
 mod alt, hvad der er skønt og stort,
 og Efterslægten da om os vil sige:
 Du hjalp os til at faa det bedste gjort
 SIR LYNGBJERG.

Der kom en Tid, da fremmed Magt dit Taarn besatte,
 og fremmed Tale lød ved Nat og Dag.
 Vi kunne ej forhindre det og næppe fatte,
 at det var Sandhed, ikke et Bedrag,
 men naar om føje tid herfra de drager,
 og Krig og Ufred er forbi,
 en Kæmpemindesten fra Danmarks Ager
 højt paa din Bankes Top da rejser vi
 SIR LYNGBJERG.

Men en befrielsessten blev aldrig rejst. Måske var tiden ikke mere til den slags monumentale nationale manifestationer, måske skyldtes det, at besættelsestiden ikke fulgtes af den folkelige og politiske selvbesindelse og fornyelse, som mange havde ventet og håbet. I hvert fald er det karakteristisk for den stagnation, der kom til at præge efterkrigstidens møder på Sir Lyngbjerg. Man fortsatte en tid endnu. Man forsøgte at etablere et samarbejde med Holstebro Frimenighed og med Højskoleforeningen, men uden at det førte til nogen ny fremgang. Med nogle undtagelser i 50'erne var mødernes tid forbi, bortset fra et årligt tilbagevendende søndagsskolestævne. Den store mødepavillon blev nedlagt i 1954.

Aktieselskabet fortsatte imidlertid med omhyggelig pleje af plantagen, og det er ingen tilfældighed, at den i dag er et yndet udflugtsmål. For motionister og naturelskere er der alt, hvad hjertet kan begære. I 1975 bekostede Holstebro kommune opsættelsen af et nyt udsigtstårn.

Undertiden er der dukket tanker op om en genoplivelse af de folkelige møder. Måske vil det engang i fremtiden vise sig muligt og meningsfuldt.

*Det ny udsigtstårn, som Holstebro kommune
bekostede i 1975, er Sir Lyngbjergs tredje.
Nr. 2 var et møllestativ.
(Foto: Richard Nielsen).*

Vi slutter, hvor vi begynde: ved 100-års festen i 1979. Her blev der fortalt om, hvad Sir Lyngbjerg har betydet for egnen i de forløbne år. Der blev sunget og danset folkedans. Amatører fra Naur-Sir opførte friluftsspillet »Tatertøsen« (under så ideelle forhold, at man planlægger friluftsspil i bakkerne i de kommende år). Og så blev der afsløret endnu en mindesten. Den er placeret omtrent ved foden af bakkerne og bærer indskriften »1879-1979 Sir Lyngbjerg i 100 år«. Den blev afsløret af den 95-årige Niels Bjerre, der i en menneskealder boede nabo til Sir Lyngbjerg og omtrent lige så længe havde sæde i bestyrelsen. Niels Bjerre blev ved samme lejlighed udnævnt til æresmedlem.

Det faldt i min lod at motivere stenrejsningen. Det skete med følgende ord, og de kan da passende afrunde denne gennemgang af Sir Lyngbjergs 100-årige historie: »Vi rejser sten i dag for 100 års historie. Det gør vi, fordi historien er en del af os selv. Hvad vi er, er vi også i kraft af den. Vi kan ikke tage afsked med den med en overlegen gestus eller med

*Artiklens forfatter,
pastor Niels Henrik Arendt,
ved afsløringen af 100-års stenen
den 10. juni 1979.
(Foto: Richard Nielsen).*

opgivende træthed. For vi slæber den med os – som en hale, der bliver længere og længere. Alt, hvad vi foretager os er en kamp med historien, hvor den sejrer – eller vi. Udenom den kommer vi ikke. Historien er en byrde, som du dog sjældent mærker, fordi den lige så ofte bærer dig, som du bærer den. Historien er et forråd, som du kan tage af og styrkes på, et forråd, som vokser og vokser, uanset hvor meget du tager deraf. Det eneste, du ikke kan, er at lave historien om. På den måde er den udenfor rækkevidde. Den er uforanderlig, men den er ikke af den grund død, heller ikke når den synes dig sådan. Stenen her er en død ting, men den skal minde os om noget, der er levende, minde os om, at livet har vi på begge sider af os, i fortiden og i fremtiden. Ingen af de to kan undvære den anden. ◀

Niels Henrik Arendt
Naur præstegård
7500 Holstebro
Født 1950
Sognepræst i Naur-Sir
siden 1975

Krig og ufred

HARDSYSSEL I DANMARKSHISTORIEN

Af Knud Pichard

I Ramme sogn, Vandfuld herred, ligger der i retningen nord-syd et gammelt dige, der engang skal have været henved 2 kilometer langt, 1,5 meter højt og 15 meter bredt, og som både i syd og nord endte i moser og bløde kær. Rammedige, som det kaldes, har dannet en spærring på den ældgamle vej, der fra det indre af Jylland førte ud til Vesterhavet ved Ferring. Endnu viser højene vejens forløb. Diget dateres gerne til jernalderen, men kan godt være endnu ældre, og når folketroen har knyttet et kongenavn til det er det, fordi man nu engang gjorde det i ældre tid. Store og ubegribelige ting i naturen ville man gerne have lidt hold på, deres mystik måtte ligesom gøres fattelig, de kunne ikke bare ligge og fylde en med angst. Det mest tankevækkende ved Rammedige er, at der foran det løber en godt 4 meter bred grav vendt mod øst. Det var altså fra den kant, man ventede fjenden, ikke fra vest, fra havet. Men havet dengang var heller ikke den store færdselsvej under vore himmelstrøg, det gjorde først vikingerne det til. Fremmede kom gerne over land, ridende, kørende og vandrende gennem de vældige skove, der i digets velmagtsdage dækkede det meste af halvøen. Fremmede bygdehøvdinge på hærtogt, en fjern landsdels befolkning, der ramt af misvækst søgte efter nyt og bedre land vestpå, måske blot nabo-bygden, man ikke kunne enes med. Men et dige af de dimensioner kaster man ikke for et

1864. Beslaglæggelse af heste og kvæg ved Holstebro. (Se side 51-52)

enkelt overfalds skyld, det har krævet et ganske stort arbejde, hele egnens indsats gennem lang tid. Fjenderne må være kommet igen og igen, indtil man omsider har tabt tålmodigheden og besluttet at sætte hårdt imod hårdt.

Oldtidsvejen mod Ferring har oplevet sit, inden den sank hen i glemsel. Hvem hvelver højene sig over, hjemmefødninge eller fremmede erobrere?

Bardedige i Vorgod sogn, Hammerum herred, der med sine rester ligger mellem Vorgod og Abildå, har haft en lignende opgave. Fjenden kendes ikke, oldtiden er karrig med informationer, men også her er der blevet kæmpet, fjender, plyndringstogter, blodhævn og andet. Bønder er blevet dræbt, kvinder skændet, børn ført bort som trælle, huse brændt af. Samme billede som andre steder, mennesker var de samme overalt.

7. januar i det Herrens år 1131 myrdede Magnus, søn af kong Niels, sin rival til tronen Knud Lavard i Haraldsted på Sjælland. Uro og opstande var følgen, sjællænderne ledet af Hvide-slægten og Knuds halvbror Erik (Emune) rejste sig mod kong Niels og sønnen, der havde jyderne bag sig på én undtagelse nær. Nordjyden og stormanden Kristian Svendsøn brød med en hær op og marcherede mod Viborg samtidig med, at sjællænderne landede med en flåde på Jyllands østkyst. Kong Niels forstod hensigten, han skulle knuses mellem de to, og han valgte at gøre op med den svigefulde jyde, velsagtens fordi han var nærmest. Ved Rønbjerg i Ginding herred stødte de sammen, man mener i hvert fald, at det Rynbyerg, der omtales i beretningen, er stedet ved Flyndersø. Kristian Svendsøn tabte og føres som fange til et tårn ved Slien, dér sad han i 2 år, indtil både kong Niels og hans søn havde lidt en voldsom død for deres fjenders hånd. Slaget fandt sted i 1132, det første årstal i Hardsyssels historie, hvortil der kan knyttes en krigerisk begivenhed

JYDERNES NEDGROEDE STIVSIND

Knap 200 år senere, 1313, rejste de jyske bønder sig mod kong Erik Menved, hvis skatter efterhånden havde gjort tilværelsen mere end plagsom for menigmand. På Viborg ting samledes man og bestemte her at straffe enhver, der fortsat betalte til den sjællandske blodsuger. Bestemmelsen kan synes ganske overflødig, men også dengang har der vel eksisteret pæne og lovlydige mennesker, der stiltiende accepterede myndighedernes dispositioner. Så drog kongen med en tysk lejhær mod de vrangvillige jyder og slog dem eftertrykkeligt. I Sjællandske Krønike, der har en ganske klar opfattelse af jyderne, hedder det: »For den Sags Skyld lod Kongen mange af dem hænge og lod en stor Del af Nørrejylland under en bestandig Skat, som man kalder Guldkorn. Han byggede nye Borge og forstærkede de gamle, og således fik han endelig Bugt med Jyernes nedgroede Stivsind«. Hvor stærkt Hardsyssel har været blandet op i dette oprør, vides ikke, men til Viborg var der ikke langt. Det er utænkeligt, at man har holdt sig passiv vest for Karup å. Således blev Voldstrup i Hjern i den anledning befæstet »Ribe bispestol til nytte«.

1340 sad de holstenske grever på størstedelen af Danmark, ikke mindst grev Gerhard kaldet den kullede sad. Den unge junker Otto havde 6 år tidligere forsøgt at fordrive ham, men var blevet slået på Tap hede nær Viborg. Nu trængte greven med en hær på 11.000 landsknægte op gennem Jylland mod Randers hærgende og plyndrende. Greven skulle hente skat (skatter har alle dage spillet en væsentlig rolle i vor historie), men i Randers mødte han 1. april sin skæbne i skikkelse af Niels Ebbesen, der dræbte ham. En måneds tid senere slog den mystiske væbner holstenerne ved Lundenæs i Nr. Horne herred. »Samme Aar 2. Maj dræbte samme Niels Ebbesen ved Skernaa mange Tyskere, som var i Færd med at bygge Borg til de Danskes Fordærve. Sådan siges det lakonisk.

1441 rejste vendelboerne sig mod Kristoffer af Bayern, og det vides, at de trak ned gennem landet med en bondehær ledet af en Henrik Tagesøn. Ruten gik gennem Hardsyssel så langt som til kongsgården Lundenæs, hvis ladegård blev svedet af. Jydernes nedgroede stivsind trivedes altså i bedste velgående, men knust blev de alligevel. Det skete 8. juni ved Sankt Jørgensbjerg i Hanherred. Adels hæren foranstaltede et slagteri uden lige. Henrik Tagesøn førtes til Viborg, dér henrettedes han.

*Skipper Klement som hærfører.
Statuen udført af Jobs. Bjerg.*

1534. Grevefejden, landet i oprør, adel mod borgere, katolikker mod lutheranere, en af de mest forvirrede episoder i Danmarkshistorien, hvori allehånde politiske, økonomiske og religiøse interesser krydser hinanden. At udbrede dem her er ikke hensigten, men det år startede vendelboerne (igen!) et væbnet oprør ledet af kaperkaptajnen Klement Andersen, kaldet Skipper Klement. Han ville have den fordrevne og nu fangne konge Kristiern den Anden tilbage. Mod sig havde han det meste af adelen og hertug Christian, der i juli samme år ved en foreløbig hyldning i Horsens var blevet udråbt til konge. 14. september satte Skipper Klement sig i bevægelse og drog med sin bondehær hærgende gennem Vendsyssel, sved herregårdene af og mishandlede hvad han kunne få fat på af adelsmænd. 15. oktober slog han ved Svendstrup syd for Ålborg en adelig rytterhær, og derefter var vejen fri sydpå, også til Hardsyssel. Bondehæren forsøgte at storme gården Landting i Ejsing, men dens ejer Axel Rosenkrantz holdt stand til hjælpen kom. Lundenæs blev atter hjemsogt, og et sagn fortæller, at en række høje på Borbjerg præstegårdsjord er kastet over faldne i grevefejden. Hæren drog ned langs vestkysten og nåede så langt som til Skjern å. Skipper Klement har måske haft en anelse om, at sydfra ville hans skæbne komme, hvad enten den var god eller ond. Han fik ret.

I slutningen af november trak Lybeck, der havde stået på den fangne kong Kristierns side, sig ud af krigen i håb om at redde sit handelsimperium mens tid var. Herved fik den nyudnævnte kong Christian pludselig ryggen fri mod syd, og han gav sin hærfører marchordre, nu skulle jyderne have deres sag for. Hærføreren var Johan Rantzau, professionel kriger og from kristen, fremragende strateg og ufølsom slagter, hverken fra hans eller hans knægtes side skulle man forvente barmhjertighed.

I begyndelsen af december brød Johan Rantzau op fra Kolding med 4500 knægte og 2 faner (kompagnier) ryttere. Han valgte ikke Hærvejen direkte til Viborg, hvad der umiddelbart ville forekomme naturligst, men stak først tværs over halvøen til Varde og derfra nordpå. Var det bondehæren ved Lundenæs, han først ville gøre op med, turde han ikke have den i ryggen? Størstedelen af Østjylland og dermed også Hærvejen var hovedsagelig i adelens, altså hans arbejdsgivers magt, fjendelandet var i vest og nord. Inden det afgørende møde måtte han have rensat ud omkring sig, blandt andet i Hardsyssel.

I et brev til en slægtning skriver Rantzau: »Som I uden Tvivl ved, drog jeg fra Kolding til Varde (4. dec.), hvor 400 Bønder havde forsamlet sig. Da de nu fornam, at jeg var kommet, tog de Benene på Nakken og slap med Nød og næppe fra os. Derfra drog jeg med Knægtene og to Faner, som min Herre havde stillet under min Befaling til en Bro over Skernaa 8 Mil fra Varde, dog laa vi en Nat undervejs. Ved samme Bro havde der samlet sig mange Bønder og afkastet broen. Jeg havde ikke kunnet omgaa den paa mindre end 4 eller 5 Mil, og saa skulle Knægtene i denne Vintertid have vadet over til midt paa Livet. Desaa sag drog jeg lige løs paa Broen, hvor Bønderne havde samlet sig. Der begyndte vi at skyde paa hinanden, men med vore Haandgeværer ængstede vi dem saa haardt, at de veg fra Broen, hvorpaa vi begav os at gøre den i Stand. Da de saa det, flyede de fra os, og vi gik næste Dag løs paa den lille Købstad kaldet Ringkøbing, som har stor Skyld i dette Oprør (6. dec.). Der fandt vi ingen hjemme. Byen stod helt tom. Der kogte vi og anrettede samme og drog om Morgenen videre til en Landsby 4 Mil derfra. Der fik vi Tidende, at omtrent 5000 Bønder havde samlet sig i en lille By ved Navn Holstebro, derhen drog vi den næste Dag (8. dec.). Knap en Time før vi naaede dertil, havde Bønderne erfaret, at vi kom, og ogsaa der flygtede de og turde ikke oppebie os. Der laa vi i 2 Nætter og Bønder omkring aflagde Ed og hyldede vor naadige Herre i vor Nærværelse overalt, hvor jeg kom hen. Derfra drog jeg til en By Skive . . . ◀

GENNEM DET VINTERMØRKE HARDSYSSEL

Den 18. december stormede Rantzau Ålborg, hvor Skipper Klement havde bidt sig endelig fast. Byen faldt (Rantzau var lige ved det også) og 800 bønder huggedes ned, hvorefter byen overlodes til fri plyndring. Herunder skal henved halvdelen af befolkningen, mænd, kvinder og børn have mistet livet, men det er en anden historie.

Hvad der interesserer er, at en landsknægthær med trommer og faner, med kanoner og murbrækkere, med vogne af enhver art, med feltskærere, marketendersker, med musikanter og håndværkere, felthorere, med heste og kvæg har marcheret gennem det vintermørke Hardsyssel. Et farvestrålende og hårrejsende skue, der har sendt folk på vild flugt mod skove og heder. At Rantzau tillægger Ringkøbing en så væsentlig betydning i oprøret kan undre. Byens råd og størsteparten af borgerne var ganske vist på den fangne kong Kristierns side, men det var så mange. Man havde endda anbefalet kongen, da han endnu befandt sig i Nederlandene at invadere sit tabte rige netop ved Ringkøbing, men det lå et par år tilbage, og siden havde meget ændret sig. På den anden side er det tankevækkende,

at byen var rømmet som den eneste af dem, Rantzau passerede, hvad der jo godt kunne tyde på, at borgerne følte sig skyldbetyngt i en grad, vi i dag ikke kender omfanget af. Det har været hævdet, at Rantzau brændte byen af ved afmarchen, men bevist er det ikke, og senere dokumenter nævner intet. At den derimod er blevet grundigt plyndret kan anses for givet.

Hvor hæren har overnattet mellem Ringkøbing og Holstebro, vides ikke. Men har den fulgt den slagne vej mellem de to byer, må det have været et sted i Idum sogn.

Ved ankomsten til Holstebro var 5000 bønder altså flygtet længere østpå. Det er et ganske stort tal. En del var flygtet ved Skjernå og ved Ringkøbing, andre ved Skive og Viborg, i Ålborg blev de. 800 faldt her, og selvom man kan gå ud fra, at en del undgik døden og forsvandt op nordensfjords eller østpå, har der næppe været 5000 til at forsvare byen. Flere tusinde er faldet fra forinden, hvis Rantzaus tal stemmer. Det gør de muligvis ikke, at overvurdere en modstander efter sejren var også skik dengang. Skipper Klements styrker udgjorde ikke nogen fasttømret enhed, den bestod af bønder og borgere, som spontant sluttede sig til ham. Undertiden under kommando af en adelsmand (de fandtes nemlig også på den side) eller professionelle befalingsmænd, men i mangfoldige tilfælde uden fast styrelse, ofte sogne- eller herredsvis. Militær kunnen var det småt med, det gjaldt også samarbejde og mandstugt, ville en mand ikke længere, gik han. Hvad der foregik udenfor hans egne sognegrænser, interesserede ham mindre, og hvor meget han fattede af det komplicerede politiske spil får stå hen. Mødet med en erfaren og disciplineret landsknægt-hær har ganske afgjort virket demoraliserende på de løst sammenknyttede styrker med deres hjemmelavede våben og jammerlige udrustning. Mange er faldet fra, ingen tvivl om det. De der holdt ud, var vel nordjyderne, de havde endnu hjem og familie at forsvare.

På Mariæ undfangelsesdag, den 8. december nåede Johan Rantzau Holstebro. Byen skulle ikke erobres, den blev hverken plyndret eller svedet af, intet tyder på overlast. Hvor hæren slog sig ned, vides ikke, men det kan have været udenfor bydidiget, den talte to eller tre gange så mange knægte, som der var borgere. Plads til dem alle plus heste, tros og anden udrustning må det have knebet med. Men de fremmede var der altså, Holstebro oplevede en slags 9. april med alskens uro og larm: Heste og vogne, marcherende kompagnier, flammende bål og kulørte telte og vajende regimentsfaner. Gaderne har genlydt af mærkelige tungemål, plattysk, flamsk, hollandsk, spansk, polsk, og bag skodderne har man korset sig, vær vis på det, opsendt hede bønner til jomfru Maria og alle helgener, hvis man hyldede den gamle tro, til Gud og hans enbårne søn og helligånden, hvis man var gået over til den nye. Kostbarheder og døtre har været gemt bort, et og andet havde man jo hørt, og blev man betragtet som ven eller fjende?

Rantzau skriver, at bønderne på egnen aflagde ed og hyldede den nye kong Christian »i vor nærværelse overalt, hvor jeg kom hen«. Feltherrens personlige tilstedeværelse sammen med hans militante følge har helt afgjort haft en positiv indflydelse på civilisternes loyalitet. Overfor et så skrækindjagende opbud skulle der positivt end almindeligt mod til at råbe »leve Klement Andersen og kong Kristiern den Anden!« Har en eller anden alligevel gjort det, var en grim skæbne vedkommende vis. Byes havde sin galge, og hæren medbragte sin egen samt bøddel.

I to dage lå hæren i Holstebro, og staden har nok betalt dens underhold uden større protest. men da de ubudne gæster drog videre, lå den der stadig, og borgerne hentede deres sølv og døtre hjem, og ude i Tvis har de fromme brødre sendt taksigelsesbønner mod himlen. Lang tid havde de ikke igen, men det vidste de måske ikke.

*Feltherre Johan Rantzau
(1492-1565)*

Ålborg faldt som nævnt, Klement Andersen blev fanget og siden henrettet i Viborg, og de jyske bønder mistede deres selvstændighed. Og så skulle der gå næsten hundrede år, før krigen atter væltede ind over Hardsyssel, denne gang adskilligt grusommere. Tredivårskrigen, katoliker og protestanter mod hinanden nede i det tyske, uhyrlige ødelæggelser, hele landsdele forvandlet til ørkener og rygende ruiner, døde og mishandlede i uoverskuelige mængder. Ingen krige er så vilde og nådesløse som dem, der føres for ham, der lover fred på jorden og i menneskene velbehagelighed.

HÆRGENDE OG PLYNDRENDE

I Danmark regerede Christian IV, den monark i vor historie, der tiere end nogen anden ud fra de bedste hensigter har gjort det forkerte på de forkerte tidspunkter. Tredivårskrigen var ingen undtagelse. Kongen havde den bestemte mening, at det var hans pligt at blande sig, forsvare den lutherske tro og indlægge sig hæder ikke mindst overfor Sverige og dets Gustav Adolf, hvem han ikke troede over en dørtærskel. I juni 1625 trodsede han rigsrådet og satte med 20.000 hvervede tropper over Elben i den hensigt at tilføje de fornede kejserlige tropper det endelige nederlag. Enkeltheder skal her forties, felttoget synes fra starten at have været et håbløst rod, og i august 1626 led kongen et knusende nederlag ved landsbyen Lutter am Barenberge i Sachsen til ingen ringere end greven af Tilly og Wallenstein, den tids største og mest grusomme feltherrer. Ydmygt trak kongen sig tilbage nord for Elben, hans land våndede sig under skatter og udskrivninger, og hans fordrukne søn prins Christian teede sig skandaløst. I august 1627 trængte greven at Tilly pludselig ind i Holsten og erstattedes, da han blev syg, af Wallenstein. Alt var kaos. 13. september

krydsede Wallenstein Ejderen, hvor engelske, skotske og franske (ikke danske) tropper heltemodigt søgte at standse ham, men huggedes ned. Kongen og hans dronning Kristine Munk forlagde straks residensen til Fyn, alt imens hans egne styrker, det calenbergske regiment plyndrede Kolding. Tilbage i Jylland blev tronfølgeren og oberst Wolf Heinrich von Baudissin i den hensigt at lade de endnu kampduelige styrker trække op gennem halvøen og på en eller anden måde etablere et forsvar et eller andet sted bistået af nydskrevet mandskab. Hvordan man skulle iværksætte denne mobilisering og uddanne folkerne med fjenden klods inde på livet, hvordan man skulle skaffe udrustning, heste, forsyninger og kvarterer til de nye regimenter synes der ikke at være tænkt på. Tilsyneladende var al fornuftig tænkning suspenderet.

Og dette umulige par drog op gennem Jylland, hærgende og plyndrende som befandt man sig i fjendeland. Måligvis har landsknægtene også troet det, de har næppe været stive hverken i geografi eller politik. Om dem hedder det: »De haver sig straks over det ganske Land udsprede, den største Part af Adelen samt Præster, Borgere og Bønder forrøvet og frataget deres rørende Formue samt Vaaben og Værge, saavidt de har kunnet overkomme; dem sig ikke godvilligen ville lade sig berøve, Ægtemænds Hustruer og Børn udi Mændenes og Forældrenes Aasyn voldtagen og sig saaledes forholdt som vore argeste Fjender«. Og en anden beretter at »Rytternes uhyrlige og ukristelige Tyranni, Røven og Plyndren, Skænden og Brænden ikke alene har ruineret og fordærvet Jylland . . . mange adelige Gaarde slet udplyndret . . . en Del Bønder ihjelslaget, en Del fra Hus og Hjem forjaget, men ogsaa dermed været en stor Aarsag til den Revolte, som er sket udi Vendsyssel og det ganske Jylland.«

I et tingsvidne fra Navr sogn 1629 hedder det, at da »det første kongelige Majestæts Ryttere kom her til Landet 1627 om Movritti* Dag (22. sept.), kom der et ganske Kompani til Navr Præstegaard og indkvarterede i den ringe Sogn Navr og tøvede hos ham (præsten Christen Nielsen) udi Præstegaarden en Kvartermester med flere af sine Selskaber som der fortøvede udi 9 Nætter og Dage med 24 Heste som gjorde ham stor Bekostning og Skade, og der de rykkede bort paa Sankt Mikkelsaften plyndrede de . . . Paa Sankt Mikkelsdag derefter samme Aar kom da et andet Kompani af kongelig Majestæts Ryttere, som ogsaa indkvarterede her i Navr og tvende andre Officerer, Adelspersoner, med 30 Heste, hvilke blev hos ham i 3 Dage og Nætter«.

Så sindssygt teede kongelig majestæts tropper sig, at der fra hovedstaden udsendtes opfordring til befolkningen om at tage sagen i egen hånd og dræbe landsknægtene, hvor det lod sig gøre. Kraftigere kan en far vel ikke desavouere sin egen søn, arvingen til landets trone. Og Baudissin blev afsat (men ikke den kongelige søn) og erstattet af oberst Conrad Nelle, der vel ikke var hverken et åndens lys eller en helgen, men kun kunne være bedre end forgængeren. I september marcherede han og arveprinsen gennem Hardsyssel via Holstebro og Odesund til Thy. Tanken var undervejs at udskrive 12000 (!) våbenduelige mandfolk, men som ventet (blot ikke af tankens fædre) nægtede befolkningen pure at have noget med de tyske landsknægte at gøre. Derimod havde de ikke spor imod at kæmpe imod dem, og de gjorde det, sluttede sig sammen i sognevæbninger og kastede sig uden skånsel over mindre delinger og patruljer, slagtede dem med leer, høtyve og plejle, bondens foretrukne våben gennem tiderne.

Og imens trængte den egentlige fjende, Albrecht Wenzel Eusebius Wallenstein, tredivårskrigen blodigste hærfører op gennem Jylland, og 4. oktober nåede en af hans generaler grev Schlick Hald og stod to dage senere i Viborg. Conrad Nelle, som havde ho-

*) *Mauritius*

vedkvarter her, marcherede uden kamp til Ålborg i den hensigt at sætte over til Vendsyssel. Men i Nørre Sundby nordenfjords stod vendelboerne og sagde nejtak, de havde erfaret tilstrækkeligt om den »danske« hærs meriter og hindrede med våbenmagt ethvert forsøg på overgang. Hvad Conrad Nelle har gjort sig af tanker, kan man kun gisne om, venlige har de næppe været. Omsider gav han marchordre og satte kursen mod vest, passerede de nordlige dele af Hardsyssel og drog over Harboøre til Aggertangen og op i Thy. Ålborg nåede han næsten, men 10. oktober overgav han sig med 3000 ryttere til vendelboerne, hvis rasende modstand var mere end han kunne klare. Derefter var fjenden enerådende i Jylland. Den 5. november standsede tingskriveren i Skagen midt i en sætning, udenfor så han de første landsknægte.

BØNSKRIFT TIL MAJESTÆTEN

Ved årsskiftet stod der under kommando af general Torquato Conti et sted mellem 20 og 30.000 mand, hvad der svarer til 115 kompagnier, mellem Flensburg og Skagen. Hertil må så lægges det såkaldte irregulære tros, en broget skare af håndværkere, marketendere, skrivere, præster, kræmmere, intendanter, gøglere, musikanter og allehånde plattenslagere for hvem krig var en givtig forretning. Mere en én Mutter Courage har trukket sin skramlende kærre ad de jyske veje. For hende var alle lande ens, alle krige ens, alle mennesker ens, siden 1617, da krigen brød ud, havde hun set så megen nød og elendighed, at det ikke længere gjorde indtryk. Børn manglede heller ikke, soldaterkonernes og horenes og dem man havde røvet undervejs i håb om senere at sælge til den højestbydende.

De kejserlige landsknægte var, hvad man med et moderne udtryk vil kalde nogen stride børster. Krig var deres levebrød, den skulle gerne betale sig. Ingen Haagerkonvention stillede sig hindrende i vejen, at dræbe en mand, voldtage hans kone og bortføre hans børn med samt hans jordegods var dagligdags foreteelser. Tingsvidner, kirkebøger og præsteindberetninger beretter adskilligt, men langtfra alt, utallige overgreb er aldrig blevet noteret, vidnerne var tavse.

18. oktober 1629 sendte sognepresten Christen Christensen i Mejrup et bønsskrift til den høje majestæt. Heri beklager han sig over kaldets ringhed i almindelighed, således får han kun tiende af seksten gårde, fordi bønderne er udplyndret som også hans selv er. Han bor jo ved den »store Alfare Vej, som løbber imellem Holstebro og Wiborg huor Rytter och Soldater huer Dag vandrer frem och tilbage«. For at underbygge sin klage har han nogen måneder tidligere fået optaget et tingsvidne, hvori det hedder: »De saa da først, at hans Kister, Skrin och Døør var aldsammen oplagen och brøtt och hans Gods och Goder var borttagen och bortt plyndret. Desligeste saa di paa han Marck, da var formelte Hr. Christens Roch (rug) ynckelig medhandlede och forderffuit. Saa en partt af Rustvogne nederkiørt. Een partt var aff Heste opedet. Een partt aff Heste nedertroedt, och een partt var slett forderffuit och ødelagt aff Rytteri och Soldater . . .«

Om den tidligere omtalte hjemsogte præst i Navr Christen Nielsen siges det videre i tingsvidnet: »Item derefter den 24. søndag post Trinitatis (4. november) under Prædiken og Gudstjeneste kom en Greve, som var Kornet med et Kompani Ryttere af Keiserens Folk til Navr Præstegaard, som ogsaa indkvarterede i den forskrevne Navr Sogn, og samme Kornet med sine Folk som varede paa ham blev i Præstegaarden den Nat med 50 Heste. Da (på) samme Tid blev hans Korn udkastet af Laden i Gaarden i hvilken de fandt, som hemmelig var forvaret i Kornet hans Præsteklæder uden hvad han havde paa sig, hans Hustrus og Børns Klæder med Kapper og Kjortel, Sengeklæder som endda var beholden

og i Kornet henlagt med andet Linnedklæder, Lagen og Duge hvilket de samme Tid borttog altsammen, hans Vognredskab og Plovredskab blev aldeles ombragt og forbrændt om Natten paa Vagtilden udenfor Gaarden. Efter sliq Lejlighed som ogsaa formedelst Skat og Tyngte han Tid efter anden udgav til Kejserens Officerer, maatte han omsider i den Tid Grev von Slick lod indskrive den stor Skat på 80 Rigsdaler *) og et Par Staldøksne som hver Præst skulle udgive, og det var ham umuligt den at kunne afstedkomme, rømme Præstegaarden med Hustru og Børn og ligge i Skygge og Skjul indtil Grev von Slick rejste her fra Egnen med sine Folk . . .«

Ganske naturligt var det ofte præstegårdene der blev overrendt, da de gerne havde en del plads og var mere selvforsynede end de almindelige gårde. At de tilmed husede en øvrighedsperson, en præst, der udbredte den kætterske lære, gjorde ikke præstens stilling bedre. Kirkernes hellige kar, lysestager og hvad der ellers kunne gøres i penge, var et yndet mål for knægtenes skattejagt. Men i øvrigt var intet eller ingen tabu, gårde og huse lagdes øde, kirkerne forsynedes med skydehuller og deres tårne truede med at styrte sammen. Og imens stod heder i brand og skove fældedes for fode. 1630 kunne bromanden ved Tarm nær ikke betale sine afgifter, da al handel og hele driften i flere år havde været indstillet. Samme år må lenssskriveren på Lundenæs notere, at fæster Jens Christensen i Linde går og betler med kone og børn ude af stand til at udrede landgilde. Det samme var tilfældet med to andre fæstere i Krunderup og Navr. Om en mand i Borbjerg hed det, at »han er saa fattig og slet forarmet, at han ikke formaar at betale Kgl. Majestæts Skat, tilmed ogsaa afbrændte Ryttere hans Gaard udi Fejdetid med alt det, han havde.«

Ikke uden grund befalede Christian IV lensmanden på Lundenæs, at han i foråret 1630 skulle købe korn til bønderne, der mange steder led nød både på brød og sædekorn. Det måtte befyrgtes, at mange ville omkomme af sult, og at jorden ikke ville blive tilsæt. Også bønderne under Bøvling slot (Rysensten) fik et hårdt tiltrængt nedslag i landgilden, og det samme skete for Ulfborg kirkejord.

De to lenslotte Bøvling og Lundenæs besattes. Til det sidste arriverede lørdag aften den 14. oktober 1627 en »Lyttenant med sig havende Ryttere«, der delvis spolerede gården. Lensmanden, velbyrdige hr. Ulrich Sandberg fik 12. november et tingsvidne fra 24 gode mænd, der ved deres salighed svor på, at fjenden havde huseret og »da straks blev af dem taget alt hr. Ulrich Sandbergs efterladende Gods: Hest, Hopper, Øksner, Fæ, Korn og alt andet, der fandtes baade paa Slottet og i Ladegaarden saavel som 12 Tønder Smør og alle de Tiendelam, som den Sommer var indkrævet.«

HOVEDLØST PLANLAGT OG HOVEDLØST LEDET

Naturligvis undgik herregårdene ikke indkvartering, men gennemgående synes de at have redet stormen nogenlunde af. Sandt at sige var den jyske adels opførsel - med de undtagelser der altid er - ikke særlig flatterende. Hvem der kunne flygtede og overlod skraldet til skrivere og fogeder. Både på Bøvling og Lundenæs var lensmændene fraværende. Mogens Høeg til Kjærgaardsholm, Jakob Ulfeldt til Tvis kloster og flere andre forsvandt sammen med flere damer af standen først til Mors, senere til Ålborg, hvorfra de efter to gange at have bestukket kejserlige officerer og sidste gang med ikke mindre end 900 rdl. (små 60.000 kr.) nåede i sikkerhed i Norge. Andre der ikke nåede væk, besluttede ofte at få det bedste ud af forholdene og lagde en gæstfrihed for dagen, som deres fæstere ikke kunne leve op til. Uden tvivl var standsfølelsen spillet ind også. En stor del af de kejserlige officerer var adelsønner af store og indflydelsesrige familier nede i Europa, man kendte dem

*) Her og i det følgende svarer en rigsdaler til ca. 65 kr.

indenfor standen, de var ikke hvem som helst. Fjender ganske vist men også standsfæller, tilhørte samme fasttømrede og urørlige inderkreds som en selv. 100 procents fjender var de derfor ikke, man kunne ikke behandle dem uartig, det kunne rygtes og skade én senere.

Meget hurtigt blev det almindeligt at købe sig sikkerhed hos fjenden selv. Enkeltpersoner gjorde det, købstæder gjorde det, landsbyer gjorde det. Var det ofte en usikker beskyttelse, skiftende efter beskytterens luner, var den dog bedre end intet. De omstrefjende patruljer og marcherende kompagnier kunne holdes i skak af de stedlige garnisoner, der aldeles ikke var interesseret i, at fremmede ødelagde deres marked. Altså lejede man en såkaldt salvegarde, som regel en højerestående officer med den nødvendige myndighed. Fra Ringkøbing haves skrivelser, der i mistrøstighed deler skæbne med mange andre: »Nok Salvaguardier-Penge som beløber sig til den 24. april, 19 Uger, hver Rytter om Ugen een Slettedaler og hver Soldat 5 Slettedaler, Korporalen om Ugen 2 Slettedaler . . .« Og videre: »Først Oberstløjtnanten udi Ribe en Guldske 46 Rdl. Gav Hopmanden (kaptajn) en Sølvkande, Vægt 46 Lod med Arbejdsløn 36 Rdl. Igen givet Hopmanden en brun Hest . . . Nok Hopmand Siedon en Sølvkande, Vægt 32 Lod, med Arbejdsløn 18 Rdl og en Sølvske 12 Lod, 6¼ Rdl. Oberstløjtnanten en Sølvkande 98 Lod med Arbejdsløn 55 Rdl og en Hest 50 Slettedaler.« Endelig: »Nok en Tid Oberstløjtnanten var her, fordrucken 55 Potter Vin og 4 Potter i hans Flaske.« I 1629 hedder det med et næsten hørligt suk: »Nok foræret Oberstløjtnanten i Ribe for god Beskyttelse at holde over os i denne bedrøvelige Tid og for de 20 Rdl.s afslag paa Skatter hver Maaned en Halskæde som købtes med Arbejdsløn 75 Rdl.« Samme købstad måtte bløde 60 rdl. til en kaptajn, som derfor dirigerede et fransk kompagni udenom byen. I Husby betalte beboerne foruden ugeskat 49 rdl plus 2 staldøkse til hauptmann Exel på Nr. Vosborg for »at de ikke kunne bekomme Silke og Snore til Soldaterklæder.« Også i Stadil måtte man skaffe uniformsklæde.

I årene 1626 og 1627 havde Christian IV ladet udskrive krigsskat ikke mindre end 4 gange. Hver gang var den for Lemvigs, Holstebros og Ringkøbings vedkommende på 104 rdl. pr. by. Ti bønder i lægd skulle udrede 25 rdl., fæstebønder det halve, hver håndværker 5 ohr (1¼ rdl.), hver præst 6 rdl. For at det ikke skulle være løgn pålagdes tilmed en speciel madskat. Når det drejede sig om skatter var majestæten umættelig og overgås kun af vore nuværende folkevalgte regeringer uanset partifarve. Skulle man nu mene, at befolkningen var drænet til det uanstændige, fortsatte de kejserlige besættelsesmyndigheder dog troligt i samme spor. Der var ingen Nationalbank at trække på, befolkningen, altså jyderne måtte holde for. Således anslås det, at det første halvår kostede Jylland henved 2 millioner rdl. (gang venligst med 65). I Vedersø måtte beboerne foruden brandskat punge ud med 169 rdl. ekstra for at undgå en indkvartering, som man alligevel ikke undgik. I Ringkøbing lå den månedlige skat på ca. 100 rdl. Tilmed havde hæradministrationen indført told- og acciseplæg gældende for hele Jylland.

Det kan være svært at forestille sig et Jylland, hvor lov og ret med ét slag er ophævet, hvor eneste gyldige myndighed var de kejserlige kommissærer, hvor landsknægtene sværmede overalt på vejene, ikke for at slå, for der var ingen modstander at slå med, men for at fouragere, skaffe sig mad, klæder, penge, heste, kvinder, sædekorn, vogne, bohave, kreaturer, øl og brændevin. Fik de ikke godvilligt, tog de, ingen straffede dem. At samfundet efterhånden gik i opløsning er indlysende, den der erkender, at der ikke er forskel på ret og uret og, at man selv bestemmer sin skæbne, enten forfalder eller finder sig selv. Det skete. Meget hurtigt oversvømmedes Jylland af vagabonder, tiggere og drengebander,

der kastede sig over ødegårde, hjem søgte afsidesliggende landsbyer, overfaldt vejfarende, stjal og terroriserede hæmningsløst. Ingen hindrede dem. På den anden side opstod modstandsgrupper, ikke organiserede efter en fælles plan, men opererende sogne- og herredsvise under betegnelsen Krabber. Deres betydning må sikkert ikke overvurderes, men de var der og satte livet på spil. Grænsen mellem dem og røverbanderne kunne være flydende, de måtte jo have noget at leve af, have heste, klæder og våben og tag over hovedet. Hvad de ikke fik, måtte de tage, hvad skulle de ellers gøre?

En fritidssyssel som fremstilling af falske penge var yndet, hvad der ikke kan undre eftersom de ægte var en mangelvare. En mand i Holstebro anklagedes senere for falskmøntneri og erklærede at »Jens Kaarsgaard i Holstebro havde gjort og gydt falske Penge. Af samme Penge havde han (anklagede) bekommet adskillige og havde han selv lært af ham, baade Rigsdaler og smaa Penge, dog alt dansk Mønt at gyde, og kunne Christen Salgaard, Borger sammesteds ogsaa gyde falske Penge.«

De fremmede landsknægte og deres officerer stjal som ravn, og de mishandlede og terroriserede menigmand for et godt ord. Men lad det være sagt: Sådanne handlede man dengang, hærene var kun i forsvindende grad nationale. Man lejede hele regimenter med generaler, stabe og officerskorps, der uden at være plaget af personlige sympatier gik til den, der betalte bedst. De kæmpede godt, ofte heltemodigt og trofast, lod sig hugge ned til sidste mand om nødvendigt - forudsat at de fik deres sold og retten til fri plyndring opfyldt. For det sidste var der faste regler, en vis del til regimentet, en vis del til chefen, en vis del til soldaten selv. Den »danske« hær i Tyskland havde ikke været anderledes. Og alle midler var tilladt, civilbefolkningen havde kun den beskyttelse, den kunne betale for. Den kejserlige hærs opførsel var derfor ikke en undtagelse, tværtimod, svenskerne kunne berette artige historier om vores meriter under Kalmarkrigen seksten år tidligere. Og Danmark var fjendeland, havde kæmpet mod de kejserlige nede i Sachsen og lidt nederlag. Strategisk var det ganske logisk, at sejrherren forfulgte den slagne modstander ind på hans eget højhedsområde, det var ikke overfald, men en fortsættelse af krigen for at opnå en endelig kapitulation. At jyderne ikke anlagde et så nøgternt syn, kan man ikke fortænke dem i, men ophavsmanden til deres plager var hverken Wallenstein eller den østrigske kejser, men deres egen allernådigste monark, der sadovre i hovedstaden og forordnede nye skatter, nye toldforhøjelser og hver femte mand udskrevet til hæren. For hans krig fortsatte i Holsten, og hans flåde kæmpede med større held end hans hær udfor den pommerke kyst. Hvor stærkt forholdene i Jylland plagede ham er uvist, men rigsrådet ville have en ende på eventyret. Som så meget andet i Christian IV's hænder havde krigen været en fiasko, hovedløst planlagt og hovedløst ledet, der måtte skabes fred for næsten enhver pris. I januar 1629 indledtes forhandlinger i Lybeck, og efter meget tovtvækkeri og spil for galleriet blev freds aftalen undertegnet 8. maj. Vi slap forbavsende billigt, alle tabte landområder gaves tilbage, og Christian måtte love ikke at blande sig i de tyske staters indre forhold. Det lovede han.

I den følgende måned brød de kejserlige tropper op fra Jylland. 12. juni således oberst Hatzfeld med sine regimenter fra Thy. Han drog over Aggertangen, som dengang var ubrudt og oprettede opsamlingslejr ved Rom kirke. Her kunne sognefolk se ham fortsætte sydpå mod Holstebro. Foran kørte 120 fuldtlastede vogne og andre 120 sluttede kolonnen. Og det var altså kun oberst Hatzfeld. Hvor mange vogne der således rullede mod hjemstavnen kan der kun gisnes om, derimod ikke om hvad de indeholdt. Jyderne havde betalt med det gode eller det onde, nogen afregning blev der aldrig siden tale om. Bag sig

efterlod hæren et land hærget og mishandlet, demoraliseret og udmattet, med plyndrede gårde og øde marker, plaget af sygdomme og sult, hærget af ulveflokke og vrimlende af røverbander, deserterede landsknægte og fordrevne bønder. En armod over al beskrivelse. Sognefolkene i Rom havde denne sommermorgen kun én glæde - de var atter sig selv.

Præsten Jørgen Urslev til Tim og Madum skrev udfor ordene af Jeremias, 5. kapitel, versene 15-17: »Se jeg vil føre et Folk hid langvejsfra, et mægtigt Folk, som haver været af gammel Tid, et Folk hvis Tungemaal du ikke forstaa og ikke skal forstaa, hvad de tale. Deres Kogger ere aabne Graver, de ere alle Kæmper. De skulde fortære din Høst og dit Brød som dine Sønner og Døtre skulde have ædt. De skulde opsluge dine Faar og Øksner, de skulde med Sværd fordærve dine faste Stæder, som du forlader dig paa.«

Der Keisers Folck var her jnde Anno 1628.

BØVLING SLOT I FJENDEHÆNDER

Var de to års prøvelser selvforskyldte og en naturlig følge af en hovedløs politik, kan man kun delvis sige det samme om det der hændte fjorten år senere. Christian IV havde ikke erklæret nogen krig, han havde ikke oprustet, han truede ingen. Men han var som altid i pengenød, ingen anden dansk monark når ham i det stykke til knæene, og for at bøde på dette forhøjede han tolden i Øresund og på Elben, eftersom al told fra gammel tid tilhørte den kongelige kasse. Nederlandene rasede, nordtyskerne rasede, Sverige rasede. Det sidste rasede mere end de andre og bedre blev de ikke, da Christian gjorde sig til selvbestaltet fredsmægler i trediveårskrigen og indbød til konference i Osnabrück. At hensigten var at bremse Sveriges indflydelse i Pommern, sagde han ikke, men alle - ikke mindst svenskerne - vidste det. De var derfor mildt sagt godt irriterede på os, og den mest irriterede var deres rigsforstander Axel Oxenstierna. I året 1643 gav han i december sin general i det nordtyske Lennart Torstensson ordre til at slutte våbenstilstand med de kejserlige i Mähren og marchere mod Danmark.

Torstensson lystrede, og 12. december overskred han med svenske og hvervede tropper grænsen til Holsten, der i realiteten var blottet for forsvar og erobrede inden årsskiftet Rendsborg og Christianspris. 9. januar 1644 nedkæmpede han en dansk rytterhær ved Kolding, og efter at den danske øverstbefalende Anders Bille havde rømmet Snoghøj, hovedhjørnestenen i Jyllands forsvar, lå halvøen åbent for fjenden. Han lod ikke vente på sig.

Krigen udkæmpedes også på andre fronter, i Skåne og ikke mindst til søs, men lad os blive i Hardsyssel, her havde man nok at tage vare på. I januar marcherede oberst Helmut Wrangel over Viborg til Ålborg, mens andre styrker stilede mod Thy og benyttede den vestlige rute over Holstebro, Lemvig, Fabjerg, Rom, Heldum, Tørring, Hove, Hygum og Harboøre. I en synsforretning to år senere i Bøvling len hedder det: »17. Januar kom Oberstløjtnant Johan von Mürbach samt Oberstløjtnant Jakob Schlebusch med deres Regimenter til Egnen. De indkvarterede sig i Lenet, paa Herregaardene, i Købstæderne og paa Landsbyerne, huserede meste Parten meget ilde. Aftvang alle store Skatter og Kontribution med daglig Gevalt og Overlast, ødelagde eller bortslæbte Kvæg, Korn, Heste . . . De blev her i 24 Uger eller til den 30. Juni, da de afmarcherede. Desuden gik der mange store Tropper gennem Herredet over Passet til Thy og fra, som havde deres March og Rejse til og fra Holstebro.«

Til selve Bøvling slot (Rysensten), hvis lensmand Malte Juel var fraværende, kom 22. januar en oberstløjtnant med 25 ryttere og 34 heste. De blev i 3 uger, hvorefter de afløstes af

Rysensten (det tidligere Bøvling slot).

34 mand med 50 heste i 13 uger. Statsskriveren Jakob Klausen måtte skaffe penge, humle, salt, jern samt klæder og sko for en betragtelig sum. Samarbejdsvillige personer oplyste af deres hjerters godhed de fremmede om, at skriveren lå inde med lenets skatter for sidste termin. Skriveren førtes til hovedkvarteret på Kappel, hvor han hårdt trængt måtte aflevere 1200 rdl. Om denne arme mand hedder det, at han »formedelst deres store Tyranni, de imod ham brugte, der han ej havde flere Penge at give dem, maate ved Nattetide hastigt rømme af Landet.«

I det hele taget gik det hårdt ud over Bøvling slot, hvor svenskerne og de tyske lejetropper røvede og ødelagde lensmandens ejendele, bortførte 50 staldøksne samt andre dyr foruden kobber, tin, messing, linned, uld og korn, så at slottet ved besættelsens ophør stod ribbet næsten til den nøgne mur. Synsmændene kunne da også erklære uden at overdrive: »Da saa de i »Boringene«, saavel som Ladegaarden Vinduerne allesammen at være udslagne og Dørene og Laasene meste Part borte og ikke de saa eller fornemme der paa Gaarden enten Boskab eller noget levendes Kreatur.«

Bøvlings skæbne var langt fra enestående. Alle syslets købstæder havde belægning, i Holstebro måtte man i 15 uger trækkes med en ritmester Engel (!) og hans ryttere, og byfoged Christian Christensen kunne senere ikke fremlægge regnskaber for perioden, da han havde været drevet fra hus og hjem. Ved svenskerens afmarch fra Ringkøbing udtalte borgmester og borgere helt i overensstemmelse med sandheden: »Vi kender dem altfor godt. Gud forbyde, de os igen skulde komme paa Halsen. De vilde da være tifold argere som tilforn. Da var det bedre at vove Liv og Blod imod dem. Saa taler alle Mænd her omkring.« Ringkøbing opgjorde senere sine skader til 19.480 rdl., Lemvigs beløb sig til 13.959 og Holstebros til 19.996. Og husk fortsat, at en rigsdaler svarede til ca. 65 kroner, og at Holstebro som den største af byerne næppe har talt 1000 sjæle og de to andre omkring det halve. At man ikke har gjort tabene mindre med tanke på kommende skattelettelser er indlysende, men ligeså evident er det, at fjenden intet overså og forsynede sig helt uhæmmet. Ingen af syslets byer tåler dog sammenligning med Ribe, hvis tabskonto viste 120.000 rdl., altså næsten 8 mill. kroner. Man har svært ved at tro på det tal.

Var byerne hårdt plaget, stod det ikke bedre til i sognene, især dem der fristede den bit-

re skæbne at støde op til de store veje, ad hvilke tropperne færdedes: Holstebro-Thy, Holstebro-Viborg, Ringkøbing-Viborg, Holstebro-Lemvig. Det hedder om præsten Jens Christensen i Haderup, at »Aar 1643, da Fjenderne først kom her ind i Landet, da er Hr. Jens Christensen af de »Stalhandschusche« ganske udplyndret, saa at de i 6 Dage havde ganske forjaget ham fra Hus og Hjem og havde da borttaget Sengeklæder, Fetallie og Husgeraad og alt, hvad de forefandt, slaget hans Vinduer ud og slet fordærvet og borttaget, hvad de forefundne. Dernæst under de »Rabasche« han holdt Indkvartering i 15 Uger en Præst selvtredie med 4 Heste og udgivet til dem en stor Kontribution Penge og købte 15 Tønder Havre til deres Heste, thi der ingen Havre avles i Sognet og blev al Vaarsæden forhindret udi Sognet, saa han ikke kunde faa sin Tiende som han skulde og det fejler paa Rugsæden. Dernæst Aar 1644 kom en Ritmester Panchras med al sin Regiment til ham og ganske forstyrrede ham. Siden samme Aar har han hver Dag udstanden stor Plyndring medens Fjenderne var her i Landet, at de »Beische« have ham frataget Klæder, Fetaille, Sølv og Penge og paa det sidste borttaget hans Heste og gjort ham ganske store Overvold. Item er det dem og vitterlig i Sandhed, at (en) Løjtnant, som laa paa Stubbergaard med et Parti er opdragen til ham og først udplyndret Kirken og siden er dragen i hans Gaard og opgrov af Jorden i hans Hus Sølv, Gods og Gode og borttaget alt hvad han havde og mere de vilde. Item nærværende Aar 1645, da Fjenden igen ere indrykkede i Landet, have de ofte haft Indkvartering hos ham, thi han bor paa en alfar Vej og er derover kommen i stor Fornedring.«

Midt i medfølelsen med den betrængte sjælehyrde kan man ikke lade være at undre sig over, at han 6 gange på 3 år er blevet udplyndret til det bare skind og desuden næsten dagligt har haft indkvartering. Hans plageånder må alligevel have overset adskilligt, når der fortsat kunne være noget at hente af dem, der fulgte efter.

I Linde sogn erklærede vidner for 3 mænd: »Naar Fjenden marcherede fra Holstebro og norden om ad Thy, ligger Vejen igennem Byen, hvorfors de tit og mange Gange er bleven ganske udplyndrede, saa at de ikke have saa meget i deres Huse, at de kunde give en Barn at bide paa, men blev jaget fra Hus og Hjem bort i Hede og Moser og hvor de kunne fjæle dem med en ringe Ting, de kunde tage med sig af deres Huse som og mange Gange blev opsøgt; tilmed er deres Korn for en Del ganske opædt paa Marken baade Rug og Byg i Sommer da de sidste Fjender uddrog . . .«

Til alt hvad soldaterne stjal til sig selv må så lægges det, som svenskerne udskrev af skatter, dyr og naturalier af enhver art. I december 1644 kom til Bøvling len en oberst Erik Kruse med et sachsisk regiment, samt en Joakim Post med et kompagni ryttere. Obersten trommede lenets provster, præster, borgmestre, rådmænd, fogeder og ledende bønder sammen og meddelte dem, at der for hver plov skulle udredes 20 rdl., samt at alle præster og købstæderne ville blive pålagt nye udskrivninger såvel i kontanter som naturalier. Efter freden året efter dukkede velbyrdige hr. Post atter op og forlangte nu på falderebet de tredobbelte afgifter. Da hans krav pure afvistes, røvede han efter bedste evne i lenet, inden han fortrak.

BONDEHÆR I AGGER

Som nævnt udkæmpedes krigen også andre steder, hovedsagelig til søs, og i sommeren 1644 sendtes fra de tyske slagmarker et kejserligt undsætningskorps under feltmarskal Gallas op i Jylland. Altså den gamle fjende, der 18 år tidligere havde givet os klø og hærget og voldtaget halvøen på det grusomste. Men i politik skal man ikke lade sig distrahere

af petitesser og fortid, og for de kejserlige var nu svenskerne fjenden og danskerne det lille betrængte folk, der behøver hjælp og støtte fra storebror. Foretagendet blev en trist opvisning. Ved det første møde med svenskerne retirerede Gallas ufortøvet og forsvandt til hjemstavn med Torstensson i hælene og Jylland var frit - én måned. Så vendte svenskerne tilbage, nu med den gamle kending Helmuth Wrangel som hærchef for 10 regimenter (ca. 30.000 mand) og fortsatte, hvor man havde sluppet.

13. oktober 1644 led vi et knusende nederlag til en forenet svensk-nederlandsk flåde mellem Lolland og Femern, og ikke mindst dette var medvirkende til, at Christian IV atter måtte søge fred. Brømsebro, den danske rigshofmester Corfitz Ulfeldt overfor den svenske rigsforsander Axel Oxenstierna. Atter det diplomatiske spilfægtteri, Frankrig blandede sig, Holland blandede sig, krav og afslag osv. Men Sverige nåede sit mål: At knække naboen i vest. Vi mistede Jämtland og Härjedalen, Gotland og Øsel og måtte i 30 år overlade Halland til svensk besættelse. Ulfeldt skrev under, det var 13. august 1645.

Jeg har stået i Riddarholmskyrkan i Stockholm og beskuet salig Lennart Torstenssons grav, en militant sarkofag omkranset af allegoriske gestalter. Svenskerne er glade for den mand, og det kan man nok ikke fortænke dem i. Jeg savnede en stak plyndringsgods, nogen dødsdomme og beslaglæggelsesdokumenter, nogen skattemister, fangelænker, galgereb og andet, der ligesom kunne runde billedet af, men det ville næppe vinde gehør på rette sted.

Atter skulle Jylland genrejses. Billedet der mødte de hjemvendte lensmænd og deres adelige fæller var overalt det samme: Ødegårde, marker sprunget i lyng, forhuggede skove, udplyndrede bønder og købstæder med tomme kasser, sult og sot. Man kendte det fra de kejserlige besøg, den negning var det ikke lysere. Man kan slå så ofte på en mand, at han til sidst bliver liggende. Jyden rejste sig, langsomt, det var ligesom lysten manglede i lang tid. Så dristede man sig til at håbe på bedre tider. Det gjorde man i 12 år.

I det Herrens år 1657 krigede Sverige i Polen. Året før var Karl 10. Gustav kommet på tronen, en energisk person med krigeriske drømme om et Stor-Sverige, der ikke blot skulle beherske hele Østersøen, men også Polen og Randsstaterne for nu blot at nævne noget. Polen kastede han sig over med en brutalitet, der omgæende vakte polakernes modvilje. Faktisk udviklede felttoget sig ganske ubehageligt for den blodfyldte monark, hvem modstand altid gjorde irriterende. Det bemærkedes, ikke mindst i Danmark, man havde ikke glemt Brømsebro, man vejrede morgenluft. Og da Brandenburg, Østrig og Rusland pusede til ilden med halve og hele løfter om bistand, så vi vores chance og slog til. 16. juni 1657 trængte en dansk hær over Elben og ned i det svensk-besatte Bremen-Verden. På den danske trone sad nu Frederik III, som ikke lignede sin far ret meget, men både han og rigsrådet fejlbødte situationen. Ikke mindst fejlbødte de Karl Gustav.

Denne handlingens mand fik her en enestående lejlighed til at slippe ud af det polske hængedynd uden at tabe ansigt, og med en beslutsomhed der lignede begejstring kastede han sin hær mod vest, overskred 22. juli grænsen til Holsten og stod måneden efter i Kolding. Ved sin side havde han den tidligere danske chefforhandler fra Brømsebro Corfitz Ulfeldt nu i svensk tjeneste. I september overtog general Karl Gustav Wrangel kommandoen og lod generalmajor Bötticher rykke op i Jylland, der næsten var blottet for våbenduelige mænd. De var indkaldt, lå i det belejrede Frederiksodde ved Lillebælt eller på øerne og kunne ikke gøre noget som helst.

Bötticher marcherede til Ålborg, her måtte han standse. Vendelboerne havde ført alt, hvad der kunne flyde over på fjordens nordside, og under oberstløjtnant Niels Lykke af-

slog de alle forsøg på en landgang. Også i Thy, Salling og på Mors besatte bønderne alle færgestederne og ventede på svenskerne. Bøtticher havde derfor intet valg, han måtte tilbage til Viborg og derfra vestpå. 1. oktober lå han natten over i Haderup, passerede derefter Holstebro og Lemvig og nåede tangen mellem Harboøre og Agger. Undervejs havde han befalede bønderne at betale den af den svenske krigskommissær Laurits Flemming udskrevne skat, men de formastelige mennesker havde svaret, at de foretrak at betale med krudt og kugler. Svaret skal ikke have undret Wrangel, han kendte jyderne fra tidligere. En beretning siger nu, at svenskerne ved Harboøre stødte på en fremskudt dansk post, fangede to ryttere og tvang dem til at lede tropperne over tangen. En anden hævder, at man betalte to mænd fra Lemvig til at gøre det. I hvert fald kom fjenden over uden uheld og stødte ved Agger sammen med en bondehær, der bag nogen primitive skanser søgte at standse fremmarchen mod Thy. Det mislykkedes, de kamperfarne soldater efterlod 3 eller 400 dræbte forsvarede, inden de drog videre og underlagde sig den sidste del af halvøen.

Opførte de regulære svenske soldater og deres officerer sig gennemgående ret menneskeligt, var der dog ikke tale om en hjertegribende omsorg. Danmark var jo angriberen, som var slået (eller ved at blive det), og dets befolkning måtte betale, hvad det kostede. Værre var de kontingenter af hvervede tyske knægte, som indgik i hæren, de opførte sig efter det vante mønster. Efter sigende brød svenskerne sig ikke om dem.

1661 anklagede Mogens Rosenkrantz til Landting i Ginding herred fogeden på Bramminge for at have købt 43 øksne samt noget ungvæg af greven af Darmstadt, der havde kvarter på Landting. Handlen var gået gennem grevens hofmester (!), der logerede på Estvadgaard og havde hugget dyrene. Fogeden forsvarede sig med, at kreaturerne først købtes af hofmesteren til den svenske krigskommissær og fortsætter så, at »siden er jeg ved bemeldte Kommissærs udskikkede Ryttere med Magt tagen og dreven fra mit Hus med Tvang og truet bort at notere, hvad som paa Vinderup og Nygaard kunde findes, eftersom de forhen ere blevene forglemte og forbigaaede, da det ganske Stifts Herregaarde blev visiterede af ham og hans Medfølgere. Ydermere er jeg ifølge hans skriftlige og strenge Ordre under højeste Straf og militæriske Ekskution befalede at drage til Estvadgaard og der paa hans Vegne gøre Flid, at forne Hofmester vilde unde ham Parret af de bedste og fedeste, et halvt Hundrede eller 40 Øksne for 12 Rigsdaler paa hans Herres foran signerede Herregaarde.« Den arme foged har tilsyneladende befundet sig som en lus mellem to negle, en situation han delte med adskillige kolleger, efter at deres høje herrer havde overladt dem styret og var søgt til mere sikre egne.

I kirkebogen for Vinding-Vind i Ulfborg herred står at læse: »Den 2den November kom det Oberbechiske Regiment til Holstebro i Kvarter 1657. 1658 den 23. Januar kom Vinding og Vind Sogner fra det Oberbechiske til det Taubiske Regimente og kontribuerede til Kaptajn Kanne, som logerede paa Tand(erup).

Dom. 1. ante Paschatos (1. søndag efter påske)(4/4) kom det Siferske Regimente i Kvarter i Hammerum Herred og kontribuerede disse Sogner til hannem i femten Uger.

Den 4de Augusti kom disse Sogner under den Darmstætiske Regimente udi syv Uger og havde vi da den strengeste Indkvartering under de svenske. Til Michaelis droge de til Fyn. Gud lod Danmark aldrig se dennem mere. Amen.«

Læg mærke til at de omtalte regimenter uden tvivl har været tyske. Greven af Darmstadt der som anført holdt hof på Landting, huserede med sine knægte i Vestjylland, men svenskerne var det sandelig også. Den kgl. svenske krigskommissær Jacob Büllheim befale-

de i en skrivelse af 3/9 1657 stilet til byen Ringkøbing, at der til feltlejren skulle leveres 626 skæpper rug, 3 tønder øl, 246 skæpper gryn og ærter, 221 lispund smør, 163 lispund flæsk, 101 lispund ost, 14 stude, 89 får, 10 lispund æg, 390 lispund kød, 162 gæs, 292 høns, 3924 skæpper havre, 679 læs hø og 4063 bundter kløver. At byen alene skulle være i stand til at opfylde dette krav er utænkeligt, der må have været tale om lenet Bøvling og måske også Lundenæs.

Kravene faldt uden stands. Oberst Christoffer Oberbeck, der havde kvarter i Holstebro, skrev 20/11 1657, altså mindre end 3 måneder efter indmarchen, at »eftersom Holstebro haver haft stor Indkvartering og Besværing af hvis Brandskat der endnu resterer 400 Rigsdaler som de af os berørte Aarsag ikke kan udgive, befales eder Poul Jensen, Stadsskriver paa Bøvling førmeldte 400 Rigsdaler. Ret og Retsfordel igen skal henlægges paa Ringkøbing og Lemvig og siden over Bøvling len . . . «

Samme oberst synes i visse situationer at have udvist en anstændighed, der ellers ikke tyngede hans kolleger. Da således 3 af hans ryttere nytårsdag 1658 voldtog og myrdede en pige i Holstebro, betalte han som bod 50 rdl. til byens latinskole. At pengene stammede fra de beløb, han havde presset ud af de arme borgere tidligere kan vel anses som givet. Men en smuk gestus, hvad obersten næppe har været blind for.

TVANGSUDSKREVET TIL KRIGSTJENESTE

En krigskommissær (der var adskillige) krævede fortegnelse over alle halve og hele gårde og bol i Ribe stift og befalede samtidig folk at blive ved deres ejendomme i by og på land. I modsat fald ville disse blive afbrændt og ejerne straffet. I tiden fra efterår 1657 til forår 1658 måtte Ringkøbing i skat udrede ca. 3000 rdl., altså 5 rdl. (ca. 325 kr.) af hver indbygger, spædbørn medregnet. Hvis byerne og sognene ikke præsterede det forlangte, faldt hammeren. Øvrigheds personer fængsledes, ejendomme beslaglagdes eller plyndredes, beboerne plagedes med store indkvarteringer. Svenskerne udkommanderede også hensynsløst civilbefolkningen, i første række bønderne, til kørsel for sig. Indenfor et sogns grænser var det jo til at overse, men ofte gik turen så langt som til Frederiksoedde (ved Lillebælt), Ribe, Flensborg, Århus og Randers. Transporter der strakte sig over dage og uger og betød et uøret slid på vogne og heste. Ankomsten til målet kunne bonden godt risikere, at såvel hest som vogn beslaglagdes og han selv sendtes hjem gående eller, at han dirigeredes til et andet sted med en ny last. Ikke uden tilfredshed erfarer man, at mangan en opvakt bonde undervejs solgte sin last til den intetanende fjende i en fjern egn og derefter vendte hjem med en pæn fortjeneste på lommen.

For året 1658 foreligger en opgørelse over svenskernes udskrivning i Sønder- og Nørrejylland samt Vendsyssel, og den lyder som følger:

Brandskatter	132.502 rdl. og 13 skilling
Fra assignerede kvarterer	153.030 rdl. og 37 skilling
Hr. Grambotius (kommissær)	59.456 rdl. og 28 skilling
Købståderne i rede penge og varer	53.139 rdl. og 22 skilling
Varer og fourage	272.781 rdl. og 06 skilling
Salvegardepenge	3.282 rdl. og 16 skilling
	<hr/>
	674.191 rdl. og 28 skilling

Prøv så at gange dette tal med 65.

Det var ikke blot forsyninger og penge, de svenske kommissærer krævede. Ovennævnte hr. Bülheim sendte således 1. februar 1658 borgmesteren i Ringkøbing denne skrivelse: Eftersom til Hans Kongelige Majestæt Af Sverige min allernaadigste Konning og Herres Skibsflaade dygtige og velforsøgte Skibsfolk behøves, saa befales hermed paa Hans Kongelige Majestæts Vegne alvorligen bemeldte Borgmester og Raad udi Ringkøbing at de forskaffe nærværende Kaptajn Johan Krabat (!) 10 gode, unge, velforsøgte og forfarne Skibsfolk, og at de gør deres højeste Flid, at de sig til højest bemeldte Hans Kongelige Majestæts Tjeneste godvilligen sig begiver. Befindes og nogen som derudi vilde forhindre, skulde de med største Straf belægges og være udi Hans Kongelige Majestæts højeste Unaa-de. Hvorefter enhver haver sig at rette.◀

Både navnet og brevetts sætningsbygning kunne tyde på, at det er skrevet af en tysker.

Notorisk er det, at svenskerne tvangsudskrev danskere til krigstjeneste, ikke mindst fra Bornholm foreligger talrige eksempler. De udskrevne her gik en krank skæbne imøde, sendtes til de svenske besiddelser i Polen og Randstaterne i tusindvis, man hørte aldrig siden noget til dem. Udskrivninger af den art synes derimod ikke at have været almindelig i Jylland, besværet med transport har vel spillet ind. Om kaptajn Krabat fik sine forfarne skibsfolk vides ikke.

Som tidligere må der til de officielle tal angående udskrivninger lægges de uofficielle, som ikke er nedskrevet. Soldaterne helt op til de højere officerer skulle jo gerne have noget ud af felttoget. Man stjal, beslaglagde og plyndrede af hjertens lyst, udskrev lokale skatter, solgte det stjålne, beholdt skatterne, byttede, delte, bestak og truede befolkningen og hinanden. Faktisk sloges de enkelte regimenter om byttet, ikke mindst de svenske med de tyske. Undertiden kunne dette være en fordel for danskerne, undertiden ikke. Befolkningen var i realiteten forsvarsløs og helt undergivet den lokale kommandants luner. Samstemmende udsagn godtgør, at svenskerne gennemgående opførte sig bedst og undertiden hindrede tyskerne i deres værste overgreb. Deres opførsel skal dog ikke fortolkes derhen, at de nærrede broderlige følelser for os. Det havde de aldeles heller ingen grund til, eftersom vi var den angribende part. Men svenskerne var mere disciplinerede, var ikke professionelle men udskrevne bønderkarle i hvem civilisten endnu var levende. De kunne endnu tænke i andre baner end de tyske landsknægte, for hvem vold, plyndring og enhver gemenhed efterhånden var blevet en livsform.

I begyndelsen af 1658 begyndte store svenske styrker at trække ned mod Frederiksdode ved overgangen til Fyn. Således marcherede den fornævnte generalmajor Bötticher fra Thy via Aggertangen. En afdeling drejede syd om Venø bugt, en anden ned om Tvis kloster og fortsatte mod øst ud til Hærvejen. Denne gang var det ikke blot Jylland, der fik krigen at føle. 30 januar satte Karl Gustav over Lillebælt, hærgede Fyn og marcherede derefter, som alle ved, over isen til Tåsinge og derfra til Lolland og Sjælland. Når hovmod og svineheld går op i en højere enhed skabes genistreger, derfor er de så sjældne. At de danske myndigheder blev chokerede er for engang skyld forståeligt, ingen ved sine fulde fem ville have forudset et sådant skridt. Men Karl Gustav var anderledes, en plage for sine omgivelser, kolerisk, grov, uberegnelig, en bøffel. Frederik III gav op, fjenden var der jo allerede et par lette dagsmarcher fra hans hovedstad, hvad kunne han stille op? Freden i Roskilde 26. februar, den frafaldne Corfitz Ulfeldt som fjendens hovedforhandler. Da han rejste sig fra forhandlingsbordet havde hans gamle fædreland mistet Skåne, Halland, Blekinge, Bornholm, Bohus- og Tronhjems len til hans nye. Desuden havde det måttet spærre Øresund for alle fjender af Sverige i 3 måneder og overlade det 2000 ryttere, som var i dansk tjeneste.

De sidste svenskere skulle have forladt dansk territorium senest 1. maj, men de blev, der var pludselig både det ene og det andet i vejen. Og 6. august landsattes 8000 svenske soldater på Sjælland og marcherede mod København. Karl Gustav havde fået blod på tanden, København skulle indtages, Danmark ophøre med at være en selvstændig stat.

BEFRIERNE OPFØRTE SIG SOM EROBRERE

Nu var der et halvt år tidligere nede i Europa indgået et forbund, som kun få udenforstående havde kendskab til, jyderne i almindelighed havde afgjort ikke, men de skulle i sandhed få det. Kejser Leopold af Østrig, fyrst Friedrich af Brandenburg og Johan Kasimir af Polen besluttede dengang at danne fælles front mod den svenske stormagt, når og hvis den fortsatte sin ekspansion. Ved Karl Gustavs fredsbrud mente man, at der burde gøres noget, og det gjorde man. Under kommando af kurfyrst Friedrich Wilhelm rykkede de samlede hære den 22. september ind i Holsten, rensede Als, og den polske ryttergeneral Stephan Czarniecki svømmede med sine regimenter over Allsund og tog Sønderborg med storm. 14. december faldt Koldinghus og inden årets udgang var hele Jylland bortset fra Frederiksodde renset for svenskere.

Den gamle påstand om, at én plage sjældent kommer alene, kom til at passe. Jyderne kom til at sande den i en grad, der fik den nylig afsluttede svenske besættelse til at forekomme som den rene idyl. Plagen bestod i 37.000 landsknægte, der fordelte sig nogenlunde således:

De kejserlige (østrigske)	7000 ryttere, 7000 fodfolk, 200 dragoner
Polakker	5000 ryttere,
Brandenburgere	9000 ryttere, 4000 fodfolk, 3000 dragoner

Ikke mindst polakkerne vakte en del opmærksomhed, ikke blot ved deres opførsel, men ved deres udseende, der var en sær blanding af næsten middelalderlig gru og skønhed. Rytternes klæder var overlæst med broderier i sølv og guld, de bar hjælm, kyrads, brynjærmer, krumsabel, lanse med påsat vimpel samt pistoler. Til det regulære rytteri var knyttet semenere fra Rumænien, deres udrustning bestod af bue (!), pistol og sabel. Polakkernes øverstbefalende var den ovenfor nævnte general Czarniecki med tilnavnet »Færdelandets Befrier«. Hans officerer var næsten udelukkende adelsmænd, ofte af en høj danelse, men med en afgjort primitiv tankegang, når det gjaldt forholdet til civilbefolkningen. Disciplinen i den polske hær skal have været slettere end i de to andre allieredes, det siger adskilligt.

Kom de som befriere, opførte de sig dog fra den første dag som erobrere af et fjendtligt land. Alt tydede på, at de færreste af officererne og ingen af de menige overhovedet anede, hvorfor de var i Jylland og hvad de egentlig skulle foretage sig, nu da svenskerne var trukket over til øerne. Men foretage sig noget gjorde de, mere end svenskerne, meget, meget mere. Som præsten skriver i den Vinding-Vind kirkebog anno 1659: »Hvor megen Fare og Bedrøvelse vi have udstanden dette Aar, kan vi aldrig fortælle Efterkommerne. For disse smaaes (døbte børn) Skyld haver Gud visseligen sparet os saa meget Brød, at vi ere opholdte uden Hungersnød imod al menneskelig Tanke og Forklaring«. Og videre: »Røven og Plyndren paastod i dette Sommer i 11 Uger. Mit bedste Kvæg gik med i Løbet. 7 Heste og Hopper haver jeg tilsat i denne Krig i dette Aars Ende«. Den betrængte sjælehyrde meddeler: »Den 4de Februar Anno 1659 kom det kejserlige Regimente, som kaldes der alte Czarniske til Kvarter udi Uldborg Herred og fik Vinding Baron Pet. Albert de la Fosse

hans Kompani i Kvarter, 124 Heste stærk. Vind Sogn fik et Kompagni som en reformeret Oberstlieutenant, cognomine Smit, kommanderede og var 105 Heste stærk. Deraf blev Vind Sogn saa forarmet, at de aldrig mere synes at komme paa Fode. Den 6th Maj bortmarcherede det kejserlige Regimente kaldes der alte Garniers. Paa 3die Pinsedag angik den stor Marschering rundt om os. Gud bevarede os dog uden stor Skade, alligevel vi vare hart derans.

De tre hæere synes i store træk at have delt Jylland mellem sig således, at polakkerne hovedsagelig besatte den østlige del, brandenburgerne den midterste og østrigerne den vestlige. Men hen på sommeren 1659 dukkede både polakker og brandenburger op i Hardsyssel og hærgede u hæmmet. Efter svenskernes mislykkede angreb på København i februar, fik det allierede hovedkvarter ved Ribe gentagne gange ordre til at sætte over til Fyn og Sjælland, men kurfyrst Friedrich foretog sig intet. Han kunne ikke, $\frac{2}{3}$ af hans soldater var syge, pesten havde meldt sin ankomst. Først i maj lykkedes det omsider at indtage Frederiksodde, hvor en svensk garnison havde været belejret.

På Herningskanten og herregården Herningsholm huserede brandenburgerne. Bønderne var her så udpinte, at de næppe magtede at blive ved gårdene. Man var 3-4 gårde om en plov. Kideris mølle blev brændt af, den halve skov i Skarrild hugget bort, 2 gårde i Kollund og Felding plyndredes og brændtes af. 1661 klager bønderne under Herningsholm til herremanden Christian Rantzau over, at de er så forarmede »ikke alleneste formedelst de svenske vores umilde Fjender, hvilke ikke alene os udi strenge Contribution havde, men endog frarøvede os Fæ og Kreaturer, saavel Klæder og Boskab, som vi fattige Folk kunde have udi Eje, men og formedelst de allierte, hvilke efter vort Haab skulde være Landet til Defension og ikke til Ruinerung. Som vi boede ved en alfar Vej, hvor de continue havde deres March frem og tilbage, er vi saaledes udpressede ved Plønderi og Beskatelser, at os en føje Ting af dem er efterladt, hvilke Levninger vores egne Folk, som os siden fik udi Contribution har mesterligen videt at udlede«.

En fæstebonde i Brændgaard kan stå som eksempel på den behandling, menigmand jævnligen udsattes for i disse forrykte år, dels af svenskerne, dels af de allierede og dels af vore egne, da disse omsider arriverede. Svenske soldater halede ham ud af sengen og mishandlede ham, indtil hans kone betalte ham fri. Derefter røvede de hans kreaturer og heste, og til en ritmester måtte han betale 40 rdl. Da så brandenburgerne dukkede op, måtte han i 12 uger underholde 12 ryttere og deres heste og desuden køre proviant til Herningsholm. Hans stude døde af sult eller slagtedes af gæsterne, hvorfor han ingen gødning fik til sin jord. Da gæsterne drog bort, plyndrede de gården og medtog alt sædekorn. Til det efterfølgende kompagni måtte han punge ud med samme skat som til en herregård, og han mistede, hvad han endnu havde af halm og hø. Da hans egne landsmænd viste sig, brændte de planker, vogne, plove og alt andet løst træ og røvede alt korn. Da der ikke fandtes flere vogne, forlangte soldaterne rede penge i stedet.

Selvom bonden næppe har skildret sit martyrium mindre end det var, og selvom han har kunnet klare adskillige plyndringer, skatteudskrivninger m.m. og dog fortsat udgøre et fristende bytte for de efterfølgende, er det udenfor enhver diskussion, at ikke mindst landbefolkningen havde det forfærdeligt. For ikke mindst polakkerne har det faktum, at de befandt sig i et luthersk land ikke været uden betydning. De var blandt kættere, og ikke mindst de danske præster udsattes for en mildest talt ublid behandling. Kirkerne plyndredes for deres hellige kar, altertavler og anden udsmykning, præstegårdene hjemstøget af omstrejfende delinger og hele kompagnier og brandskattedes uden nåde. Ofte

måtte præsten sammen med sin familie flygte og søge tilflugt i den nærmeste købstad. Byerne var pakket med flygtninge, der levede under forfærdende forhold, ofte under åben himmel. Der fandtes ingen offentlige hjælpemidler, ingen medicin, ingen mad og kun den hjælp, som enkeltpersoner ydede i et helt utilstrækkeligt omfang.

Præsten Anders Hegelund skriver, at 3. pinsedag 1659 blev den 13-årige Jens Veivod i Vinding sogn bortført af general Qvasts regiment. På mange måder solgtes eller handledes knægten bort de næste 3 år, indtil han havnede hos en bonde i Brandenburg. Senere kom han i tjeneste hos en præst og giftede sig med en kvinde fra egnen. Der må have været krummer i den fremmede, for selveste kurfyrsten overlod ham en gård, hvor han må have fundet sig godt tilpas. I hvert fald gik der 26 år, inden han med sin familie vendte tilbage til Vinding og bosatte sig her. 1703 døde hans hustru Anna Christina Eelmansdatter Schøit, og 19 år senere hendes ægtefælle. Begge fandt de deres sidste hvilested på Vinding kirkegård.

Den pest der hærgede så grusomt i Sønderjylland og dér lagde sogne halvt øde, skyldtes de fremmede soldater. Selv betalte de dyrt, døde som fluer. Nordjylland mærkede mindre til soten, men den nåede bl. a. til Vinding-Vind, hvor dødeligheden fordobledes 1660, det samme var tilfældet i Estvad, Rønbjerg og Borbjerg.

Var der ikke andre krigshandlinger i Jylland udover dem, soldaterne påførte civilbefolkningen, var forholdet et andet øst for Lillebælt. Enkeltheder skal ikke anføres her, men nævnes må det, at vore venner i juli 1659 forsøgte at invadere Fyn. Landgangsflåden blev dengang ødelagt af svenskerne i en træfning mellem Århus og Ebeltoft vig. Nogle måneder senere trak tropperne atter sammen i det østlige Jylland, og 4. november lykkedes overgangen til Fyn. Samtidig landsatte en hollandsk flåde 6000 mand ved Kerteminde, og således presset fra to sider led den svenske Fynshær et knusende nederlag i Nyborg. Byen bombarderedes af hollænderne, og i de smalle gader hvor tropperne stod tætpakket, anrettedes et slagteri, der skal have været ganske forfærdeligt. Og så døde Karl Gustav pludselig i en alder af 38 år, man tænker sig ham altid ældre efter alt det, han nåede at udrette.

Atter fredsforhandlinger, denne gang uden Corfitz Ulfeldt på svensk side. England, Frankrig, Nederlandene, Østrig, Polen og Brandenburg snakkede højlydt med. Men trods svenskernes afgjort svagere stilling forblev Roskildefreden ved magt, bortset fra, at vi genertvervede Tronhjems len og Bornholm. Samme år indførtes enevælden herhjemme.

Jylland var frit, og billedet var det altfor godt kendte. Enken Maren Skram på Rammegaard skrev 1660, at de fleste af hendes fæstebønder var ude af stand til at betale skatter og tiende. 17 gårde og huse var lagt øde, korn fandtes ikke, selv var hun og gården ribbet for alt. Rydhavne slot var plyndret og skoven forhugget. I Ringkøbing var de kejserlige stukket af med 1400 tønder korn. Landsdelen vrirlede med ulve, som man hævdede, polakkerne havde slæbt med sig, i Sønderjylland rasede pesten, i det nordlige drog røverbånder rundt, og vejene befolkedes af fordrevne, af forældreløse børn, af mishandlede mænd og kvinder. Og så kom der danske tropper for at bringe ro og orden, blandt andet 3 kompagnier til Herningkanten, om dem hedder det, at de havde »imidlertid med deres Heste vores Sædekorn fortæret moxen (næsten) og alt det øvrige paa deres Rustvogne bortført, dog vi maatte dem en Daler af hver Gaard (betale), fordi vi ikke havde Vogne at faa (give) dem, hvorpaa de alt kunde bortføre, og der tilmed overfaldt Mand og Kvinde med mange Hug og Slag, saa de anstillet sig intet bedre end Fjenden gjorde«. Tidligere er omtalt bonden i Brændgaard, der var ude for en lignende behandling af kongelig majestæts soldater.

Uden at ville forsvare overgrebene, kan man vel gå ud fra, at det endnu engang har drejet sig om tyske lejetropper i dansk tjeneste. De red store dele af Europa som en pest.

FJENDER FORBLEV DE IND I DØDEN

Så skulle der gå 141 år, før Hardsyssel atter mærkede til krig, men denne gang blev prøvelserne dog til at bære. Englænderkrigene 1801 og 1807-14. Danmarks neutralitetsforbund med Rusland, Sverige og Preussen huede ikke England, som opfattede det som en støtte til Frankrig. 30. marts 1801 gik den engelske flåde ned i Sundet under admiral Parker og Nelson, slaget på Reden og hvad dermed fulgte.

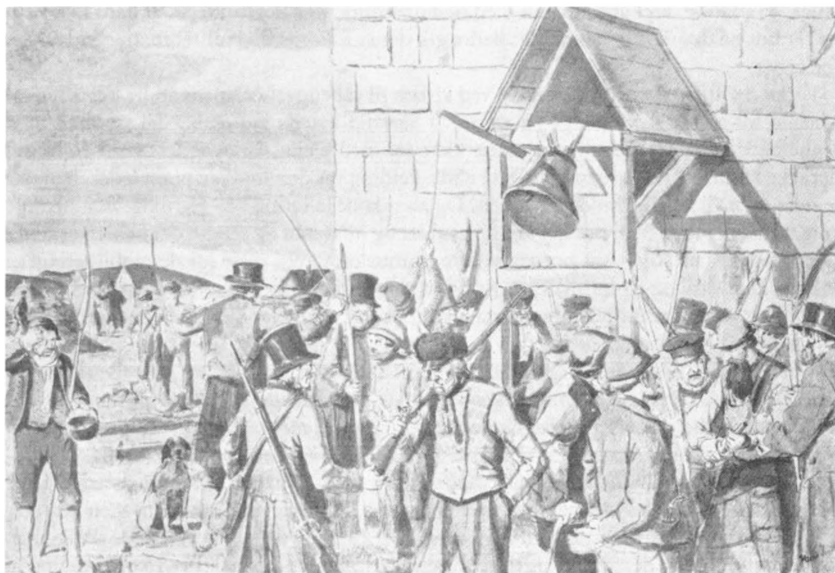
Dønningerne nåede også til Vestjylland. I april henvendte amtmanden sig til by- og herredsfoged Bork i Ringkøbing med anmodning om at mobilisere den frivillige kystvagt samt landværnsmændene og forsyne dem med »landlige« våben, nemlig forker, leer, plejle og hvad der ellers fandtes anvendeligt. Styrken skulle være klar til »som kække Danne-mænd at standse fjendtlig Anfald (på kysten) og derved afvende den Skænden og Brænden som ellers af saadanne fjendtlige Strejfer er at vente, da ikke nogen Mand kan i sin Bopæl vide sig, Kone, Børn og Ejendom sikret, naar saadanne fjendtlige Skarer ikke standes førend Mængden er kommet i Land«. Vesterhavsstranden blev til stadighed afpatuljeret af disse hjemmevernsmænd, og enhver skulle sætte »en liden Fjerdusk i sin Hat paa at han derved kan være kendelig i den Tid, der forløber inden Mundering og ordentlige Vaaben kan blive dem givne«. Hverken mundering eller ordentlige våben viste sig, men da englænderne heller ikke gjorde det, var savnet til at bære.

1807 frygtede England atter, at kronprins Frederik, der regerede i den sindsformørkede Christian VII's navn, skulle kaste sig i armene på denne Napoleon, der havde det med at blande sig i alt, hvad englænderne mente, de burde være ene om at blande sig i. 16. august landsatte de 31.000 mand på Sjælland, indesluttede og bombarderede København. Resultatet blev, at vi mistede størstedelen af vores flåde. I tiden derefter førte vi kaperkrig mod de engelske skibe, der krydsede i de danske farvande og bragte forsyninger frem fra moderlandet. Adskillige priser toges, også i Nordsøen, og fangerne fra disse sammen med andre fra skibe, der strandede på kysten, førtes til vestjyske byer, bl. a. Ringkøbing, Lemvig og Holstebro. Hovedparten af den danske hær lå i Jylland, og de fleste byer havde større eller mindre garnisoner, således de her nævnte. I Ringkøbing indrettedes en fangelejr, hvorfra der flere gange skete flugtforsøg, soldaterne havde nok at se til. Det havde de også i Holstebro, hvor de tilmed havde borgervæbningen til hjælp. Nød fangerne en relativ udstrakt frihed, var flere af dem af en anden opfattelse, i hvert fald stak en del af dem af, hvad der afstedkom en grusom ballade og pinlige ordskifter mellem diverse øvrigheds-personer. Efter en hidsig jagt fik man dog fingrene i udbryderne, der havde søgt ud til kysten i håb om dér at finde et engelsk skib. Karussedammen i Holstebro skal være gravet af engelskmændene på byfogedens befaling, området var dengang hans private have.

Den 23. december 1811 drev de to engelske linjeskibe »Sct. George« og »Defence« under en voldsom storm ind på kysten ved Fjaltring. Det første førte 98 kanoner og havde en besætning på ca. 900 mand, det andet 74 kanoner og ca. 600 mand. Ukendskab til kysten og visse manørevanskeligheder førte til én af de helt store strandingskatastrofer i Hardsys-sels historie. Af de 1500 mand reddede 10 livet, resten drev i de følgende dage op på stranden som lig. De jordes i en klit et par kilometer syd for Thorsminde, siden fik den navnet Dødemandsbjerget. Beboerne nægtede at lægge dem i indviet jord, fjender for-blev de ind i døden.

DEN JYSKE SLAVEKRIG

1848, ude i Europa springer frihedstankerne fra land til land. De når også Slesvig-Holsten, hvorfra en delegation møder op i København med krav om en fri forfatning. De ankommer omtrent samtidig med, at den nybagte kong Frederik VII havde opløst det gamle ministerium og dermed afskrevet enevælden. Et folketog på henved 15.000 hylde monarken for hans frisind.

Motiv fra den jyske slavekrig. Efter maleri af Hans Smidth.

Hvis delegationen fra Slesvig-Holsten nu havde regnet med en gunstig lejlighed, tog de absolut fejl. Frihed er en god ting, men overdrives skal den dog ikke. Kravene afvistest pure, og nede i Holsten brød oprøret ud. 29. marts gik den danske hær til angreb og slog de formastelige ved Bov den 9. april. Senere i samme måned da en prøjsisk hær kom oprørerne (sådan kaldtes de konsekvent) til undsætning, vendte lykken. Den 23. april led vi et føleligt nederlag ved Slesvig, og fjenden trængte op i Jylland så langt som til Århus.

Det var det forår, den store slavekrig brød ud. Hvem der startede den, ved vel ingen, men pludselig løb rygter fra sogn til sogn op gennem Jylland, at de lede oprørere havde sluppet alle fangerne (slaverne) i Rendsborg løs, bevæbnet dem og sendt dem nordpå. Deres vej var kendetegnet ved mord og brand, voldtægt og alskens gevalt. Nej ingen havde personligt set noget, men talt med flere, som havde eller som kendte nogen som havde. Det var jo før radioens og telefonens tid, og mange journalister fandtes ikke. Rygter der på sin vej antog rystende dimensioner, blev troet af højt og lav, naturligt kan man sige, for ingen demterede det.

Sognene rustede sig, våbenføre mænd blev trommet sammen ved kirken med deres

gamle muskedomnere, sabler, leer og høtve, der blev ekserceret og udstillet poster, i kirketårnet sad døgnnet rundt vagt spejdende sydpå efter den første brandrøg. I marts opfordrede stiftsamtmændene i Viborg alle våbenføre mænd og kvinder til at melde sig til landets forsvar. Samtidig erklærede han, at han ikke ville modtage fanger, eftersom han ikke havde betryggende plads til dem. I Ulfborg sogn oprettedes en landstorm, der holdt skydeøvelser og arbejdede sammen med en anden landstorm fra Tim. Den samlede styrke talte mere end 100 mand. Fra Staby drog pastor Schøler med en flok bevæbnede karle den lange vej til Ribe. Her afvistes han med den ubarmhjertige begrundelse, at hans folk kunne for lidt på det militære område. Bedre gik det er frikorps fra Holstebro, der erklæredes for egnet.

I april mødte karlene i Arnborg op ved kirken til våbenøvelser, mens andre begav sig ud i heden for at nedgrave penge og sølvtøj. I Skarrild ledede pastor Blædel sammen med sognefogeden bevæbningen, der måtte klare sig med plejle, forke og leer samt én bøsse, der ikke kunne affyres i regnvejr. Også i Sdr. Felding var den stedlige præst leder, han satte mændene til at kaste volde langs åen. Og hans kollega i Rind ved Herning, den stedlige kommandant, tømte sin præstegård for møbler og husgeråd og sendte det hele til et sikrere sted. I det hele taget var præsterne ofte primus motorer i disse lokale mobiliseringer i kraft af deres stilling og indflydelse. At de i mange tilfælde helt savnede lederevner og det praktiske overblik er indlysende, de var alt andet end militærgegnier. Men de gjorde, hvad de kunne og undslod sig ikke.

Den 29. april udsendte amtmanden i Ringkøbing, grev Schulin, en skrivelse til amtets befolkning om overalt at danne borgervæbninger og uddanne dem på bedste måde. Underforstået betød det efter de forhåndenværende søms princip. Opråbet fulgtes, Ringkøbing og Ribe amter samordnede således deres fælles forsvar. Amtmanden lovede, at samtlige sogne snarest ville få besked om mobilisering med angivelse af samlingssteder. Hver indkaldt skulle stille med skydevåben »eller andet«, og havde man et våben, men ikke selv kunne møde, havde man pligt til at overlade det til en mere rørig. Ligeledes skulle man skrive sig på lister, der skulle videresendes til amtmanden til hjælp ved koordinering af forsvaret. Opråbet sluttede med at erklære, at ingen våbenduelig mand burde holde sig tilbage, for kun gennem fælles indsats kunne man med Guds hjælp modstå den truende fare.

Er man i dag tilbøjelig til at anlægge et medlidende-humoristisk syn på den jyske slavekrig, bør man forstå, at for de gæve sognefolk var der aldeles ikke noget at grine ad. Målt med nutidens alen vidste man utroligt lidt, København var ligeså fjern som Nordpolen, meldingerne om krigen langt dernede i Holsten var dage om at nå frem, og så var de tilmed sjældent officielle, men efter mund-til-mund-metoden. Hvor mange holdt aviser? Hvor mange var der? Hvor længe var et brev om at nå fra et ministerium og ud til en amtmandovre i Jylland? Og fra ham ud til borgmestre og sognefogeder?

Men frem kom sandheden jo. En aften tændtes bagner rundt om Holstebro som tegn på, at slavehæren nærmede sig. Den næste morgen, da borgervæbningen samlede sig på torvet rede til kamp, ankom en stafet fra Viborg med meddelelse om, at det hele var løgn og latin. Så gik man hjem igen, men man havde været rede, det havde ikke været nogen spøg.

Krigen fortsatte afbrudt af forhandlinger. I slutningen af maj 1849 sendtes 2 eskadroner af et slesvig-holstensk dragonregiment til Hardsyssel for at forsyne sig under ritmester Groening, nogle uger senere returnerede de til Ribe. Således nåede 40 kurthessiske ryttere

den 22. maj til Lem sogn og derfra til Ringkøbing, hvor de krævede 1300 tønder korn. Amtmand Schulin nægtede at udlevere noget som helst, og da byens borgere samtidig indtog en ret truende holdning, brød fjenden op og forsvandt sydpå.

Den danske overkommando sendte 2 eskadroner samt infanteri under ritmester Lichtenstein vestpå, midt i juni nåede man Snejbjerg, og herfra marcherede infanteriet til Holstebro, fordi der regnedes med et fjendtligt angreb fra Silkeborgkanten. Næsten samtidig indløb der melding fra Ringkøbing om, at fjenden var brudt op fra Ribe for via Varde at besætte byen og egnen. Danske patruljer rykkede frem til Ulfborg, og da slesvig-holstenerne standsede ved Skjern, opslug de danske dragoner deres kvarter i Ringkøbing. Selvom det ikke kom til sammenstød, sendtes endnu en eskadron til Hardsyssel med hovedkvarter på Nørholm ved Herning, men nogen større aktion kom det aldrig til. Begge parters patruljer sværmede ganske tæt i området Ribe, Ringkøbing, Herning.

30. juni kom 2 fjendtlige eskadroner under major Bismark til Ringkøbing. Her lagde han hånd på 300 pund kaffe, 500 pund gryn, 25 tønder byg, 25 tønder havre, 1500 pund brød, 150 pund røget flæsk, 3 ankre rom, 2 slagtestude plus det nødvendige antal vogne til at fragte varerne bort på. Og for at det ikke skulle være løgn, arresterede man amtmand Schulin. Hans trængler blev dog af kort varighed. Allerede nogle dage senere vendte han hjem i hel tilstand.

I begyndelsen af juli rykkede slesvig-holstenerne frem mod Holstebro. Besættelsen varede kun få dage, den 10. juli blev der underskrevet våbenstilstand og tropperne vendte næsen hjemefter. Krigens 3. fase 1850 foregik i hertugdømmerne og kom aldrig til at berøre Jylland.

KENDTE BORGERE SOM GIDSLER

Knap så heldig var man i 1864, da Danmark førte sin indtil nu sidste regulære krig, denne gang mod den forenede præjssiske og østrigske hær. Danmarks rømning i februar af Dannevirke, tilbagerækningen til henholdsvis Dybbøl og Nørrejylland, det var i sandhed en dystertid. Efter slaget ved Vorbasse trak en eskadron dragoner under ritmester Moes sig nordpå og lå en nat over i Holstebro, inden den fortsatte mod overfarten ved Odesund. Ikke uden bitterhed noterede byens borgere, at det var den eneste gang i den krig, at man så danske soldater.

Fjenden fik man derimod mere tid til at betragte. 5. maj, det var Kristi Himmelfartsdag, ankom fra Viborg en bataljon nordschlesisk infanteri og 2 eskadroner gardekyradsere (1200 mand i alt) under oberst Francois. Med vanlig tysk effektivitet krævede han omgående: 14000 præjssiske dalere, 5200 pund oksekød el. 3200 pund flæsk el. 1500 pund røget flæsk, 1700 pund gryn el. 800 pund ris, 1600 pund salt, 167 pund kaffe, 1050 cigarer, 125 flasker rødvin, 531 potter brændevin, 565 pund røgtobak, 14500 pund havre, 4200 pund halm, 6000 pund hør, 9500 pund rugbrød, 100 tønder rug.

(Hvordan man i fjendeland når frem til eksakte tal i sine rekvisitioner, har altid været mig en gåde. Hvorfor netop 1050 cigarer, hvorfor netop 531 potter brændevin og 167 pund kaffe?)

Samtidig gennemsøgte soldaterne posthuset, toldkontoret og kærnerkontoret på jagt efter konanter og forsynede sig samtidig gratis hos byens købmænd. Man kunne ikke udrede de 14000 præjssiske dalere, hvor skulle en lille by også få dem fra, og da oberst Francois 2 dage senere drog tilbage til Viborg, medtog han traditionen tro 7 af byens kendte borgere som gidsler. Hvad der harmede borgerne mest var, at den ildelidte borgmester

Alf. P. Olsen ikke befandt sig mellem dem. Man anmodede endda obersten om at tage ham med, hvad der må siges at være en ret enestående manifestation af mistillid. Obersten ville heller ikke have ham. Nå, men samme aften vendte gidslerne tilbage i god behold, de var ikke engang nået til Viborg.

Den våbenstilstand, som blev indgået, mens man i London forsøgte at nå frem til en endelig løsning, ophævedes atter i juni og 9. juli drog østrigske dragoner ind i Holstebro, mens bøhmisk infanteri slog sig ned i Lemvig og de Windischgrätz dragoner under kommando af prinsen af Salm-Salm travede gennem Humlum på vej til Odesund. Kort efter ankom selvste den østrigske øverstkommanderende generalfeltmarskal von Gablenz til Holstebro med brigaden Kalich, i alt 15000 mand fra mange dele af dobbeltmonarkiet: Ungarn, Tyrol, Italien, Slovakiet, Kroatien og Serbien. De må have fyldt ganske godt i byen, der dengang ikke talte meget mere end 2000 sjæle. Forøvrigt var de ganske populære, charmerende, livlige og ret ukrigeriske. Det samme kunne ikke siges om de forbunds-fæller, der i oktober afløste dem. De lader til at have haft de fleste af de karakteristika, som man forbinder med prøjsisk militarisme: Hovenhed, arrogance, brutalitet og stupiditet. Størstedelen af de menige var fra Polen. Byen måtte tåle dem til den 31. i samme måned, da der i Wien blev sluttet fred. Som afskedsgave krævede de 12000 rigsdaler af bykassen. Mon de har sagt Aufwiedersehen?

For 76 år senere kom deres tipoldebørn, drengebørn, igen. 9. april 1940. At skildre de 5 besættelsesår på denne plads er ikke hensigten, skønt de føjer sig smukt ind i rækken af ufredstider, som har hjem søgt Hardsyssel. Disse år venter endnu på ham eller hende, der har tid og kræfter til at samle det vældige stof fra byer og sogne og gøre det levende med mennesker og begivenheder. Hardsyssel har ydet sin part af Danmarkshistoriens blod, sved og tårer, alle tre ting har til overmål vædet dets jord. Man bør ikke glemme det.

Knud Pichard
Vicebibliotekar, født 1921
Lindeparken 47
4700 Næstved

Den frugtbare Særkjær-slægt

Af Christian N. Hansen

Skilsmisser hørte ikke til dagens almindelige begivenheder i forrige århundrede. Ikke desto mindre blev Trouls Særkjær og Anne Svendsdatter i Gjellerup sogn skilt ved separationsbevilling 1825. Det var et par forarmede husmandsfolk i Bjødstrup, som havde kendt til bedre dage. Trouls Særkjær flyttede hjem til sine forældre i Lund, hvor han den 1. juli 1826 hængte sig i raseri og fortvivelse. Sådan fortæller kirkebogen os det hårdt, kort og godt.1)

Omtrent således så Gjellerup kirke ud. Danmarks ældst daterede landsbykirke fra 1140, da Særkjærslægtens stamforældre og adskillige af dens medlemmer blev døbt og viet her. Postkort fra 1913.

Om forrige århundredes mennesker ved vi egentlig ikke ret meget. Jo, om konger og adelsmænd, men om den grå bonde, den vadmelsklædte jordbruger, den koftebærende husmand, for slet ikke at nævne de fattige indsiddere, de forstødte fattiglemmer og det foragtede og det fordrevne omvandrende pjalteproletariat, ved vi så at sige intet. Hvorfra skulle vi heller kunne vide noget? De gamles fortællinger er forlængst forstummet om hi-

ne tiders liv, og de overlod os ikke erindringsbeskrivelser. De havde vel nok med »dagen og vejen«. De kunne jo ikke vide, at vi ville fatte interesse for deres liv og levned. Tilbage står vi med præstens protokoller, herremandens fæstebreve, dommerens sagsakter og enkelte andre ting, som vi efter bedste evne »udsuger« for oplysninger. Men at fremlægge en udførlig beskrivelse af en hverdagsfamilie i forrige århundrede formår vi ikke, men vi kan til gengæld fortælle et og andet om disse mennesker, som ovenfor vist.

De lundske friboliger blev oprettet ca. 1800 af bosekræmmerslægten Lund, i hvilken gårdmand Niels Særkjær indgiftede sig. Antagelig har denne forestået opførelsen og tilsynet med huset, som var for hjemløse fattige af Gjellerup sogn. Personen ved havremarken er Dines Andersen (1889-1921), som blev fotograferet i 1920 af Peter Ingolf Christensen, arkitekt og bankbestyrer i Skjern.

Lad mig begynde med Trouls Særkjærs forældre og slægt. Trouls var søn af Hr. Niels Madsen Særkjær og ægtehustru Anne Troelsdatter, der boede i Lund i Gjellerup sogn 1801. Niels var gårdmand, avlsbruger og strømpehandler, så han hørte til sognets bedrestillede klasse. Han var tillige sognefoged, lægdsmand, brandfoged og sognets største lodsejer, så vi ved derfor, at han også var en »agtværdig og myndig« person i Gjellerup. Han var just ikke indfødt, idet hans vugge havde stået i Særkjær i Måbjerg sogn ved Holstebro, hvorfra han altså havde medslæbt sit tilnavn. Han blev født 1759 af gårdmand Mads Jørgensen og Anne Marence i Særkjær. 23. okt. 1794 indgik han ægteskab med pige Anne Troelsdatter af Lund. Hun var datter af gårdmand og strømpebinder Troels Jensen Lund og hustru Ane Sivertsdatter.

Troels Jensen tilhørte ligeledes de velbjergede gårdmandsfolk. Han var født 1720 som den fjerde af en børneflokk på 10 af gårdmand Jens Troelsen og Margrethe Olesdatter 2).

Efter Troels Jensens død 1773 fortsatte enken gårdens drift, til hun i 1794 »oplod« krogården til sin datter og svigersøn. Om Ane Sivertsdatter fortælles der: »Hun, der så dygtigt

opdrog sine børn, sin søstersøn og sin egen yngste broder, er en »historisk« person. Hun fulgte med ind i den ny tid, idet hun på sine gamle dage rejste til København og boede hos sin søn, grosserer Ole Lund, hvor hun døde i 1817. Hun huskedes af sine børnebørn og blev omtalt med kærlighed og respekt som et sjældent dygtigt og bravt menneske. Hun fik sin grav på Gjellerup kirkegård, hvor man endnu kan se mindesmærket over hende, mens alle de her omtalte af hendes slægt er borte som græsset, hvis sted ikke kender det mere 3).

Mindesten på Gjellerup kirkegård tæt ved nordre indgang over Ane Sivertsdatter og hendes to sønner Jens og Ole Lund, som skænkede sognet De lundske Friholiger. (Foto fra Lokalhistorisk arkiv, Herning).

Af øvrige betydelige personer i nævnte slægt skal historikeren Troels Lund omtales, hvis hovedværk: Dagligliv i Norden, er et studium værd.

Niels Særkjær og Anne Troelsdatter levede et tilsyneladende jævnt og muntert liv i Lund. Ægteskabet »velsignedes« med mindst følgende seks børn:

1. Ældst var omtalte Trouls Lund Nielsen Særkjær, født 1795. Han blev 16. okt. 1819 gift med Anne Svendsdatter, hvis forældre var gårdmand Svend Nielsen og hustru Appelone Jensdatter i Vrå. Hun blev født 1792 og var således tre år ældre end sin mand. Hun var en tilsyneladende god bondepige af velstående forældre, så der var altså tale om »lige børn«.

Parret overtog en gård i Vrå, og her fødtes deres første barn 4 ½ mdr. efter brylluppet. I ægteskabets tre første år kom der tre børn, men det var ikke lykkeligt, hvor naturligt det end udefra tog sig ud. De måtte allerede 1822 forlade gården i Vrå, og parret tog nu op-

hold i Bjødstrup, hvor de ernærede sig »som tjenestetyende«. Efter Trouls' død flyttede Anne Svendsdatter tilbage til Nedre Vrå, hvor hun som enke døde i en alder af 42 år. Det var den 31. aug. 1834.

Om deres tre børns videre skæbne kan fortælles: Den ældste Anne Troelsdatter (født 1820) kom som ung pige til Vedersø, hvor hun blev barnepige på Borgensgård. Den 22. okt. 1848 indgik hun ægteskab med seminarist og substitut ved Vedersø skole Jens Knudsen Kjær. Et halvt år efter fik hun tvillinger på Mølgård i Tvis, hvortil parret var flyttet. Jens Kjær havde forskellige embeder i Vestjylland indtil 1863, fra hvilket år han blev kaldet til Tvis skole. Fra 1876 holdt han privatskole i Sønderlandsgade i Holstebro. Af seminarieforstanderen på Ranum får han 1846 følgende skudsmål: »Et godt og ærligt menneske!« Han døde 1893 i Holstebro, og parret efterlod sig en børneflokk på syv.

Den næstældste Niels Særkjær Troelsen (født 1822) blev tjenestekarl hos Anders Bak i Agerskov, men døde 1845 hjemme hos familien i Vrå af tæring, blot 23 år gammel. Den yngste Abalone Johanne Troelsdatter (født 1823) synes at have forladt sognet ca. 1835. Hun nævnes det år i sin farmors skifte, men er allerede i sin farfars skifte 1837 »en ubekendt«.

2. Anne Margrethe Særkjær fødtes 1797 i Lund, men døde allerede 1806, 9 år og 10 uger gammel.

3. Anne Særkjær fødtes 1799, men hendes videre skæbne kendes ikke. I skiftet 1837 skrives kort: »Anne, hvis opholdssted og om hun er gift eller ikke er ukendt«.

4. Anne Marence Særkjær fødtes 1802. Hendes specielle livsløb og færdigen vil blive omtalt nærmere.

5. Margrethe Særkjær fødtes 1807. Hun blev kaldt Grethe. Ved hendes konfirmation karakteriseres hendes kundskab og opførsel til »meget god«. Hun blev gift 12. sept. 1827 i Gjellerup med sin fars tjenestekarl Niels Svendsen fra Kollund i Rind. De blev ejere af »Stensbjerg« ved Kirkestederne eller Gjellerup kirkeby. De betegnes som husmandsfolk. Det første barn fødtes to mdr. efter vielsen, og i de følgende 25 år fødtes i alt ni børn. Det sidste få uger efter parrets sølvbryllup.

Af disse børn fik datteren Karen en trist skæbne. Frugtbar som den øvrige familie fik også hun børn udenfor ægteskab. I 1855 fødte hun en søn Mads Særkjær, der naturligvis skulle opkaldes, skønt de nærmeste bærere af navnet var »det uægte barns« mormors bror og dets tipoldefar. Om hans fødsel og dåb skriver degnen: »Ugift fruentimmer Karen Nielsen i Kirkeby født uægte barn Mads Særkjær, og udlagt barnefader er en vejkarl Christian, om hvem moderen ikke vidste at give nærmere forklaring.«

Karen Nielsdatter blev efter sin barsel tjenestepige i præstegården, hvor hun 1858 døde af en »indvortes sygdom«. Hun blev 25 år gammel, men nåede dog at føre slægten videre på en for datidens skik og brug utraditionel måde.

Fra Mads Særkjær nedstammer de i dag på Herning-egnen nulevende personer med Særkjær-navnet.

Niels Svendsen og Margrethe angives som »huusfolk ved kirken«. De kan enten have boet, hvor den nuværende præstegård ligger, lige overfor kirken, eller snarere i et lille hus vest for kirken. Et hus, som lå der indtil for ca. 50 år siden, skriver gjelleruppræsten H. Vestergård i et brev til en af Mads Særkjærs efterkommere pastor H. Særkjær.

Niels og Margrethe døde i 1870-erne med få års mellemrum.

6. Mads Særkjær fødtes 1810. Han synes hverken konfirmeret eller død i Gjellerup sogn.

Mads Særkjærs husmandssted i Snetrup ved Simmelkjær. På billedet ses Mads og hans hustru Kirsten Marie, samt deres to sønner, den 11-årige Søren Kristian, som gik hjemme p. gr. a. hjertefejl, og den 5-årige Alfred, som endnu er barn. Hestene er en lille »russer» og en islænder. Fotoet er fra 1909 (H. Særkjær, Skjern).

Anne Troelsdatter døde 65 år gammel den 28. august 1835 i Lund og Niels Madsen Særkjær samme sted 78 år gammel den 1. marts 1837 af alderdom 4).

Om Anne Marences liv skal videre berettes: Hun står som alle sine søskende øverst på kirkegulvet ved sin konfirmation, og hun får karaktererne: Kundskab = meget godt, opførsel = god. Som datter af Niels Særkjær skulle man have forventet en bedste karakter også i opførsel? Hendes fars sociale position skulle være det allerbedste grundlag for at gøre et godt parti ved ægteskabsindgåelsen, ligesom det formodes, at hun selv var et attraktivt emne – men hvad ved vi?

Det er bemærkelsesværdigt, at ingen af Niels Særkjærs børn formåede at blive i gårdmandsklassen, ej heller Anne Marence. Hendes ungdomstid blev kort, idet hun et par dage efter julen 1821 barslede med et pigebarn, som ved dåben blev kaldt Anne Nielsine Christensdatter Særkjær, altså opkaldt efter både morfar og mormor. Anne Marence var da 19 år gammel. Udlagt blev Christen Alexandersen, en staldkarl på Højris, der nu, skriver degnen: »Er tjenende i Skjerbæk mølle i Vrads sogn«. Han synes nærmest at være flygtet bort fra Anne Marence. Hun har ophold i Lund, vel hos forældrene, men efter deres død sidder hun inde hos en familie i Lund. Hun forbliver ugift, hvilket ses 1827 (indskrevet i kirkebogen 1827, men født 19/11 1826), da hun atter føder et uægte barn, en måned før jul. Barnet blev døbt *Jens Jørgen Lauritsen*, og denne gang synes der ikke at være tale om opkald. Den udlagte barnefader var Laurits Christian Vedersø, der da opholdt sig i Gjellerup præstegård. Deres forhold varede kun kort, for Anne Marence slog 4½ måned efter sin kærlighed på et nyt offer, eller også var hun offer for andres liden-

skab, hvilket resulterede i et uægte barn, Laust Christensen. Det bemærkedes af degnen, at det var moderens tredje uægtefødte. Barnefaderen var denne gang Christen Pedersen, som boede i Vrå. Anne Marence opholdt sig nu i Kirkestederne. I en anmærkning tilføjes, at hun 1833 rejste til Skarrild. Hun kom snart tilbage til Gjellerup, men gift blev hun aldrig. Hun døde 21. marts 1843 i Lund som indsiddende fruentimmer af en tærende sygdom, som tiltog med alderen.

Hendes afkom var tre levedygtige børn, to sønner og en datter, som alle fik efternavn efter hver sin far. De blev alle tre født på vinteren, undfanget i den grønne vår. Alle blev konfirmeret i Gjellerup, men her hører ligheden også op. Sønnernes videre skæbne kendes ikke. Datterens derimod blev følgende:

Anne Nielsine Christensdatter Særkjær fødtes 28. december 1821 i Gjellerup. Hun blev konfirmeret 1836 i Gjellerup, hvorefter hun førte en omflakkende tilværelse i og omkring fødesognet. Hendes liv formede sig i store træk som hendes moders. Som en brik i det genealogiske netværk forblev hun ugift, fødte mindst tre uægte børn (så mange er hidtil fundet) og det med tre forskellige mænd. Der er en slående lighed med hendes liv set i forhold til Anne Marences. Hendes tre børns data er således:

Navn:	Ane Marence	Karen Kirstine	Kathrine Marie
Født:	9/3 1853	6/7 1856	2/8 1865
Sted:	Herning	Vasehusene/Gj.	Rind
Far:	Ib Jensen	Gravers Larsen	August Mat. Pedersen
Civilstand:	Ungkarl	Ungkarl	Enkemand
Erhverv:	Tjenestekarl	Tjenestekarl	Gårdmand
Ophold:	Herning	Bjødstrup	Fiederholt

Anne Nielsine opholdt sig indtil 8. maj 1836 som indsidder i Lund, hvorefter hun flyttede til Herningsholm hvor hun antagelig blev tjenestepige. Hun var 32 år gammel, da hun fødte Ane Marence, som blev opkaldt efter sin mormor. Senere flyttede hun fra Herning til Gjellerup, og 1865 var hun i Lind, men fra 1877 tog hun ophold i Kølækær.

Efter således at have fulgt slægten i tre-fire generationer gennem kirkebogens tørre data og set, hvorledes datter fulgte i moders fodspor, fødende mindre børneflokkene uden at indgå ægteskab, blev det naturligvis spændende at få oplyst, om de tre piger af Anne Nielsine også ville formere sig uden at indgå ægteskab.

Der skete i løbet af de undersøgte 50-60 år en social forskydning i nedadgående retning fra Anne Marences far, der var gårdmand, til hendes datter, som blev indsidder. Mens Anne Marence barslede med sin førstefødte i en ung alder, var det anderledes med datteren Anne Nielsine, som først barslede i en alder af 32 år. Hverken mor eller datter fastholdt en partner gennem længere tid, hvorfor det seksuelle behov eller den biologiske trang måtte kanaliseres gennem skiftende partnere. I de to kvinders valg af partner kan der måske udledes følgende: I deres yngre alder vælges ung- og tjenestekarle, men med alderen bliver det mere tilfældigt, på hvem »Amor kaster sine pile.«

Her følges sidste generation af Særkjær-slægten. De tre piger af Anne Nielsine Særkjær.

Ane Marence Særkjær fødtes 9. marts 1853 i Herning by. Hun blev konfirmeret i Sunds kirke 1867 med karaktererne »g i kundskab« og »mg i opførelse«. I 1876 var hun blevet tjenestepige på Holtbjerg ved Herning, men 19. juli 1877 var hun i Gjellerup, hvor hun 24 år gammel fødte sit første uægte barn, en pige Inger Kathrine Marie Særkjær. Hun har ophold i Skovby, hvortil øvrige af slægten synes at have tilhold.

Foto af Særkjærfamilien 1906. De tre mindste i forreste række er fra venstre: Karoline f. 1902, Søren Kristian f. 1898, Alfred f. 1904. Øvrige fra venstre: Ane f. 1900, Mads Særkjær f. 1855, Niels f. 1891, Magnus f. 1897, Jens f. 1890, Karl f. 1893, Kirsten Marie Christensen f. 1866 og Kresten f. 1895 (H. Særkjær, Skjern).

Som barnefader udlagdes en ungkarl Chr. Christensen af Ballerup kro ved København.

Ane Marence fulgte således sine mødrenes eksempel. Det synes næsten at være normalen i Særkjær-familien at føde børn udenfor ægteskab, hvormedet det end må have afvejet fra sognets almindelige moralbegreber. Nu tror man måske, at familien har tilhørt fattigklassen, men det har ingenlunde været tilfældet. Ikke en eneste gang har jeg fundet nogen af familiens medlemmer noteret i Gjellerup sogns fattigvæsensprotokol, så mødrene har selv plejet og forsørgt deres børn.

Ane Marence søgte nyt bekendtskab, hvilket ses af kirkebogens indførelse 3. april 1880, da et nyt uægte født barn indskrives med det klingende og frivole navn Katinka Elvira Kamilla Alfmans. For faderskabet udpeges denne gang en 29-årig mand Sem Cyrillus Alfmanns fra Ulfborg. Han har ligeledes ført en tilværelse udover det almindelige. Han optrådte således ved Ane Marences første barns dåb, assisterende som fadder, hvor hans navn da var Leon Cyrillus Alfonsus Madsen, som var hans rette navn. Han opholdt sig da i Ikast. Han kunne åbenbart ikke modstå Ane Marence, men ægteskabelige normer forhindrede ham i straks at indgå ægteskab med hende – han var nemlig selv gift. Han havde i en alder af 21 år den 5. september 1872 indgået ægteskab i Bording med et »ugift fruentimmer Ane Marie Hansen af Stubkjær.« Hun var født i Vallekilde på Sjælland og datter af en nu afdød husfæster Hans Rasmussen. Leon var tjenestekarl i Stenholt og søn af en skræddersvend Mads Chr. Madsen på Christianshavn, hvor han var født 21. august 1851. Det ægteskab varede kun få år. Efter sit bekendtskab med Ane Marence søgte Leon separation og skilsmisse, men forud skulle ifølge Viborg Stiftamtsskrivelse foretages verdslig mægling med ægtefællerne 5). Denne har været omsonst, for i skrivelse af 30. april 1880

bevilgede amtet ophævelse af ægteskabet mellem parterne. Leon var da indsidder i Stenholt ifølge skrivelsen, men han har antagelig haft ophold hos Ane Marence i Skovby. Nu kunne han påny gifte sig, og parret blev indskrevet i Gjellerup kirkebog 9. november 1880, men de blev først viet tre mdr. senere. Det ægteskab holdt til døden dem adskilte – det skete allerede året efter. Ane Marence blev begravet 30. april 1882 i en alder af 29. Leon fandt sig snart en ny kone. Han giftede sig 16. juli 1883 med pige Karen Jensen af Skovby. Hun er hans tredje livsledsager. Hendes liv og levned er ikke nærmere undersøgt.

Ane Marences søster Karen Kirstine Særkjær fødtes i Gjellerup. Hun fik ophold i Skovby fra sin konfirmation og til sit 20. år. Her blev hun besvangret af en for offentligheden ukendt person. Kirkebogen oplyser intet om faderskabet. Karen fik herefter bopæl i Ikast sogn, hvor hun var i huset hos husmand Johan Jensen på Overgård mark. Her fødtes hendes barn, Inger Ane Kathrine Særkjær den 29. juli 1876. Endnu året efter har hun ophold i Ikast. Deres senere livsbane kendes ikke.

Det tredje barn Kathrine Marie Særkjær blev født i Rind, men konfirmeret 5. oktober 1879 i Gjellerup. Hun er den eneste af pigeflokken, som tilsyneladende ikke har født børn uden for ægteskabet. Hun indgik syv år efter, men på samme månedsdag ægteskab i Herning med ungarl og teglværksarbejder på Holtbjerg teglværk Frederik Ludvig Chr. Schrøder. Han var 25 år, mens hun var 21 og tjenestepige. De synes ikke at have fået børn døbt i Herning.

STAMTAVLE OVER SÆRKJÆR-SLÆGTEN

Niels Madsen Særkjær
 Født 1759 i Måbjerg sogn.
 Død 1837 i Lund, Gjellerup sogn
 Gift 1794 i Gjellerup sogn.
 Anne Troelsdatter
 født 1770 i Lund, Gjellerup sogn
 Død 1835 samme sted

Troels Lund f. 1795 g. 1819 d. 1826	Anne Margrethe f. 1797 d. 1806	Anne f. 1799	Anne Marence f. 1802 d. 1843	Margrethe f. 1807 g. 1827 d. 1876	Mads Særkjær f. 1810
3 børn	Anne Nielsine Christensdatter f. 1821	Jens Jørgen Lauritsen f. 1827	Laust Christensen f. 1829	9 børn	
	Ane Marence f. 1853 g. 1881 d. 1882 Leon C. A. Madsen	Karen Kirstine f. 1856	Kathrine Marie f. 1865 g. 1886 Fr. Ludvig Chr. Schrøder		
Inger Kathrine Marie Særkjær f. 1877	Katinka Elvira Kamilla Alfmanns f. 1880	Inger Ane Kathrine Særkjær f. 1876			

I ovennævnte slægt fødtes en halv snes børn udenfor ægteskab, og et par skilsmisser er registreret, hvilket synes at være unormalt for 1800-tallet – men hvad ved vi? – for hvad har vi undersøgt?

Dette bidrag til belysning af en mærkværdig slægts livsløb igennem tre-fire generationer er yderst mangelfuldt, men ovennævnte er også kun at betragte som en første skitse til en forhåbentlig mere omfattende studie af den enlige kvinde, hendes børn, hendes liv og livsvilkår, ægteskaber o.s.v. Det er altsammen emner, som jeg mener, er utilstrækkeligt belyst i såvel lokal- som nationalhistorisk litteratur. Forhåbentlig rådes der bod herpå.

Med 1879 går vi ind i en tid, hvorom der endnu kan have oplysninger om slægten. Skulle nogen have kendskab til nærværende og supplerende oplysninger herom, vil det glæde mig meget at modtage sådanne.

Alle blev de født uægte
pigebørn såvel som knægte,
af samme slægt de blev fremkaldte,
de er end ikke talte.

Men før det vil ske,
du må for dig se
på kirkebogens guldene blade,
deres dage blev ikke lutter glade.

Deres livsbane blev kort
og trang var deres bolig,
deres liv var vist ikke godt
så omflakkende og så urolig.

Om hundrede år er alting glemt,
som et gammelt ord forkynder,
dog har vi slægtens data gemt
på kistens bund vi dem ynder.

NOTER:

1) *Der omtales adskillige piger i denne artikel med navnet Anne og Ane. I Gjellerup kirkebog skrives Anne, hvorimod der i Herning kirkebog oftest står Ane. Det kan virke forvirrende og synes fejlagtigt ved opkald, men samtlige pigenavne er i artiklen skrevet som navnet blev stavet ved dåbsindførelsen.*

2) *Om hans slægt se: M. og O. H. Lund: Optegnelser om klædekræmmer Henrik Lunds mandslinje og familie (1876), og samme: Familiestamtavler (1890).*

3) *Asta Poulsen: Sivert Thomsen og hans slægt. Personalhistorisk tidsskrift 1967-68, side 132.*

4) *Skifte efter begge i Hammerum herreds skifteprotokol 1832-37, fol. 455 og 634*

5) *Ringkøbing Amts Arkiv B8-1879 V 301-80*

Christian N. Hansen
Lærer
Låstrupvej 42, 8832 Skals
Født 1943 i Gullestrup

Gammel Johannes

Af K. Sønderby Madsen

Siden jeg i 1973 modtog slægtsbogen over min fars slægt, hvori Dansk Slægtsforskning, Fredericia, efter mit ønske havde samlet lidt ekstra om min fars farbroder, hvem der gik sære frasagn om, har jeg tid efter anden syslet lidt med at finde mere om denne særprægede personlighed.

Samme mand, som vi børn også kaldte farbroder, kan jeg ikke huske, da jeg blot var fire år, da han døde, men jeg ved, at han besøgte os, da vi boede i Magersped i Brejning, netop hvor hans fødested må have været, men han levede i al sin virksomme manddomstid i Sinding og Ørre sogne.

Han er født den 23. oktober 1833 som nummer tre af en søskendeflok på seks, og han fik navnet Johannes Madsen, der senere hen blev til »gammel Johannes«.

Han blev gift tre gange, men de første to koner ved vi ikke så meget om. Det kan vel tænkes, at det har været den første, der »trak« Johannes til Ørre. Han var 25 år ved første giftermål, og hun ligeså, hans anden kone var 53, medens han var 63.

Endelig fik han så Amalie, da var han selv 71 år, medens hun var 41 år, så der var ikke mindre end 30 års forskel.

Amalie var af tysk afstamning, hvad ret prægede hendes sprog. Dog havde hun været gift med en dansker før, med hvem hun havde to drenge, der ikke kom til at bo fast hos Johannes, selv om de jo nok på en måde havde deres hjem der.

Om Johannes Madsens udseende fortæller professor Axel Steensberg mig i brev den 24. januar 1978, hvor han underskriver sig »Axel te Jens Stjensbjergs«: »Når vi gravede tørv (klyne) ved skellet, kom han tit hen til os for at få en snak, han stod let krumbøjet med sin opslags-kabuds på hovedet og store læderlapper foran på bukserne, det var vist hjemmearvet skind, som vendte det lådne indad.

I vest og strikkede trøjeærmer stod han der og sank lidt i knæene, med sine store trætræsko på fødderne. Han brugte at vende ryggen halvvejs til den, han talte med, som om han mest talte med sig selv og ud i luften, og ind imellem gik tungen mellem de indfaldne læber, den »plirrede« til begge sider uafsladeligt. Karl Aavad fortalte engang far, at hans vædder havde stået og iagttaget Johannes en stund, og da han var gået, gjorde den ligeså med tungen mellem læberne. Den havde lige stået og luret ham kunsten af«.

Så langt Steensberg. Selv mener jeg at kunne tilføje, at vædderen nok ikke havde lært det af J. M., men at det netop er noget alle væddere har for skik, under visse omstændigheder, men det ødelægger jo ikke det morsomme i beretningen.

Selv om der var rivninger mellem Johannes og hans Amalie, så kunne skilsmisse ikke tænkes, for ensomme ønskede de ikke at være, og indholdsløse var dagene aldeles ikke.

*H. P. Hansens fotografi
af Gammel Johannes
i færd med at fremstille
revlingereb.*

Johannes havde først bygget et husmandssted, som i 1897 blev overtaget af hans brorsøn Kresten Madsen, der altså er min – nu afdøde – farbror, og i øvrigt var en særdeles dygtig landmand, der havde været på Ryslinge højskole og blev en slags foregangsmand der på egnen.

Gammel Johannes afstod stedet på den betingelse, at han selv måtte bo på et stykke jord på 12 tønder land, der lå ca. 1 km derfra i Sinding sogn. Her byggede Johannes så et mærkeligt hus, hvor næsten alt var hjemmelavet og meget originalt, han lavede og brændte selv murstenene, og murede og tømrede selv med forhåndenværende materiale og i flere forskellige højder, som han nu fandt det mest praktisk. I kælderens lavede han smedie med ambolt, esse og hvad der ellers hørte til (brandloven var nok ikke så streng dengang), og så fortsatte Johannes med at tjene sine medmennesker med de mange gøremål, han beherskede bedre end dem, men det skete jo næsten altsammen for »snak og tak«, og snakket blev der, især når Amalie ikke var hjemme, for så var det billigst at komme der, og så tog hun ikke ordet fra dem med sit halvtyske.

Johannes skindede selv kalve og får, garvede og syede klæder af deres skind, så han gik ofte i fåreskind, om det så var i sommervarmen. Han var brolægger (med marksten),

brøndgraver, skorstensfejer, smed, tømrer, murer, tækkemand, møllebygger og meget mere, så det var ikke så sært, der tit var brug for ham, og dertil kom, at han var en venlig og vellidt mand.

Ved næsten alle auktioner på egnen kom Johannes og købte skrammel op, for man vidste jo aldrig, hvad der kunne blive brug for, og var han ikke lige i nærheden, når auktionarius var i gang, og det gik lidt trægt med at byde, lød råbet: »Hvor er gammel Johannes Madsen henne?« Det kunne være hele læs, han bragte hjem til ejendommen, hvad jo også prægede området omkring husene. Engang købte han noget mølleværk og ville bygge en benmølle (benmel blev brugt til gødning eller foder), men møllen blev aldrig rigtig sat op og lå i mange år ved ejendommen og »Ragesbjerg« tæt derved, ligesom det siden hobede sig op ved hans hjemmelavede hus.

Selv om Johannes i mange år havde samlet og rumsteret med sagerne, var det nok ikke mindst, da han flyttede på en slags »aftægt«, at han ret kunne bruge næsten al sin tid dertil, og hvad kunne han ikke finde på at lave i den kælder, der var så lav, at det kun var ved ambolten han ret kunne svinge hammeren, for der var »loftet« forhøjet op under sengen. Så var den plads også udnyttet.

Brodersønnen skulle lave alt markarbejdet, men der var nogen sur mosejord tæt ved huset, og her eksperimenterede Johannes med afvandingsystemer og lavede kulturreng. Engang havde han bjerget sig en gammel vandsnegl, som han ville bruge i mosen til at løfte vandet op i overrislingsrender, men der skulle jo en slags mølle til for at trække sneglen. Så kom han i tanker om, at der i Askov vist boede en dr. la Cour, der var klog på al den slags, og så gik Johannes til sin brodersøn Kresten Madsen som så ofte før og bad ham se efter sit »hjemmen«, og så vandrede han på sine ben de ca. 100 km og fik snakket med la Cour og vendte derpå hjem igen. Det var, efter hvad der fortælles, i høstens tid, men når det skulle være, så skulle det være, og der ymtes om, at der nok var »røg i køkkenet«, da han nåede hjem til sin Amalie. Hun gav ham vistnok klø, hvad der hændte engang imellem, temperamentsfuld som hun var. Hun stammede nok fra Preussen, og snakkede lidt gebrokkent, og hun var ikke altid gode venner med mandens brodersøn »Kræ Madsen«, hvis navn i hendes mund blev til »Gamassen«. Han måtte sommetider tage affære, når hun gik for vidt. De 30 års forskel og korpus i øvrigt gav hende et vist overtag, men hun var i øvrigt dygtig til at malke, passe grise og fjerkræ og var en stor dyreven. Hun var sikkert også ind imellem god ved sin gamle mand, men det irriterede hende, at han næsten aldrig fik andet end »manne tak« for sine tjenester hos venner og bekendte. Når han så (ligesom hende) var ret selskabelig, men desværre tit gik i by »på egen hånd«, kunne hun godt »koge over« engang imellem.

Sådan var det engang, at Johannes var kommet for sent hjem efter hendes mening, og nu skulle han så have klø, men da gamle Johannes havde det i smertelig erindring fra før, gik han ned til »Gamassen« - brodersønnen. Han var i sin velmagt og ret så stærk, og han fulgte så med hjem, hvor Amalie stod med en tændt petroleumslampe i hånden, som hun truede med at smide i hovedet på ham, hvis han blandede sig. Han nåede dog at vriste lampen fra hende, greb hende om overarmen og kørte hende baglæns imod et hjørneskab i den anden ende af rummet. Hun sparkede og bed om sig, og fik så endnu en tur magen til, og så lød det: »No skal a sej dej jeng, Amalie, du ska kom te å sto her, te du lowwer, te du aldrig mer vel gjør Johannes nøj ondt« og så klemte han ekstra hårdt om armen. Efter nogle minutters forløb begyndte hun at græde og lovede, at hun aldrig mere ville slå Johannes. Dagen efter var hendes arme blå og ømme, hun gik til sognefogeden - der i

øvrigt boede i nabolaget – og viste ham mærkerne. Om ikke »Gamassen« kunne blive meldt og dømt. Men da hun måtte indrømme, at hun ikke var blevet slået, så døde »sagen« hurtigt hen, og de var da vistnok venner sådan i al almindelighed igen, men hvis Johannes siden følte, at han var i fare, sagde han skyndsomt: »Nå, nå, a skal wel ett hen atter Kræsten?«

Amalie var som sagt en stor dyreven, og der fortælles, at hun en tid havde ikke mindre end 13 katte. (I slægtsbogen har jeg da også et dejligt billede af Amalie med hund og kat, ved fotografens bord.)

Johannes og vist også Amalie var meget gæstfrie, og Johannes kunne lide at vise gæsterne rundt i sin eng, for at de kunne se beplantningen, og hvad der ellers kunne være. De mange slags træer – også frugttræer – var jo ikke så almindelige på den tid der på egnen. Noget af beplantningen står der forøvrigt endnu.

Også museumsforstander H. P. Hansen, Herning, besøgte dem og har i flere af sine bøger brugt det dejlige billede af Johannes, hvor denne står udenfor ved en dør og laver reb af revlengeris (sortebærris), man ser tydeligt, at han har ekstra skindlapper på skulder og knæ, og at han har fuldskæg.

Engang H. P. Hansen besøgte dem, havde Amalie lige bagt en stor og lækker kaffe-kringle, som hun havde lagt på stuebordet, og ovenpå den lå der to dejlige katte, der åbenlyst nød det varme leje. Amalie syntes, det var et smukt syn, men H. P. Hansen var knap så begejstret over senere at få serveret et stykke af kagen til en kop kaffe, for kaffe var noget, der hørte til, hvor Johannes var. Der blev sagt, at han helst ville have kaffe for hver time. I de sidste år sparede han lidt mere på det, da han dårligt kunne tåle det.

Forfatterens rekonstruktion i blyantstreg af Amalies og Johannes' »hjemmens«.

Dengang de havde gården, havde de også en lille hest, der var halt. Nu da de ikke selv skulle gøre markarbejdet, kunne de vel strengt taget undvære et sådant husdyr, men da det stadigvæk er »bedre at køre end at gå«, som der står i »Hanens romerrejse«, så fik de sandelig igen en hest, en lille hvid eller hvidgul islænder. Den blev købt i gården Havrsnap, et stykke vej derfra, og vognen lavede Johannes selvfølgelig selv, idet han købte en »væltepeter« (en af disse høje cykler, der så hurtigt gik af mode). Så havde han hjulene, men da der var så megen forskel på størrelsen af dem, bøjede han en aksel, så der var ba-

lance i foretagendet, og han fik sat eenspænder-stænger på. Så manglede der vognkassen, eller fadingen, men da Johannes også var kurvemager, var intet vel mere naturligt end at lave den af kurvepil, som han selv bjergede og lavede til efter Amalies bagdel.

Når så Amalie havde samlet en kurvefuld æg, skulle de jo laves i penge. Det var en stor dag, da han kunne pusle Amalie tilrette i den store kurv, så hun – med æggene på skødet – kunne komme standsomt til byen, hvad enten det nu var til Sinding eller Vildbjerg turen gik. Johannes trak hesten, som Amalie straks havde døbt »Lottepotte«, og det gik pænt den halve mil til byen, men eftersom de kom frem, samlede de opløb af børn, der morede sig over den sære fremtoning, og i hovedgaden kom folk frem i dørene mere eller mindre diskrete. Amalie råbte ad de hujende og frække skarnsunger, men morsomt må det have været at se det store hjul gå ganske langsomt rundt, medens det lille hjul pilede afsted på den anden side af køretøjet med Amalie i al sin majestæt ovenpå det hele.

Om det nu var for at forenkles sagen lidt, eller fordi Johannes syntes, at det var for bundet at være med, når det alligevel mest var hende, der bestemte, hvad der ellers skulle ske på turen, ved jeg ikke, men nok er det, Johannes fik det maget sådan, at hun også kunne klare det med tømmeren, så kunne han pusle i fred derhjemme imens.

Dog blev væltepeter-vognens levetid ikke så lang, for en dag, da Amalie selv kom kørende ned ad bakken imod »Lille Stensberg«, gik det galt, om det nu var fordi det også var vejen imod hestens tidligere hjem. Ingen ved det, men den løb løbsk med den mærkelige vogn og med dens fører. Folkene fra Steensberg var netop i tørvemosen, der lå imellem de to hjem, så de var øjenvidner til hele sceneriet. Amalie råbte pruh . . . pruh . . . og gik efterhånden over i mindre pæne ord, som hun råbte i vilden sky. De kunne nok omtrent se, hvordan det hele ville gå, og ved digegrøften ved deres nordlige have væltede køretøjet. »Lottepotte« blev fri og løb ad Havrsnap til, men i grøften lå Amalie med alle æggene og resterne af vognen, og nu råbte hun: »Den skal væk, den skal væk«, men det var jo allerede sket. Amalie jamrede over smerter i lemmerne, men havde dog ikke taget nogen skade, velpolstret som hun var.

På flere områder var Gammel Johannes – som nævnt – foregangsmand. Han var, så vidt det kan oplyses, den første, der avlede roer i sognet, og Amalie kravlede trofast række op og række ned for at luge og værne om de dengang så sjældne turnips-roer.

Der er ingen tvivl om, at Amalie havde mange gode egenskaber, og at hun som regel var sympatisk og venlig, men let har det sikkert ikke været for en fremmed at finde ind i egnens liv og vilkår med en mand, der var meget ældre end hende selv.

Amalie var en habil fodgænger, der godt kunne hente forskelligt affald hos slagteren i nabobyen og bære det hjem i en sæk på nakken, men det kunne jo ske, at det dryppede lidt rigeligt fra sækken, og ned ad hendes bagdel, så det hændte, hun fik følgeskab af hunde, der dog ikke fik lov at komme med helt hjem til hendes kære katte, til hvem posens indhold var beregnet.

På en af disse ture surgte en kone, som Amalie kom forbi, om hun havde jordbær i sækken, hvad Amalie senere kommenterede (på sit lidt gebrokkne dansk): »Den dumme kælling, hun kan da vel forstå, at jeg ikke slæber jordbær hjem til kattene«.

Da Gammel Johannes ikke mere kunne klare det daglige, flyttede de til Herning, hvor han tilbragte sin sidste tid, og hvor han vist især arbejdede med kurvefletning. Han var nok også ret ferm til at binde hoser, og der fortælles, at selv da han blev sengeliggende, var han i virksomhed dermed. De boede i Vestergade 13, hvor han døde den 23. februar 1915, 82 år gammel.

Jeg er meget taknemmelig over de oplysninger, jeg har fået igennem Dansk Slægtsforskning i Fredericia, gennem familien og vel ikke mindst gennem brødrene Steensberg, henholdsvis i Hammerum og i København. Sidstnævnte har skrevet digtet, der afslutter denne beretning. Da brødrene Steensberg netop har haft deres hjem i nærmeste nabolag til Amalie og Johannes, har de jo i høj grad levet sig ind i begivenhederne så intens, som barnet netop gør det.

GAMMEL JOHANNIS

Gammel Johannis var en særige knark,
Rynket og furet som egebark.
Tungen den plirred' og øjnene randt
medens så flittig sin hose han bandt.
Hans bukser var skind, for at holde mod slid,
Hjemgjort hans tøj, hver eneste bid.

Gamle Johannis, han havde en gård,
jorden var fattig og stride hans kår.
Da så hans anden kone gik bort,
smed han de sidste, de usle »kort« . . .
. . . gav brodersøn gården og købte selv jord . . .
. . . hede og mose og sumpet morr.

Gammel Johannis var snild og kræng,
standede selv både kiste og seng,
byggede huset af græstørv og ler,
med kælder til smedje og een ting mer . . .
. . . Johannis sig gifter for tredje gang,
hentede hende med kling og klang.

Bruden var tysker, der hård af sind
banked' og garved' hans rynkede skind.
Kyssted' så atter hans indfaldne mund,
om sindet var mild're en stakket stund.
Johannis han fandt sig i alt som det faldt,
hvad enten hug eller favntag det gjaldt.

Han tømred' og smeded' og dræned' og grov,
og havde vel knapnok ro mens han sov.
Han mosen omskabte til ager og eng,
alt mens han passed' Amalies dreng.
Plantet der blev om mark og om hjem,
så sandet ej føg, når blæsten for frem.

Ja, trolig han sled og fik utak til løn,
men aldrig så hørte man suk eller støn.
Var gamling han før, blev olding han nu,
dog stadig til slid og til slæb stod hans hu.
Men . . . blev han end gammel, og blev han end grå,
hans glæde var dog en kardustobak-skrå.

Ja, nu er han død, den gamle Johannes,
de unge ej aner, hvad han var for en kannis.
Hans hytte forlængst er sunket i grus.
På tomten har rejst sig et teglhængt hus.
Hans arbejde er glemt, som sneen i fjor, men
nægt – hvem der tør – at Johannes var stor.

Skrevet ca. 1926

Kresten Sønderby Madsen
Forhenværende landmand
Gl. Kongevej 18, Videbæk
Født 1911 i Brejning

Seværdigheder i Ringkøbing amt

Af Struers piger er ingen mere elsket end hende, der fik navnet Struer-pigen og har stået i anlægget siden 1927. Billedbuggeren Anker Hoffmann skabte hende, og digteren Johannes Buchholtz gav hende den første kærlighedsrklæring. Med poesi tog han hende til hjertet på byens vegne. Billedet fastholder øjeblikket, da digteren og pigen mødtes, medens mange så til.

Ole Rømers milesten

Af Ejvind Draiby

Vejene i gammel tid var ofte kun hjulspor, ikke kun få meter brede, nej, de kunne somme tider være 50-100 meter brede, og så var det jo rart, at man kunne orientere sig ved hjælp af milepælene, som under Ole Rømers tid placeredes på små mile-høje. Vi møder betegnelsen »mil« helt tilbage til 1380, hvor afstandene i Danmark angives i mil, og i en fortegnelse omkring 1380 over en del rejseruter i Europa, hvor også Danmark er nævnt, er afstandene mellem de danske byer angivet i mil, dog ikke særligt nøjagtigt, men brugbart. Forudsætningen for disse angivne mileafstande mellem byerne må være, at der har fundet en slags opmåling sted på en eller anden måde, måske er afstandene gennemkørt eller gennemredet.

I en forordning af Dronning Margrethe i 1396 befales, at hver foged skulle bygge en kro for hver 4. mil, hvor enhver vejfarende kunne få mad og drikkevarer, og fra denne tid møder man mere og mere ordet »mil«, men om der allerede den gang har været en afmærkning for hver mil med en pæl, en sten eller andet, ved man ikke, og har der været nogen afmærkning med træ, er den i hvert tilfælde væk nu.

Milesten med Christian d. V's navn

Under Frederik den II bliver der opsat trætavler for hver hele og halve mil på vejen mellem København og Frederiksberg, og det er de første egentlige milepæle, man hører tale om, men også de er borte, og fra Jylland kendes ingen afmærkning fra denne tid.

Der er vel en del af den helt ældre generation, der endnu følger milepælene, når de kører på de gamle landeveje, men ellers er det vel sådan, at kører man idag på de moderne

veje, tænker man ikke på, at det kun er ganske få århundreder, vi har haft befæstede veje, lige med undtagelse af enkelte befæstede, kongelige jagtveje, f. eks. fra Valdemar d. III's tid og enkelte andre smalle, befæstede veje, hvoraf der findes en rekonstruktion på Hjerl Hede museet. Ude i terrænet findes der både i Jylland og på øerne korte strækninger, hvor de gamle veje, visende gammel brolægning, er afdækkede.

Vi skal helt tilbage til tiden omkring Ole Rømer i slutningen af det 17. århundrede, før vi kan notere os milepæle – eller rettere milesten – som har overlevet, og det er således Ole Rømers smukke, men umiddelbare granit-milesten, der er de ældst kendte mileafmærkninger ved vore veje.

Ved Christian d. V's forordning af 26. marts 1692 pålægges det amtmændene på Sjælland og senere amtmændene i det øvrige land, at der: »ved hver milepæl skal gjøres små høje, omsatte med kampesten . . .«

Ole Rømer gik i gang med opmålingen af arbejdet, og man har forskellige indberetninger, bl. a. om hans tjener Paulin, om hvordan han måler op rundt om i Jylland. Og som resultat af opmålingen laves der et kort, der udgives 1697 af Ole Rømer, visende størsteparten af de strækninger, hvor der er afmærket for hver kvarte og hele mil.

Kvart-, halv-, trekvart- og helmilesten.

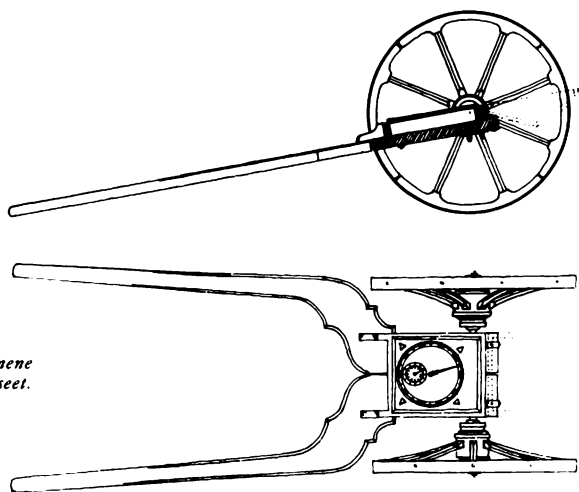
Oftest placeredes milestenene på små høje, for at de lettere kunne ses i terrænet, og medens størrelsen på højene varierede meget, fra $\frac{1}{2}$ til et par meter i højden, var stenene kun ca. 1 alen høje eller mindre. Kvartmilestenene havde een fordybning, nærmest på størrelse med hullet i en æbleskivepande, en halv mil havde to fordybninger, trekvart mil havde tre, medens en hel-milesten havde et råt tilhugget tal. Enkelte hel-milesten havde et kronet navnetræk med Christian d. V's navn på, den her viste sten med C V står i Fri-landsmuseet i Lyngby.

I Ringkøbing Amt har vi ca. 50 af disse interessante gamle milesten fra tiden ca. 1691 - 1700. Af disse står der 14 stk. næsten uden afbrydelse på vejen fra Skave over Sevel til Skive, og et mindre antal på hedevejen over Borrís skydeterræn, fra Borrís til Ørbæk, på vejen fra Holstebro over Klosterhede Plantage til Lemvig og på vejen fra Vemb over Bur til Naur. Enkelte milepæle ser vi hist og her placeret privat eller ved gamle vejstrækninger, f. eks. en ved plantagen ved Ganner bro, en i nærheden af Trehøje, en i nærheden af Ørn-høj og en omtrent hvor Lem-vejen mod vest støder til Stauning-Velling vejen.

På Hjerl Hede museum er der som nævnt udført en rekonstruktion af en gammel stenlagt vej, og ved denne vej er der rejst et komplet sæt af Ole Rømer-sten med kvart, halv, trekvart og hel-milesten, men naturligvis i nedsat afstand, kun symboliserende opmålingerne. Disse Ole Rømer-sten er med tilladelse hentet fra vejene i nærheden af Hjerl Hede.

Ringkøbing amt, eller rettere Bøvling og Lundehus amter, som det hed dengang, har mere end noget andet amt fulgt befalingen om opsætning af milesten, og vi kan derfor glæde os over, at armtet i dag, flest af alle amter, har en meget fin samling af Ole Rømer-

sten, hvoraf et stort antal som nævnt ovenfor endnu står ved vejene, og her skal de blive stående, idet det nemlig er blevet pålagt vejinspektorerne rundt i landet at påse, at disse kulturelle minder bevares.

*Tegning af en af milevognene
på Tøjhusmuseet.*

Hvordan kunne man måle landet op på en tid, hvor målemidler ikke stod til rådighed i større udstrækning?

Jo, det skete i og for sig ret let ved hjælp af en »milevogn« med et tælleapparat, det var en lille trævogn, som talte omdrejningerne og efter et vist antal omdrejninger vidste man, hvor langt vognen havde kørt. Ole Rømer-milevognen findes desværre ikke mere, men man har en omtale af en sådan »milevogn«, nemlig under Christian d. IV, der i et brev af 9.12.1627 til Kirstine Munk skriver således: »Den wagen med det seegerværk skal med, og hvor værket står, skal han holde stille og mærke steden, hvor at Lensmanden skal lade lægge en stor sten eller lade sætte et træ over endes«.

Emnet landevejsopmåling er indgående og meget interessant behandlet i en bog »Milevognen«, udgivet af Erling Pade i 1976, der fortæller om ældre opmålingsmetoder.

Udover i Ringkøbing Amt er der kun få Ole Rømer-sten tilbage og de fleste af dem, der findes andre steder, er genanvendt efter omhugning til milesten i senere perioder.

Det gik nemlig sådan, f. eks. på Sjælland, at der allerede trekvart århundrede senere i stedet for Ole Rømer-sten blev rejst store marmor-støtter af norsk marmor for hver hele og halve mil, og Ole Rømer-stenene blev brugt til kvart-milesten. Men på grund af vejrliget kunne marmor milestenene ikke holde, og vi har kun ganske få tilbage, medens Ole Rømer-stenene overlevede, dels på Sjælland genanvendt under senere regent, dels i Ringkøbing amt, hvor de i dag står stort set, som de blev anbragt for små 300 år siden.

Sartlige milesten, uanset alder, er nu fredet og kunne de fortælle, hvad de har set, havde vi interessante oplysninger om vejenes historie, om trafikudvikling og meget andet, samkvem og rejser har jo altid indtaget en vigtig del i menneskenes liv.

TAMBOHUS

Fra færgested til fiskerleje

Af Anna Louise Alstrøm

Tambohus er et lille fiskerleje, der i slutningen af forrige og begyndelsen af dette århundrede voksede op på Hellerød mark, langs Thyholms østkyst. Hvor før kroen havde ligget i ensom ubetydelighed, blev i disse år bygget hus efter hus, unge fiskere tog bolig her og store børneflokke voksede op, og med dem voksede bådernes antal ved broerne og garnernes mængder ved studepladserne.

Men omkring hundrede år før landsbyen blev en realitet, havde en enkelt mand bosat sig her på det yderste øde med sin familie. At denne mand og hans slægt huskes endnu i dag, skyldes vel ikke mindst, at først fik hans hus og senere kroen navn efter ham, og dernæst fik fjorden og byen hans navn: Tambourhuset - Tambohuset, Tambosund og Tambohus.

Luftfoto af Tambohus, ca. 1960.

Alene af den grund kan det nok have nogen interesse at vide lidt om den slægt, som egentlig blev landsbyens grundlægger; men skal vi begynde ved begyndelsen, så var det dog ikke Tambofamilien, der byggede det første hus ved stranden, hvilket sandsynligvis er sket et par hundrede år før Tamboernes ankomst til stedet, nemlig ved den tid, hvor det første gang vides, at Søndbjerg og Jegindø sogne havde fælles præst, tilbage til præsten Hans Lydersens tid. Han var præst for Søndbjerg-Odby og Jegindø menigheder i midten af 1500-tallet, og det siges (1) at det var ham, der på Jegindø havde ladet bygge den såkaldte præstebro og præstehuset, hvoraf ruinerne, i hvert fald for få år siden, kunne huskes af de gamle jegindøboere, og det er da naturligt at tænke sig, at det også er Lydersen, der har ladet bygge det overfor på Thyholmsiden liggende Præstehuset ved Heller Ør, som det kaldtes på den tid, og 1789 finder vi da Præstehuset pænt aftegnet på kortet. (2)

Her må vi da tænke os, at præsten og andet godfolk har søgt ly for vejr og vind, mens de ventede på overfarten til Jegindø, hvorfra båden sandsynligvis skulle komme, da man på den tid ingen fast forbindelse havde mellem de to landsdele.

Hvor meget fiskeri, der har været her ved Tambohus på disse tider, kan vi få et lille indtryk af gennem en beskrivelse af fiskeriet i Limfjorden 1742 (3).

Her angives, at en kommission onsdag den 19. juli 1742 sejlede fra Kaarshage langs Jestrup, Fløvlev og Odby strande og efterhånden nåede frem til det opkast, som giver skel mellem Odby og Søndbjerg sogne. Fra sogneskillet sejlede man forbi Sønberg, Heller-riis, Heller-ør ejendomme og forbi Heller ør odde til Jegebjerg, »som begynder ved Hellerøer-ende, hvor Sønberg sogn slipper, og Hvidbjerg sogn atter vedtager. Udi Sønberg by udredes tvende, i Hellerøe og Raadkiær tvende pulsvodde. Synden for Doiberg backer bruges 5 silderuser om foråret, hver med 20 til 30 favne reb. Dernæst bruger 6 mænd i sognet hver 2-3 gjedde-needgarn, omtrent 20 i alt, som sættes om foråret, saa snart vandet bliver aaben«.

Det var, hvad der angaves af fiskeredskaber i Søndbjerg sogn på den tid; men det var dog også andet end fiskeri, der foregik fra stranden ved Hellerør. Det var her udskibningen af korn foregik, hvilket ikke var et helt ufarligt arbejde, da det foregik fra åben strand.

Det kunne koste menneskeliv, som vi ser det af de gamle kirkebøger fra 1780, hvor præsten i kirkebogen fra Odby den 26. december har indført følgende:

Begravet Niels Backe i Bjørndal 31 år

Mads Olsen i Seerup 41 år

og Christen Thomsen i Seerup 48 år.

Disse tre druknede tillige med Christen Sørensen af Heller ved Hellerør ved kornskibning den 19. december, da de havde forladt båden med korn.

Denne ulykkelige hændelse, der gjorde mange børn faderløse, skyldtes måske ikke alene en overlæsning af båden og de dårlige udskibningsforhold, men måske også dårligt vejr. Når tanken falder på vejret, skyldes det ikke mindst, at der fire dage senere, nytårsaften blev begravet endnu en ung far fra Serup. Han var druknet på fjorden mellem Serup og Oddesund; men disse to ulykker behøver selvfølgelig ikke at have noget med hinanden at gøre. Fjorden har jo, såvel som havet, bestandig taget sine ofre.

Syv år efter at ovennævnte tragedie fandt sted, tog den første mand af Tamboslægten bolig her ved fjorden. Han hed Peder Larsen Tambour, hvilket efterhånden blev til Tambo, og var født i Heltborg sogn, hvor han blev døbt i kirken den 26. juli 1746. Hans forældre angives her som Lars Pedersen, der har været tambour, og hans hustru Kirsten Pedersdatter.

Heraf fremgår det, at det er faderen Lars Pedersen, der havde været tambour og derved fik tambournavnet.

Det er sandsynligvis ham, den Lars Pedersen, der i Sessionslisten (4) 1723 efter 1½ års tjeneste angives at være avanceret til tambour, 20 år gammel.

Foruden Peder havde Lars (Laurs, Lauritz) Pedersen Tambour mindst 2 børn, nemlig Peder (den første) født 1739 og Kirsten født 1743 i Heltborg. Ved disse to børns dåb kaldes faderen kun Lars Tambour.

Når begge sønnerne kom til at hedde Peder, skyldes det naturligvis udelukkende den gamle navneskik, som vist altid blev overholdt på egnen, at bedsteforældrene alle skulle kaldes op, og når nu begge bedstefædre hed Peder, måtte også to sønner have navnet. Lars Pedersen Tambour og hans hustru flyttede på deres gamle dage, omkring 1770, til Hellerød sammen med deres ældste søn, der da var blevet gift med Maren Chrestensdatter (5). De boede på nuværende matr. nr. 19a, og her døde de, Kirsten Pedersdatter 1783, angives at være 80 år og Lars Tambour 1786, men når han angives at være 75 år gammel, synes det ikke at kunne passe med de faktiske forhold. Det er dog ikke usædvanligt, at disse runde årstal angivet ved dødsfald på den tid ofte er udtryk for en tænkt alder enten fra præstens eller en pårørendes side.

Den yngste Peder Larsen Tambour blev 1769 gift i Lyngs kirke med Anna Larsdatter, gårdmand Lars Ydes og Kirsten Madsdatters datter i Jestrup, hvor de også bosatte sig i de første år af deres ægteskab; men omkring 1776 blev Peder Tambour færgekarl ved Odde-sund og flyttede da til Serup, hvor familien boede en halv snes år.

1786 skete der imidlertid det, at Peder Tambo på Odde-sund færgekro kom i klammeri med et af sine bysbørn, hvilket nær var endt med mord på Peder Tambo. Herefter har han måske mistet lysten til at bo i nærheden af denne mand, der i retssagen, der fulgte, blev betegnet som utilregnelig og forøvrigt fik besked på, at hvis noget lignende gentog sig, ville han komme under bevogtning.

Hvorom alting var, så flyttede Peder Larsen Tambour året efter med sin familie ned til fjorden ved Heller-ør strand, det senere Tambohus.

2. juledag 1787 fik Peder Tambour et af sine mange børn døbt i Søndbjerg kirke, og præsten angiver da, at familien bor ved Præsthuset. Det samme anføres, da de næste børn døbes i 1789 og 1791. At det er det lille hus ved Heller-ør, der henvises til, bekræftes i hartkornsspecifikationerne 1788-94, hvor Peder Tambour angives at bo på Helligkilde-gårds mark ved Egebjerg.

Desuden findes en retssag (6) fra 1789, hvoraf det fremgår, at da Mads Bøel fra Jegindø i 1789 kom hjem fra en rejse, hvor han havde været ude at handle, søgte han ind hos Peder Tambo ved fjorden for at styrke sig lidt inden overfarten til Jegindø og blev her af en eller flere ukendte personer bestjålet for en større pengesum.

Af retssagen kan man ikke undgå at få det indtryk, at Peder Tambo allerede på det tidspunkt har haft en form for krophold, selv om en bevilling hertil først foreligger langt senere, efter at hans søn havde fået huset.

Det forekommer i alt fald ret usandsynligt, at mange af Hellerød bys mænd opholdt sig hos Peder Tambo, hvis de ikke har kunnet nyde et eller andet her. Desuden blev Mads Bøel spurgt, om han havde vist nogen af mændene ved bordet sin tegnebog og pengene deri, inden han faldt i søvn, og om det var rigtigt, at han på et tidspunkt havde tabt sin tegnebog på gulvet.

Man får her et tydeligt billede af Peder Tambos stue, hvor man har siddet omkring et

bord, tilsyneladende ikke helt ædru. Hvem der havde taget Mads Bøels penge, blev ikke opklaret, så han fik dem aldrig tilbage. Desuden måtte han endog lide den tort senere på året at blive bestjålet i sit eget hjem, hvor tyvene gik ind midt om natten og stjal både hans penge og brød, samt kød og flæsk af hans saltkar. Da blev tyveriet dog opklaret og tyvene fundet, hvilket for øvrigt blev en endnu større tragedie 7), idet 18 af Søndbjerg-Odby sogns beboere ved den lejlighed fik tyvemærket brændt i panden, og efter at være strøget til kagen 8) blev kvinderne sendt til Viborg tugthus i 2 år dels for medvirken og dels for hæleri, mens mændene blev sendt til Københavns fæstning.

Selv den lille Ide Sophie, der netop var blevet trolovet men Jens Nielsen af Barslev, fik den samme straf som de andre, skønt hun efter eget og alle andres udsagn var blevet tvunget med af sin far, fordi hun var så tynd, at hun kunne komme gennem Mads Bøels vinduer. Nu blev hun tyvemærket for livet og mistede selvfølgelig samtidig sin kæreste, som naturligvis straks hævdede forlovelsen. Hvordan tyvene kom til Jegindø, ved vi ikke, men de var frække nok til at anklage Peder Tambo for at have været meddelagtig; men han havde så mange beviser på sin uskyld, at der ikke blev rejst sigtelse imod ham.

Peder Tambour blev boende i sit hus ved fjorden og hermed var grunden til Tambohus lagt, selv om hans hus i mange år, i al fald officielt, kaldtes Strandhuset. Først da der blev flere strandhuse, kom dette hus også i skøderne til at hedde Tambohuset.

Tolv børn fik Peder Tambo og Anna Larsdatter i deres ægteskab, 4 sønner og 8 døtre, hvoraf nogle døde som små, men flere at dem blev gift og bosat på egnen, hvor deres efterkommere endnu lever.

Ved folketællingen 1801 er Tambofamilien anført under enlige steder i Hellerød i Præsthuset. Han kaldes her Peder Laursen, husmand uden jord, og hjemme hos forældrene er børnene Peder, Niels, Dorte, Margrethe og Karen samt barnebarnet Maren.

Peder Tambo og hans familie havde den glæde, at Hellerød bys bønder med Christen Fumsgård i spidsen 1809 forærede dem nogle strandgrunde, som ved matrikuleringen, der her fandt sted 1814, fik matrikelnummer 23 og ansattes til 1 fjerdingkar hartkorn. Skødet blev udstedt 13. juli 1809, men først tinglæst 10. april 1817, måske med tanke på at sønnen Peder, der da var gift, skulle overtage stedet efter faderen, hvilket dog først skete nogle år senere, nemlig 2. marts 1823, skødet tinglæst 19. juni samme år 9). I dette skøde benævnes huset som Strandhuset, og købesummen, som sønnen skulle udrede, var 50 rdl. samt aftægt til faderen.

Overdragelsen til sønnen, Peder Pedersen, skete året efter at Peder Larsen Tambo var blevet enkemand, idet hans kone Anne Larsdatter døde den 24. april 1822, 77 år gammel.

Selv døde Peder Tambo 18. november 1827 og angives her at være 84 år 10). Hans broder døde forøvrigt et halvt år efter som Peder Lauritzen Tambo i Hellerød, almissem, 93 år gammel, så det er ikke sikkert, at de to brødre har været helt klar over deres egen alder, hvad der var mange, der ikke var på den tid.

Peder Pedersen Tambo, der overtog Tambohuset efter sin far, var født i Serup i Odby sogn i 1785 og kom således med forældrene til Tambohus 2 år gammel. Den store børneflokk medførte selvfølgelig, at børnene kom tidligt ud at tjene, og Peder nåede derfor mange steder rundt, før han som eneste beboer ved stranden overtog fødehjemmet.

1798 opholdt han sig i Visby, hvor nogle af familien boede. Herfra kom han tilbage til Søndbjerg og tjente 1801 i Helleris, hvorefter han kom til Fløvlev og senere 1805 til Koberø. 1807 til 1813 var han soldat ved 2. jyske regiment. Hans højde var 61 ¼ tomme. I den tid opholdt han sig vist nok i Gjettrup, hvorfra han 1814 kom til Ydby og blev her 2.

juni 1815 som ungkarl boende på en udflyttergård fra Ydby gift i Ydby kirke med pigen Gjertrud Marie Chrestensdatter, 25 år, hidtil hjemme hos stedfaderen Anders Brand i Flarup. Hun var født i Flarup 19. december 1790 og datter af gårdmand Chresten Sørensen og hustru Maren Pedersdatter.

Ved sessionen 1816 foreviste Peder Pedersen Tambo sit skøde på gården i Ydby, som han da ejede.

I fem år boede Peder Pedersen Tambo og Gertrud Marie i Ydby, hvor deres tre første børn fødtes. 1820 flyttede de herfra til Gjettrup, hvor de to næste børn blev født, og hvor de boede til de i 1823 overtog Tambohuset, og her fødtes deres tre yngste børn.

Det skal her bemærkes, at det ikke var deres søn den Lars Pedersen Tambo, der 1858 i Haring myrdede sin aftægtskone og i mange år holdt det skjult for myndighederne.

Peder Pedersen Tambo og hans kone kom til Tambohus i 1823. To år efter indtraf natten mellem 3. og 4. februar den store storm- og vandflod og samme år 17. november endnu en storm, der for alvor gennembrød Aggertangen og helt forandrede Limfjordens vand og hermed fjordens fiskebestand.

I Rigsarkivet i København findes en række oplysninger om denne stormflod og de erstatninger, der blev udbetalt de skadelidte 11).

Mange troede, at Aggerkanalen ville ødelægge alt fiskeri i Limfjorden, men efterhånden blev man dog mere optimistisk. I Den nordchimbiske Tilskuer 1829 nr. 3 fortælles det bl. a., at man fra autentisk side har fået oplysninger om, at selv om fiskebestanden af helt, aborre og skaller er i tilbagegang, så er der kommet andre fisk til, så mange, at nogle fiskere 3. januar i et dræt med tre vod fangede 3000 ol sild ved Sallingsund og 5. og 6. januar tilsvarende. Ligeledes nævnes det, at der nu også er mange flyndere i fjorden.

Den 3. juni 1829 fik Peder Pedersen af Tambohuset tildelt Medaljen for Druknedes Redning med ret til at bære samme 12), men trods megen søgen, er det ikke lykkedes at finde frem til, hvem det var, Peder Pedersen reddede. At han gjorde dette med fare for sit eget liv, er her det primære.

Denne sølvmedalje, der bæres i rødt og hvidt bånd, har på forsiden den regerende konges portræt og på bagsiden indskriften: Af farens svælg fremblomstrer pris og løn.

Peder Pedersens medalje skal forøvrigt findes i familiens eje endnu 13).

Selv måtte Peder Tambo opleve den tunge sorg, at hans ældste søn Christen, 16 år gammel, druknede på fjorden den 9. januar 1831. En anden af sønnerne, Hans Peder, druknede ligeledes på fjorden 20. september 1858, 37 år gammel; men da var Peder Tambo forlængst død, mens Gertrud Marie endnu levede og således også måtte bære denne sorg.

I januar 1832 rasede endnu en storm over Limfjorden, endda så voldsomt, at Peder Tambo var på nipet til at miste sit hjem, hvilket fremgår af det originale matrikelkort over Søndbjerg sogn, hvor følgende findes påført:

Hele den lave hede østen og engene østen for Hellerød og helt vester, norden om marken samt ind i Huulkjær i nr. 7s lod var oversvømmet ved stormfloden den 7. og 8. januar 1832.

Underskrevet C. Sørensen.

En uhyggelig oplevelse må det have været for familien, men deres hjem beholdt de dog.

Stor betydning fik det for Peder Tambo, at man i 1827 på Jegindø fik fælles præst med Søndbjerg-Odby sogne og derfor fik brug for en fast forbindelse mellem øen og Thyholm.

Allerede 1824 havde Jegindøs beboere søgt Danske Kancelli om bevilling til eneret til bådfart mellem Jegindø og Hellerør for Povl Nielsen Østergård og Jens Chr. Poulsen, men andragendet blev afslået.

5. marts 1830 søgte Peder Pedersen Tambo privilegium på overfarten og anførte, at han og hans far havde besørget denne i mere end 50 år.

Hvis ikke dette er en mild og tilgivelig overdrivelse, må man tyde denne oplysning derhen, at den gamle Peder Larsen Tambo allerede da han boede i Serup og var færgekarr ved Oddesund, har beskæftiget sig med at færge folk til Jegindø, hvilket ikke lyder usandsynligt.

Andragendet begrundes med at Jegindø præst bor i Søndbjerg og jordmoderen i Hvidbjerg, samt at fremmede fiskere overfører rejsende for betaling.

Peder Tambos hidtidige takst for sejlads til Jegindø har været 24 skilling for 1 vogn, 8 sk. for 1 person og 4 sk. for hver, hvis der var flere personer. 14).

TAKST

for

Færgefarten mellem Lambøhuset og Jegindø.

Følge heril medførte Besøgnisliste tillædes her medfør for Overfarten mellem Lambøhuset i Tønbøl og Jegindø at opbevares følgende Betaling:

Før Færgen	Sommer	Vinter
	48 r	72 r
• den store Bænk	24 "	36 "
• de smalle Stierne	8 "	12 "
• store Stierne paa røgeng, bær	4 "	6 "

Sommers regner fra 1ste April til ultimo October.

Den Færgemaaden betales at have været eller opbevaret denne Betaling, end følger er, eller forberet Betaling af dem, som til frit Befordring ere berettigede, skal den derfor betale efter Dødsbetyngelserne 2—4 Sk. til Evidens Samplads.

Denne Takst skal udfyldes paa begge Sider af Færgeløbet, saa at den kan komme til alle Færgeløbetes Rumbøl.

Overfor alle Bekendende sig have at gøre og forberede.

Lambøhuset, den 9de November 1861.

S. Danneskiöld Samsøe.
Overfærgekone.

Z. E. S. 1.

*Takstregulativ af 1861.
underskrevet af generalpostdirektor
S. Danneskiöld Samsøe.
Regulativet tager også hensyn til
muligheden af, at færgemanden
er for grisk, og pålægger ham i sådanne
tilfælde at betale bøde til
stedets fattigkasse.*

Sognepræsten Frederik Haugaard anbefalede andragendet, og det samme gjorde amtmanden, der bemærker, at da han for 26 år siden tiltrådte sit embede, trængtes der til en ordentlig færgeindretning ved Jegindø, hvorfor han da havde formået den nuværende færgemands far til at holde en båd i beredskab.

23. april 1830 fik Peder Pedersen Tambo sin kgl. bevilling til eneret på færgefarten, og den forlangte takst godkendtes, dog således at beboerne i Søndbjerg, Hvidbjerg og på Jegindø, når de selv havde båd, selv måtte besørge deres overfart.

Gnidningsløst gik det ikke for den privilegerede færgemand. En del klager indløb der i årenes løb fra befolkningen, nok både berettigede og uberettigede. Selv klagede han bl. a. i 1833 over, at den bro, han selv havde bekostet anlagt ved Tambohuset, benyttedes af andre private bådejere, hvorefter han 7. februar 1834 ved kgl. resolution fik tilladelse til at opkræve 4 skilling sølv af enhver, som lagde til ved broen; men så skulle han også selv vedligeholde broen, hvilket sidste det fremover kom til at skorte en del på.

Peder Tambo havde nu fået en fast indtjeningsmulighed ved siden af sit lille husmandslod, der på det tidspunkt kun bestod af de foran omtalte strandgrunde, men 1837 tilkøbte han en parcel af Isak Madsens gård i Egebjerg, det såkaldte Skovbakhushus, matr. nr. 2b af Egebjerg.

Færgebevillingen blev ikke den eneste Peder Pedersen fik. 10. december 1842 fik han efter ansøgning bevilling til krohold for søfolk fra skibe, der var forhindret i at fortsætte rejsen, samt for andre rejsende, der, når storm eller isgang hindrede overfarten ved færgestedet, måtte forblive her. Den årlige afgift til kongens kasse blev sat til 2 rigsdaler sølv årlig. 15)

Han fik tilladelse til selv at brygge øl, men måtte under ingen omstændigheder selv brænde brændevin. Den skulle han købe i København, eller hvor det ellers lovligt forhandlede, og det var ham strengt forbudt at holde kro for sognets beboere.

Endelig tilføjes: På grund af omstændighederne og i forventning af allerhøjeste approbation har Rentekammeret tilladt, at den under d.d. for færgemand Peder Pedersen af Tambohuset i Søndbjerg sogn på Thyholm, udfærdigede bevilling på krohold sammedets må udleveres uden betaling af det ellers sædvanlige gebyr 14 rdl. 48 sk. rede sølv, hvilket herved anmeldes for hr. kjkr. Lerche.

Kort efter at Peder Tambo havde fået denne bevilling døde han, nemlig den 30. marts 1843, og det blev således hans enke, der kom til at nyde godt af den i de over tyve år, hun drev kroen, efter at han var død, og uden at hun nogen sinde selv fik bevillingen tildelt, selv om hun havde søgt den. 16). Hendes ansøgning blev aldrig besvaret. Efter at have afstået kro og færgefart til sin yngste søn, døde Gjertrud Marie Christensdatter den 12. september 1869 i Tambohuset.

Mens Peder Pedersen havde Tambohuset, fik man her den første nære nabo, idet Niels Christian Christensen og hans familie fik bolig i nabolaget. Måske byggede Niels Christian selv sit hus, han var tømrer af profession. Noget stort og solidt hus blev det i alle tilfælde ikke. Grunden, hvorpå huset blev bygget, fik han tilskødet af sin svigermor Karen Pedersdatter, Christen Fumsgårds enke, den 1. juni 1830. Et lille og ubetydeligt hus var det, bygget i bakkensiden bag kroen og utilgængeligt herfra, når højvande satte ind; men vej til Hellerød havde han op om Ørhøjgård, en gård, der var bygget her på Ørhøj i 1811.

Niels Christian Christensen var født 1802 og søn af Margrethe og Christen Cappel. Han blev gift med Chr. Fumsgårds datter Maren, der var født 1803. De første år, de bo-

ede her, havde de ingen jord til, men 1841 fik de en smule jord fra gården, som hendes broder havde.

Her i bakkesiden oven for Tambohuset boede denne lille familie: Mand, kone og 4 børn, måske nok under meget små forhold, men til gengæld i den skønneste natur, som findes på egnen, i læ for vestenvinden, der er den fremherskende på stedet, og med en udsigt, som kunne betage selv den mest forvænte. Har man en gang stået her på bakken og betragtet den storslåede udsigt over kær og mose, fjord og sund, over Jegindø, Mors og Salling, det være sig sommer eller vinter, forår eller efterår, i storm eller stille, sol eller regn, så glemmer man det aldrig igen. Men det forhindrer dog ikke, at en mørk efterårs- eller vinterdag, når storm og sne satte ind, kunne skabe uro og angst for Maren og hendes børn, hvis de gik alene derhjemme.

Det var jo ikke altid godtfolk, der havde holdt til her. Tæt ved, lidt syd for huset, lå Helmsidalen, som efter sigende havde fået sit navn, fordi rakkerne her tidligere havde stukket de heste, de skulle aflive, og derefter ladet dem løbe sig ihjel i bakkerne, som var så stejle, at de stakkels dyr på grund af blodtabet ikke havde kræfter til at løbe op over dem. 17)

Efterhånden som Niels Christians og Marens børn voksede til kom de ud at tjene, men den yngste datter blev hjemme hos forældrene, og det kan så tænkes, at da man 1859 på Ørhøjgård som tjenestekarl fik den da 19-årige Lorenz Andreasen fra Søndbjerg, har han fattet interesse for den da 17-årige Mette Marie, hvilket endte med ægteskab for de to i 1865. Omkring samme tid døde Niels Christian Christensen, så der var god brug for en mand i huset, og det blev altså Lorenz Andreasen.

Østsiden af Tambogade.

Maren Chrestensdatter, Lorenz' svigermor, blev boende i huset til hun døde, hvorefter han for retten fremlagde skifteattest som adkomst til stedet, hvilken blev tinglæst 9. juni 1881.

Lorenz og Mette Marie fik i deres ægteskab 3 børn, der vist alle forlod egnen.

Selv blev de boende i huset deres livs tid, derefter var dets saga ude. Huset forfaldt og blev nedrevet; men Lorenz' navn er bevaret for eftertiden gennem vejen, der førte op til hans hus. Denne vej har fået navnet Lorenz' vej.

Kort efter at Lorenz' svigerfar havde bygget sit hus, blev det første hus opbygget ved den nuværende Tambogade, idet Morten Thomsen da tog bolig her.

Han købte matr. nr. 16 af Hellerød den 15. juni 1831, skødet tinglæst 3. november. Han boede den første tid i Hellerød by, men flyttede ifølge familien til Tambohus 1835 på matr. nr. 16b, der altså da må være blevet skilt fra hovedparcellen. 18)

Morten Thomsen var født i Hellerød, og hans kone Mariane Nielsdatter var fra Jegindø. De fik i deres ægteskab flere børn. Sønnen Niels Nymand Mortensen overtog, da han giftede sig, huset efter forældrene, der kom på aftægt hos ham.

Hans kone Kirstine Jensen kom fra Junget sogn i Salling, hvortil mange slægtsforbindelser fra Thyholm på den tid var knyttet. Især synes mange af de Aggerfamilier, der blev flyttet til Lyngs i anden generation, at være kommet til Nordsalling. Mange af Niels Mortensens og Kirsten Jensens efterkommere bor ved Tambohus i dag.

Morten Thomsen havde en datter, der hed Mette Kerstine. Hun blev 1855 gift med Peder Christian Christensen, også kaldet Strand. Han var født i Agger i 1820 og kom med sine forældre og søskende 1839 til Hellerød, hvor hans familie, der var fiskere, naturligt kom i kontakt med Morten Thomsens familie. Da de to unge blev gift, havde Peder Strand bygget hus herne ved stranden tæt ved svigerfamiliens hus på en grund, der var udskilt fra matr. nr. 5 i Hellerød.

Disse to huse, Morten Thomsens og Peder Strands, blev 5. september 1855 af Brandforsikringens taksationsmænd takseret, samtidig med at der foretoges en omtaksering af Tambohuset.

Herigennem får man klare oplysninger om, hvordan de tre Strandhuse, som de kaldes her, var indrettet.

Her anføres:

Et hus, ejet og beboet af Peder Pedersen Tambours enke.

A Huset ligger i øst/vest, med kvisten indbefattet 23 fag, 9 alen dyb, grundmuret, loft over det hele.

Indrettet til storstue, gang, dagligstue, sovekammer, køkken med forsvarlig skorsten, ovn og loft, tørveplads, stald og lade samt gæstekammer.

Før takseret til 400 rdl., nu 650 rdl.

B Det søndre hus betydeligt forbedret med mur, tag og tømmer. Før forsikret for 200, nu takseret til 250 rdl.

C Et hus vesten for B i syd/nord 5 fag, 4 alen dyb, grundmuret, ingen loft, indrettet til tørvehus og svinesti. Takseres til 30 rdl.

D Et hus norden for A. syd/nord, 5 fag, 7 alen dyb, grundmuret, loft over det hele, indrettet til gæstestald. Takseres til 70 rdl.

Før forsikret for i alt 600 rdl., nu for 1000 rdl.

Et hus, ejet og beboet af Peder Chr. Christensen.

Huset bygget i øst/vest 7 fag, 10 alen dyb, dels murede, dels klinede vægge, loft over det hele.

Indrettet til gang, dagligstue, sovekammer og køkken med forsvarlig skorsten, ovn og loft samt tørveplads.

Takseres til 250 rdl.

Et hus ejet og beboet af Morten Thomsen.

Huset ligger syd/nord, 14 fag, 9 alen dyb, dels murede, dels klinede vægge, loft over 11 fag.

Indrettet til storstue, gang, dagligstue, sovekammer samt køkken med forsvarlig skorsten, ovn og loft.

Takseres til 300 rdl.

I 1865 afstod Peder Pedersen Tambos enke Gjertrud Marie Chrestensdatter Tambohuset til sin yngste søn Chresten. Afståelsen indbefattede huset med tilliggende jorder: Matr. nr. 23 af Hellerød og 2b af Egebjerg, færgefarten med færge og både samt kroholdet forudsat at han fik bevilling til begge dele. Betalingen herfor skulle være til enken 1600 rdl. samt til aftægt for hende på stedet, hvilket beløb sattes til 395 rdl.

Christen Pedersen Tambo var født 15. juni 1831, altså 4 måneder efter at hans ældste broder var druknet og blev opkaldt efter ham, og det blev nu denne yngste Chresten, der kom til at drive Tambohus kro og færgefart videre. Skødet fik han tinglæst 2. august 1866, og heri gøres der forøvrigt opmærksom på at Tambohuset er det samme, som tidligere er kaldt Strandhuset.

I skødet anføres det, at overdragelsen sker i fuld forståelse med Chresten Pedersens søskende og medarbejdere.

De tilbageværende 5 børns navne er alle nævnt.

Et af de oprindelige 8 børn var død som lille, og på det her angivne tidspunkt var de 2 sønner druknet.

Tilbage var:

Maren, Ane Kirstine, Jens Christian, Niels Christian og Chresten.

Niels Christian var vist nok den eneste af disse sønner, der var med i krigen, men han kom jo levende hjem og vist nok også uskadt. Han blev i alle tilfælde senere gårdmand i Hvidbjerg sogn i Egebjerg by.

Chresten Pedersen Tambo overtog Tambohuset og fik sine bevillinger. Bevillingen til krohold fik han i henhold til kgl. bevilling af 18. marts 1867 tilsendt fra Hassing-Refs herredskontor 25. maj 1867.

Da havde Chresten Tambo været gift i et par år.

Den 31. juli 1863 var han blevet gift i Søndbjerg kirke med Mette Cathrine Christensdatter Lund, der var født 22. juni 1826 og datter af Christen Poulsen Lund og Anna Cathrine Nielsdatter i Teglbjerg, Søndbjerg sogn.

Om Christen Poulsen Lund meddeles følgende i Thisted Avis, da han blev begravet 12. februar 1880:

»Han var en af de få gamle Veteraner, som endnu er tilbage (kun 2 på Thyholm og 1 på Jegindø).

Den gamle, hvis Navn var Christen Lund, var født på Hannæs 1791, blev Soldat og var med i Frankrig 1813-15.

Da han igen kom hjem, sejlede han i nogle År og handlede lidt med Landproducter. Den afdøde skildres som en stræbsom, stille og bramfri Mand.«

Når Christen Poulsen havde tilnavnet Lund, skyldes det, at han var født i Lund i Lild sogn, og altså derfra fik dette tilnavn, som også en af Chresten Tambos sønner fik efter sin morfar, og det var den søn, Niels Lund Pedersen, som fik Tambohuset efter sin far i 1893.

Selv om Chresten Tambo og Mette Cathrine var ret gamle før de blev gift, fik de i deres ægteskab 3 børn:

Gjertrud Marie, Niels Lund og Peder Christian.

I den tid, Chresten Tambo havde Tambohuset, købte han forskellige jordlodder til stedet, således 8. december 1880, skødet tinglæst 13. januar 1881, en parcel af Laust Pedersen Bjergs sted i Hellerød, købesum 200 kr. Parcelen fik matr. nr. 19b og var en del af det sted, hvortil gamle Lars Tambo omkring 1770 var flyttet med sin ældste søn. 15. juli 1890 købte han en parcel af Chr. Damsgårds sted i Hellerød, matr. nr. 14b, og endelig 29. januar 1892 matr. nr. 1c af Helleris gårde.

I folketællingen 1890 kaldes Chresten Tambo købmand. Det var ikke nogen helt almindelig købmandshandel, han drev ved siden af sit krohold og færgeri, men en såre blandet landhandel. Måske har hans bevilling til denne handel lydt på det samme som sønnens senere kom til at lyde på. Niels Lund fik 25. februar 1904 ved kgl. bevilling tilladelse til at forene sit næringsbevis som gæstgiver med næringsbevis som marskandiser, og med ret til at drive nævnte næring fra sin bopæl på matr. nr. 23 (Tambohuset) Hellerød by. 20)

Da Chresten Tambo var død i 1893, overdrog Mette Cathrine Tambohuset med dets tilhørende til sin ældste søn og flyttede selv ind i en nyopført aftægtsbolig, hvor hun boede i mange år, til hun mæt af dage døde i 1921.

I Chresten Tambos tid kom der kun et nyt hus til Tambohus. 29. december 1883 fik Chresten Johansen lejekontrakt på et stykke af matr. nr. 23s jord, tinglæst 10. januar 1884, og her bosatte han sig i et lille stråtekt hus, ikke mange meter fra selve Tambohuset.

Tambohus Kro ca. 1920.

Chresten Johansen var født i Villerslev i Hassing herred, men havde lige som sin kone, der var født i Harbøre, boet på Jegindø, hvor de blev gift 1881. Nu kom de, som 3. familie til stranden ved Tambohus, og herefter gik endnu en halv snes år, før byen som sådan begyndte at tage form.

Året før Niels Lund overtog kroen, fik en af Morten Thomsens efterkommere, Jens Johan Mortensen, bygget hus sydligst i byen (1892). Derefter byggedes aftægthuset til Mette Cathrine i sommeren 1893 lige syd for kroen, mellem denne og Chresten Johansens hus.

Her ind flyttede nu Mette Cathrine, mens hun overlod den nye krobygning, som hendes mand havde ladet opføre 1886, til Niels Lund, der 1893 var blevet gift med Ane Pedersen, født i Hvidbjerg sogn 26. januar 1869.

Selv var Niels Lund Pedersen født 16. februar 1865 og den ældste af Chresten Tambos sønner. Han fik oprettet købekontrakt med sin mor 28. oktober 1893, læst 2. november 1893. Efter denne ansattes Tambohuset med alt hvad derunder hørte til en værdi af 17000 kr., og det, han eventuelt fik det billigere, skulle betragtes som en gave fra moderen, men hvis Niels Lund, som det angives i købekontrakten, i aftægt svarede sin mor 1100 kr. årlig, eller hvad der svarede hertil, og betalte sine søskende hver 5000 kr., så nåede prisen op på 40.000 kr., altså blev der ikke nogen gave til Niels Lund.

Han blev den sidste af Tamboslægten, der kom til at bo i Tambohuset, og mærkeligt er det i grunden, at han aldrig kom til at bære Tambonavnet, men kun kendtes under navnet Niels Lund.

I de første 20 år, han havde kroen, blev byen Tambohus en realitet. 1898 blev der bygget endnu et hus på vestsiden af vejen, og endelig år 1900 byggedes det første hus på den østre side, og i de følgende 10 år blev denne side af vejen næsten udbygget, således at der ved folketællingen 1911 boede 19 familier ved Tambohus, så godt som alle fiskere, unge folk, hvis børn snart fyldte byen med liv og larm. Der skete noget i det lille fiskerleje i disse år. Huse byggedes, træer plantedes og haver blev anlagt. Der gravedes brønde, byggedes garnhuse og bådebroer. »Eksporten« kom til, og dæmningen til Jegindø blev bygget og stod færdig 1916, hvilket yderligere forøgede trafikken til Tambohus, selv om færgefarten hermed forsvandt. Men det var heller ikke som færgemand eller kromand, Niels Lund blev mest kendt, men derimod gennem sin handel med små heste, der tid til anden bragtes i store flokke til Tambohus. Som hestehandler rejste han meget og var kendt i det meste af Jylland.

Fiskeeksporten eksisterede til omkring 1950 og var da på private hænder.

Han havde en mand til at tage sig af købmandshandelen, og hans kone Ane tog sig for en stor del af kroen, som hun efter hans død i 1935 drev videre, til hun selv døde i 1953.

Da ingen af Niels Lunds og Anes tre døtre efter moderens død ønskede at drive kroen videre, var Tamboslægtens saga her ude, og mange troede dengang, at også den gamle kgl. privilegerede kros tid var forbi, at kroen nu ganske ville blive nedlagt.

Men kroen overlevede og har i de godt 25 år, en ny slægt har ejet den gamle kro, haft langt flere besøgende end hele byen havde i de forudgående 200 år, så spørgsmålet er ikke længere, om kroen vil overleve. Derimod stiller mange i dag det spørgsmål, om fiskerlejet Tambohus vil bestå. Det lille »udflyttersted« er godt på vej til at blive en sommerby. Mange af husene beboes kun i ferietiden, og af de fastboende er de fleste pensionister eller nærmer sig stærkt denne alder. En by, hvor kun 3 familier har mindreårige børn, vil den overleve, eller er dens kun 100-årige saga ude?

KILDEHENVISNINGER

1. Wibergs præstehistorie
2. Forarbejderne til Videnskabernes Selskabs kort
3. Rentekammeret: Dokumenter og stadbøger vedr. Limfjordsfiskeriet (RA)
4. Sessionsliste von dem Stift Aalburgischen Nationale Regiment zu Fuss.
5. Viet i Visby 1769
6. Hassing-Refs herreds justitsprotokol.
7. Samme
8. Den skampæl man blev bundet til, mens man blev pisket på den nøgne ryg. Kagstrykning blev først afskaffet 1866
9. Hassing-Refs herreds skøde og panteprotokol
10. I kirkebogen er han fejlagtig kaldt Peder Pedersen Tambo
11. Danske Kancelli: Samlings-sag angående den ved stormen og vandfloden anrettede skade.
12. Hof- og Statskalenderen 1985 og 1990
13. Årsskrift for egnhistorisk forening for Thyholm og Jegindø
14. Generalpostdirektionens sekretariats journaler og brevbøger 1808-48
15. Rentekammerets resolutionsprotokol 1842 no. 403 og 403b
16. Thistedes amtsueregnskaber viser, at hun fortsatte på mandens bevilling
17. Meddelt af gårdejer J. C. Møller »Ørthøjgård« efter hans svigerfar Johannes Møller Andersen
18. Jvf. nr. 13. 1978
19. Landsarkivet: Brandtaxationsprotokol for Thisted amt
20. Tilsendt ham fra Hassing-Refs Herredskontor 29. marts 1904. Desuden gøres opmærksom på, at flere af årbøgerne fra Egnshistorisk Forening, Thyholm og Jegindø har artikler vedrørende Tambohus.

Anna Louise Alstrøm
Arkivar
Strandboulevarden 95¹
2100 København Ø
Født ved Tambohus, men
opvokset i Havreland pr.
Uglev, datter af fhv. fisker,
senere gdr. Peter Sørensen
Peterson og Wilhelmine,
født Nielsen.

Seværdigheder i Ringkøbing amt

Sarpsborgpigen på havnen i Struer er skabt af den norske billedhugger Kåre Orud og blev i 1948 af venskabsbyen Sarpsborg skænket Struer og dens nabobyer med opland som tak for en storlået brodergestus i dagene efter den tyske kapitulation: Afsendelsen af et skib fuldt lastet med flæsk, fedt, æg, smør, ost og meget mere. Sarpsborgpigen står på molen, hvor skibet blev lastet og afsendt.

En ener med evner

JACOB GREEN FRA NEDER GREEN I ARNBORG

Af Peder Christensen

Jacob Green fra Neder Green i Arnborg var igennem flere årtier et helt begreb på egnen. Gik der noget finmekanik i stykker, så var han i stand til at reparere det – og hans priser var selv efter den tids forhold ganske minimale og lå som regel mellem 50 øre og halvdanden krone. Han var fingersnild som få og kunne ikke alene reparere, han kunne også opbygge og fremstille næsten alt, hvad han fik lyst til – og selv om han måske ikke kunne rose sig af at mestre 25 forskellige fag – som den af H. P. Hansen beskrevne tusindkunstner fra samme egn, Niels Kragelund, så var der ikke mange ting, han gik tilbage for – undtagen netop lige landbruget, som han egentlig var født til, og forventedes at ofre sine kræfter på!

Han blev født 1890 af en ugift kvinde, Maren Green, der sammen med en broder drev deres fædrene gård – en af sognets ældste og fremmeste gårde – hvilken hun i øvrigt senere overtog alene og skulle have drevet sammen med sin opvoksede søn.

Gården Neder Green var placeret i et smukt engområde, hvor Holtum å og Rind å løber sammen til Skjern å, – et ideelt bosted allerede i stenalderen, hvad meget righoldige fund af stenredskaber bevidner. Arnborg kirke, der stammer fra omkring 1150, ligger nabo dertil, og Neder Green har sikkert været drevet som gård, da kirken blev bygget. Den omtales i handelsdokumenter fra 1275 og 1277 og ejedes omkring 1320–1355 af adelsmanden Nicolaus Lithl eller Lillæ (navnet staves på flere forskellige måder). Han drev den sammen med flere gårde, og et gammelt dokument fortæller om, at han i 1320 tilskødede flere gårde på Herning-egnen som testamenterisk arv til St. Jacobs kirke i Viborg. – Det var i øvrigt Maren Green, der i 1903 under pløjning på gårdens marker fandt Nicolaus Lithl's bronze-signet. Hun har sikkert givet Jacob den med til sin skolelærer, den senere børnebogsforfatter Leopold Christensen i Gottenborg skole, fra hvem den siden er havnet i Nationalmuseet.

Nicolaus Lithl's bronzesegl fra 1300-tallet.

Det var Maren Greens fader, Jacob Poulsen (Green), der den 25. august 1879 fangede en mægtig fisk nede i åen, hvor den var kommet op på så grundt vand, at han kunne aflive den med en fork. Den viste sig at veje 352 pund, og først var der ingen, der anede, hvad dette store uhyre var for noget – men så fik man forbindelse med nogle begavede landvæsenselever på Hesselvig Enggård, og de kunne identificere den som en stør – der ad uransagelige veje og via Vesterhavet var havnet her – »udvandret« fra en af de store russiske floder.

Denne gamle historiske gård – og den første på egnen, som havde en tofløjet forstue-dør, i øvrigt en stout firelænget, stråtrækt gård – var det altså hensigten, at Jacob skulle have drevet sammen med sin mor, og sikkert har han også efter bedste evne hjulpet hende – men hans interesser lå på et ganske andet felt – elektricitet og mekanik!

Men dengang var der ikke noget, der hed erhvervsvejledning i skolen, og langt mindre noget, der hed Ungdommens Uddannelsesfond eller støtte af nogen art. Var man født landmand, så *blev* man landmand – var man født fisker ved havet, så *blev* man fisker. Af hans morbrødre var ganske vist een »skejet ud« og blevet militærmand i København, men det er nok nærmest gået ad kommandovejen!

Jacob opdagede tidligt, at han havde sans for musik og fik lært at spille på violin. I hans ungdom blev den rummelige gård derved ofte et samlingspunkt for egnens ungdom, og indtil 1925 var det en tradition, at unge fra de omkringliggende gårde hver nytårsaften samledes til fest i Neder Green. Her spillede Jacob til dans i den store stue, og Maren Green serverede chokolade og hjemmebagt kage i den anden stue. Det er dog nok gået lidt ud over hendes porcelæn – uden at hun har fået det tilsvarende fornyet, for i de sidste år med denne skik fortaltes det, at beskeden aftenen igennem lød: »To par ind til Maren Green til chokolade« – hun havde nu kun fire par pæne kopper tilbage, så der måtte drikkes i hold!

I hvilken rækkefølge Jacobs fingernemhed udviklede sig, er vanskeligt at konstatere, men i hvert fald fandt han ud af, at en violin – den kunne han godt selv bygge, og det blev i tidens løb til flere ganske gedigne instrumenter. Og når man kunne bygge en habil violin, så hørte det til de mindre kunster at bygge mandoliner, zithere og den slags knapt så krævende instrumenter. Jacob byggede dem, solgte nogle af dem for en slik eller bare forærede dem væk, hvis han syntes, at han skyldte nogen en opmærksomhed. Forretningsmand var han ikke, men stolt som få og tog ikke gerne mod gaver og godgørenhed. Med den måde, gården blev drevet på, gav den ikke stort overskud, og skønt hverken Jacob eller Maren stillede store fordringer, så skulle der dog immervæk penge til – og hans mekaniske virksomhed gav som sagt ikke ret meget i kassen.

Jacob lærte sig at spille efter noder – og kunne for den sags skyld naturligvis også selv skrive noder til melodier, han kendte. En overgang havde han elever i violinspil, hvad han dog heller ikke berigede sig ved – men så stiftede han bekendtskab med elektriciteten, som han hurtigt fik en ganske overvældende interesse for – næsten før denne naturkraft ret var kendt på egnen. (Arnborg fik sin første transformatorstation i 1936). Jacob havde lært sig selv at læse engelsk. (At tale sproget har han næppe haft megen mulighed for at praktisere), og han kunne læse sig til alt, hvad han behøvede at vide. Af en gammel motorcykel-magnet byggede han selv en brugbar jævnstrøms-dynamo. Han var en af de første, der tog vindkraften i brug til fremstilling af strøm, idet han på det gamle havedige uden for gården byggede en massiv vindmølle på et nedgravet pælestativ, og når ellers det passede vinden at blæse igennem dalstrøget, så drev møllen dynamoen, og den kunne så

Jacob Green spiller på sin hjemmelavede violin. (Billedet er muligvis taget med hans hjemmelavede fotografiapparat).

oplade hans akkumulatorsystem. Hvis han ikke kunne opdrive akkumulatører nok, forstod han selv at lave en sådan ved hjælp af blyplader, blymønje og sølverglød – og mange gamle kasserede radioakkumulatører blev ligeledes »renoveret« på denne måde. Når han så havde en passende pære, så havde han på denne måde skaffet sig belysning til at læse ved – men hvis det i perioder kneb med vind og strøm, så kunne han sagtens klare sig ved skæret fra kakkellovnen!

At Jacob byggede alskens små elektromotorer, induktionsapparater, ringeapparater og anden mekanik, nævnes kun for fuldstændighedens skyld – og han var antagelig den første på egnen, der havde et radioapparat, som han naturligvis selv havde bygget. – Når lærer Jensen gerne ville give sine elever en smule undervisning i fysik, som ellers ikke var obligatorisk i den fireklassede skole, så vidste han altid, hvor han kunne låne de fornødne apparater og instrumenter.

Kun få ejede fotografiapparater i 20-erne og 30-erne, men Jacob Green havde fået lejlighed til at studere et gammelt box-camera, og så var det en nem sag for ham at lave sig et magen til – og hvordan man fremkaldte og kopierede, var noget, man kunne læse sig til – og prøve sig frem til!

Gamle klokker – fra armbåndsure til store vægure med lodder og pendul – havde også hans store interesse. Han skilte dem ad, rensede dem og reparerede dem, mange forærede ham gamle ure, som han satte i stand, andre kom langvejs fra med deres defekte ure, for at han skulle »stande« dem, og hans stue kunne ofte være fyldt af tik-tak og klokkeslag som en veritabel urmagerbutik. Og Jacob gav næsten aldrig op. Han var ikke bleg for at cykle til Herning for at søge at fremskaffe en manglende reservedel hos en af byens urmagere, men med årene fik han den opfattelse, at de ikke ønskede at hjælpe ham. Han troede selv, at de var bange for hans konkurrence, som de dog næppe havde grund til at frygte. Årsagen kan meget vel have været den, at de ikke længere havde reservedele til de gamle klok-værker, der ofte var tale om. Men med primitivt værktøj, fil og slibesten, var Jacob ofte selv i stand til at tildanne det fornødne. Med de halvanden krone, en sådan reparation kunne give, blev der aldrig penge til investering og fornyelse af værktøj. Den mest velkomne gave, han nogensinde har modtaget, har sikkert været en lille håndboremaskine, som en morbror engang forærede ham, fordi han syntes, at han skyldte ham en påskønnelse.

I 1934 døde hans mor, Maren Green, der havde været svag og sengeliggende i mange år. Gården var nu næsten sunket sammen, markerne dyrkedes ikke, og det sparsomme kvæghold – kalvene havde fået lov at patte kørerne – var helt ebbet ud. Selv sov Jacob i en gammel alkove, men da der en morgen kravlede en hugorm ud af den, blev den muret til, og da Jacob nu var helt alene og fik et acceptabelt tilbud på gården, afhændede han den gamle slægtsgård til medlemmer af Mosaik Trossamfund med direktør Oppenheim i spidsen.

Landvæsenes lever fra Hesselvig Enggård begyndte først at dyrke jorden, men det hed sig, at planerne var, at unge jøder her skulle uddannes til landmænd med henblik på senere emigration til Palæstina. Men så kom krigen og kort efter besættelsen i 1940, og fra nu af måtte jøderne holde, hvad vi i dag kalder »en lav profil«. Gårdens jorder blev senere overtaget af Hedeselskabet og drives nu sammen med Hesselvig Enggård. Der var i alt 160 tdr. land, for hundrede år siden vel det dobbelte – og længere tilbage havde gården omfattet adskillige hundrede tdr. land, der i tidens løb var blevet solgt fra og udstykket.

Jacob fik 20.000 kr. for hele herligheden. Men de rakte langt dengang. For de 10.000 byggede han en lille rødstens-bungalow i nærheden, og andre 10.000 blev sat i Sparekassen i Herning. Renterne heraf var rigeligt til, at han kunne leve det liv, som han ønskede sig – endda uden alt for stor sparsommelighed.

Selv dyrkede han lidt kartofler, i åen kunne han fange en fisk dertil, og han var så heldig, at han havde en brink, hvor han kunne grave brunkul ud til opvarmning af sit lille hus. Hans økonomiske fornødheder strakte sig derfor i almindelighed kun til lidt kaffe, skråtabak og smør! Rigtigt mejeri-smør! For margarine ville han ikke spise, da han havde den faste og uigendrivelige overbevisning, at det var fremstillet af selvdøde dyr.

Sin påklædning gik han ikke stærkt op i, men var på den anden side for stolt til at ville modtage gaver. En buksefabrikant i Herning, Chr. Poulsen, der jævnlig besøgte Jacob Green sammen med uldhandler Jens Slumstrup, var kommet til at se på, at Jacob Greens bukser faktisk var mere slidte, end det passede sig selv for en eneboer, og de to mænd ud-klækkede sammen en list for at skaffe ham et par nye bukser.

Under samtalen en søndag formiddag, siger Jens Slumstrup helt tilfældigt til Jacob Green: Du mangler faktisk et par nye bukser!

Jacob kiggede ned ad sine permissioner, der nok hang lidt i trevler, og fremmumlede et henholdende: Nåh, ja!

Hvorefter Slumstrup vendte sig til Chr. Poulsen: Har du flere af de her frasorterede bukser, du engang snakkede om?

– Joh, det var da ikke helt umuligt! Ja, Poulsen var endda nær ved at tro, at der lå et eller to par ude i bilens bagagerum.

Bukserne blev hentet ind med ordene: Ja, det er altså en model, vi har frasorteret, fordi vi ikke laver den slags længere! Og tænk, det var lige en størrelse, der passede Jacob, og da han så fik lov at betale et symbolsk beløb for de »frasorterede« bukser, var der ingen af parterne, der kom til at skyldte den anden noget.

Det velbeskyttede område mellem de to åløb havde som nævnt været beboet helt fra stenalderen, og Jacob havde da selv en anelig samling af gamle stenredskaber, men hvad han også gik op i, var sjældne sommerfugle, af hvilke han ejede en righoldig samling.

Han opnåede at komme i radioen – i daværende Aksel Dahlerups tid, og Aksel Dahlerup fik en interessant snak med Jacob Green, der også gav et enkelt nummer på sin hjemmelavede violin.

Han var slet ikke imponeret af den ære, der overgik ham ved en sådan udsendelse i ætteren. Aksel Dahlerup førte bl. a. samtalen hen på sommerfuglesamlingen: »Jeg har hørt, at du også har lært dig selv latin – og at du f. eks. kender de latinske navne på alle dine sommerfugle?« – Jo, det havde da sin rigtighed.

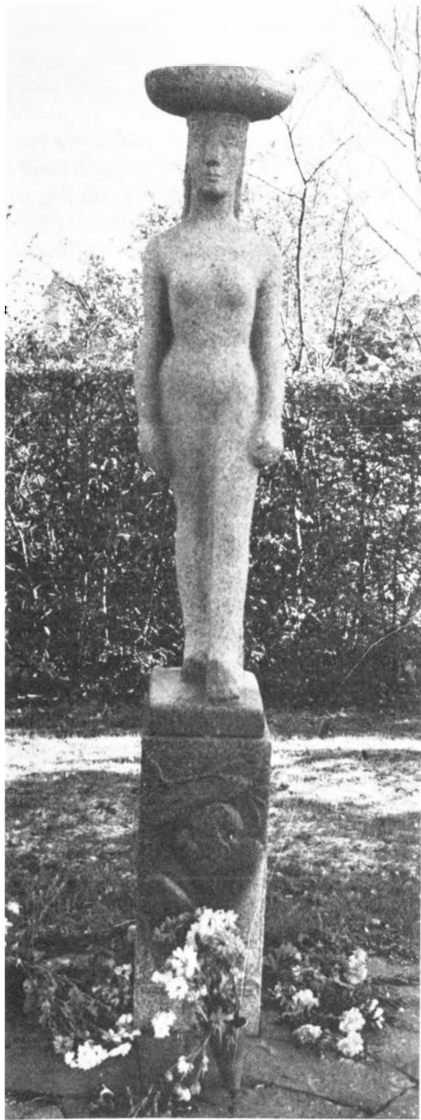
Aksel Dahlerup kiggede så på udvalget, pegede antagelig på et særlig flot eksemplar og spurgte så: Hvad hedder f. eks. denne her?

Jacob grundede længe, men den berømte klap var gået ned, og det latinske navn ville ikke dukke op. – »Den hi'er - nå ja, hwa er'et no den hi'er - nej, de ka A sgu ett li' howsk«.

H. P. Hansen fra Herning Museum besøgte jævnligt Jacob Green, og de har nok udvekslet både erfaringer og smågaver. Men åbenbart har H. P. Hansen aldrig skrevet noget om Jacob Green, selv om han jo har skrevet meget om originaler og andre interessante mennesker. Jacob Green har sikkert ikke ønsket det. Han var lidt sky af sig - var klar over, at han ikke levede og opførte sig, som folk gør flest, og han har sikkert ikke ønsket noget udbasuneret om sig selv. Jacob Green døde i 1964.

Hvad kunne han ikke have nået, hvis han var vokset op i omgivelser, hvor han havde fået lov til at udnytte og udvikle sine rige evner til at granske, studere og lære – og til at løse problemer af snart sagt enhver art, teoretiske såvel som praktiske.

Seværdigheder i Ringkøbing amt

Kvinden dominerer Struers skulpturelle seværdigheder. Placeret, hvor mange kommer, er Struerpigen og Sarpsborgpigen, og derfor er de mest kendt. For sine kvaliteter gør billedhuggeren August Keils Karyatide (søjle i form af kvindefigur) sig også bemærket, selv om den har sin afsides plads i urnehaven på Struer kirkegård.

BÆKSGÅRD

En ryttergård i Vestjylland

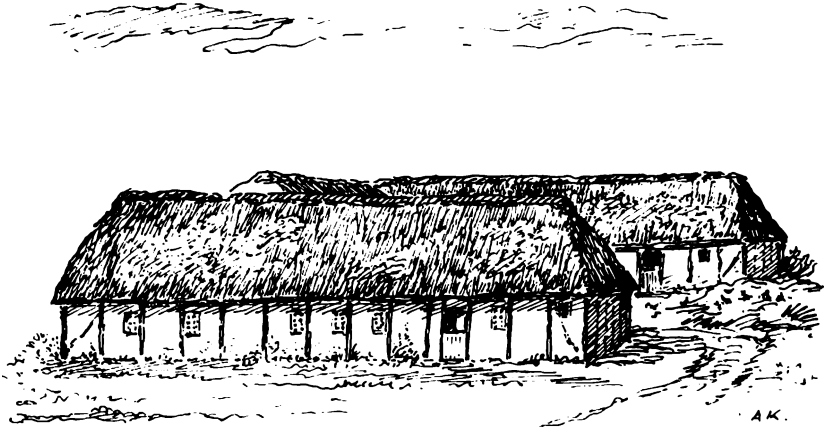
Af Kristian Gay

Da Christian V begyndte af forberede en krig mod Sverige for at tilbageerobre de skånske landskaber, var det nødvendigt som for alle datidens hære at skaffe sig et dygtigt rytteri. Man udlagde 1670 størstedelen af krongodset til underholdning for dette rytteri. Hver 8 tdr. hartkorn skulle danne et lægd og stille en rytter med fuld udrustning. Denne kunne være gårdmanden selv, hans søn eller en dygtig karl. Var gården ikke på 8 tdr., skulle flere i forening stille rytteren. 1675-79 fik vi da den skånske krig, som ikke bragte os det tabte land tilbage, men lagde de hårdeste byrder på rytterbønderne, mange faldt i den blodige krig, og tilstanden på ryttergodset forringedes. 1680 skiltes så rytter og bonde ad, godset havde ikke magtet, at samme person skulle være både bonde og rytter. Bonden eller bønderne på de 8 tdr. hartkorn skulle levere en bestemt mængde føde til rytteren og hans hest og et hus i nærheden af gården, som rytteren kunne bo i, desuden skulle bonden betale penge til regimentskassen og korn til magasinerne.

1. jyske Rytterregiment dannedes 1675, og det fik 1677 Herman Franz v. Schwanewede (1637-97) til oberst og chef. Han tilhørte en gammel bremsk adelsslægt, gik i Carl Gustavs tjeneste, men blev fanget ved Nyborg 1659 og trådte 1660 i dansk tjeneste. Ved oprettelsen af det nationale rytteri blev han ritmester og udmærkede sig i den skånske krig ved sin egen dristige taktik. Med små styrker på ca. 100 udsøgte ryttere og støttet af små afdelinger fodfolk opsnappede han afdelinger, endog den svenske generalauditør med arkiv og kongeligt segl. Hans bedrifter blev i folkemunde helt sagnagtige. Mod sine bønder på Nr. Vosborg kunne han være barsk, men også godmodig og velvillig. Efter Schwanewedes død 1697 blev han efterfulgt af Ditlev Brockdorff (1655-1737), der var søn af en holstensk-gottorpsk oberst og amtmand. Også han havde deltaget i den skånske krig, og efter at have avanceret til major blev han 1688 oberstløjtnant og 1692 oberst og chef for 1. jyske Regiment. Brockdorffslægten fortsatte senere som møllere i Åmølle i Gudum.

Rytterbønderne mærkede dog mere til regimentskrivervens end til obersten. 1677-90 var denne Anthoni Barchman. Han havde i 4 år været amtsforvalter i Lundenæs amt. Som skriver efterfulgtes han af Anders Hansen Rasch, der boede på Gudum Kloster.

1. jyske Rytterregiment havde så godt som alt ryttergods i Lundenæs-Bøvling og Ribberhus amter samt i Slavs herred og en del af godset i Anst herred. En besigtigelsesprotokol fra 1686 opfører navne på 1136 rytterbønder i dette distrikt, herfra går dog godt en snes stykker, som kun nævnes til enge, stuf og jordløse huse.

Bæksgård tegnet af Alfred Kaae efter beskrivelse i rytterjorbogen af 1686

Jeg vil i det følgende prøve at fortælle lidt om en enkelt af de 1136 rytterbønder og hans gård.

Da Gudum Kloster i 1670 blev lagt under rytteriet og blev overtaget af ritmester Jørgen Lykke, ejede klosteret i Tørring sogn kun Bæksgård, der beboedes af Peder Madsen Bæg, og en gård i Kallesø by, som hørte under Bæksgård og som senere blev overtaget af dennes søn Mikkel Pedersen Bæg, der blev rytterbonde lige som sin fader.

Ved oprettelsen af rytteriet i 1670 blev der lavet nogle love og forordninger, som senere blev revideret, og herfra skal nævnes nogle paragraffer, som giver et godt indtryk af, hvad det vil sige at være kgl. rytterbonde.

EN NY SAMFUNDSKLASSE

Om Land Rytteriet og hvorledes med de til Rytterhold udlagte Gaarde forholdes skal, lød som følger: Efter som vi af særlig kongelig Omsorg . . . har af vor egen Indkomst og Jordegods her i vort Rige Danmark ladet udlægge en anseelig Sum og Andel til Rytterhold, da til at forekomme alt Underslæb og Uorden . . . en særdeles Forordning til alles Efterretning.

1) Først skal alle Gaarde, som til Rytterhold er udlagt, saaledes og til samme Brug forblive, som de af vore dertil forordnede Kommissarier i Krigsjordebogen er indskrevne og af os samtykt, og paa Hartkorn, Ejendom og anden rette Tillæg, ligeledes Gærdsel (træ til indhegning), Hjultømmer, nødterftig Ildebrændsel og Bygningstømmer, som de af Arilds Tid nydt haver, ingen Forandring tillades.

2) De, som bor paa en Ryttergaard, skal enten selv ride eller være Rytter eller ogsaa holde for sig en dygtig Karl med tilbehørig Hest, Gevehr og Klæder, som det sig bør og paa Mønstring kan for godt agtes.

3) En Rytter skal nyde sin Gaard fri for Landgilde (skatte), Egt (pligtkørsel) og Arbejde. Og skal samme Rytter ej være Skrивeren eller Ridefogderne undergivne.

4) Med hvad overalt til vore Tiender, Kirke- og Præstetiender og paa nogle Steder til Herredsfogder er brugeligt og af os tilladt at udgives, sligt skal han udgive og sin Anpart af Broer og Landeveje holde vedlige, eftersom han i Fredstid, boende paa Landet, staar i civile Sager under Lands Lov og Ret, men naar han kommer at staa under Standarten, har han sig efter Krigsartiklerne at rette og skal være Krigsretten undergivet.

5) Ryttergaarden skal hvert Aar besigtiges og derpaa sættes i Fæld (fastsættelse af erstatning). Dersom nogle da deres Gaards Bygning har ladet forfalde, skal Obersten med hans Officerer slig Brøstfældighed ved uvildige Dannemænd lade taksere og Rytteren tilholde straks at reparere Gaarden. Dersom herudi tages Forsømmelse, skal Obersten dertil svare.

6) Hvis Rytterbønderne af Ladhed og i andre Maader modtvillig lader deres Gaarde forfalde, da vil Vi, at slige Bønder ved Regimentet gevaldigers maa sluttes, og efter de forordnedes Gofindende til een af de nest ved Regimentet beliggende Festninger sendes, og der paa en vis Tid, udi Jern ved Vand og Brød arbejde. (En gevaldiger er en person, der udfører tjenesten som skarpretter og fangefoged ved en militær afdeling.)

7) Fra Ryttergaarden maa intet borttages, og som vi samme Gaarde saa stor Frihed allernaadigst forundt haver, saa skal ingen Arvinger eller Kreditorer, have Gældsforordning hos Rytteren, hans Hustru eller Børn, saa der ej af Rytteren kan udtages noget der til hans Aufplings Fortsættelse, som skal bestaa udi en Ploug med 6 dygtige Bæster, 2 Stude, 3 Kiøer, 6 Faar, 1 Vogn og Harve og saa mange Tønder Sædekorn, som til Gaardens Sæd behøves.

8) Som Vi og Allernaadigst fornemme, at Rytterbønderne udi Jylland sig besværger, baade at dennem deres sædvanlige Lyng at skiære, som de nødvendig behøver, forbydes, saa at de 8 og flere Dage tillige paa Ulver-Jagten medtages fra deres Huse og Brug, da haver Vores Over-Jægermester herudi saadan Anstalt at gøre hos Jagt og Skov-Betinterne, at de herefter ikke formener Rytterbønderne, deres Lyngskiær paa deres egne Byes Marker, ey heller dennem længere paa Ulvejagten end som at Bonden kan være anden eller tredie Dagen i det lengste igen i sit Hus.

9) Officerer og Ryttergaardens og de der paaboer skulle nyde Fiskerie i Stranden, hvor de det tilforn haft haver, saa og paa de Steder hvor Fisk til Landgilde i Jordbøgerne findes, formeldelst det til deres Gaard liggende Fiskerie.

10) Hvor Tvist og Uenighed paa Landet mellem Rytterne eller og blandt dem og Bønderne sig begiver, skal de hosværende Ryttere være forpligtet Ulykke og Tumult at hindre og afværge.

11) Og har Vi af Kongelig Naade bevilget, at de gemene og Underofficerne under National Militens her i Danmark maa forskaanes for den sædvanlige aabenbare Skrifte og Lejemaalbøder - dog saa at de, som sig med Lejemaal forser, skal efter Oberstens Kendelse første Gang med 8 Dages Fængsel i Jærn, anden Gang skarpere og længere paa Legemet straffes. Men dersom de tredie eller flere Gange sig i saa Maader forser, da forholdes dermed efter Recessen.

Et par kommentarer til § 8 og 11.

Så vidt man skønne efter forordningen af 1670, må der have været en del ulve i Vestjylland i sidste halvdel af 1600-tallet, men antallet må være blevet mindre i de følgende år,

da der ifølge Skodborg-Vandfuld herreds tingbog kun er udbetalt belønning til tre personer for at have fanget eller skudt ulve i tiden 1709-33, og derefter er der ingen nævnt. Det er muligvis rytterbønderne, der har bidraget til at udrydde ulvene.

De tre der fik udbetalt belønning efter kgl. forordning var:

Anders Clemensen, hederidder på Gudum Kloster, der d. 17. oktober 1709 på herredstinget får udbetalt 4 rigsdaler for en ulv, han havde skudt.

Jens Olufsen, ridefoged på Bækmark, og fogeden på Holmgård er d. 8. oktober 1727 for retten med to store gamle ulve, som de d. 25. september med deres hunde havde dræbt på Gudum hede. Samme ulve blev her på Lemvigs vester bakke ophængt til eftersyn. Hyrden hos Chr. Linde på Bækmark fangede d. 1. juni 1733 tvende ulveunger, som blev fremvist for retten.

Bestemmelsen om, at de menige ryttere og underofficerer var fritaget for åbenbart skrifte og lejemålsbøder, er ret ejendommelig. Lejemålsbøderne udgjorde en stor del af amternes indtægter, men man kunne naturligvis ikke samtidig på alle måder værne om rytterbondens gård og efter lovens strenghed fradømme ham en fjerdedel af hans eje for lejemål. Sagen havde imidlertid en anden side, nemlig den, at den nationale soldat skulle nyde kvalificeret agtelse blandt sine standsfæller, hvor folk samledes til gilder. I social henseende var der ved oprettelsen af ryttergodset skabt en ny samfundsklasse, nemlig rytterbonden, der indtog en særstilling. Der er adskillige faktorer, der tyder på, at rytterbønderne har følt sig som noget andet og mere end de sædvanlige krontjenerne. Efter Tørring kirkebog at dømme, må rytterne have nydt en vis position blandt de lidt større bønder, da de ikke så sjældent ses som faddere der. I 1685 var rytter ved major Grubbes compagni, Peder Jensen, fadder hos Jacob Christensen på Eskebæk, der var foged på Wadskjærgård. At det ikke blot var bønderne, der satte pris på rytternes selskab ses af, at de ofte var udlagt som barnefædre. I Tørring var major Grubbes rytter, Jørgen Seis i 1684 blevet udlagt som barnefader til Kirsten Christensdatters uægte barn, Maren. En rytter ved ritmester Brockdorffs kompagni ved navn Johan var i 1681 udlagt som fader til ammen Maren Madsdatters uægte barn, men som Mikkell Pedersen Bæg senere fik skyld for.

Fig. 3: En rytterbonde drager af sted.

Nogle instrukser til Rytterne inden kampen:

Man finder det nyttigt at give Underretning til Cheferne for Eskadronerne til Hest, nemlig til de Officerer, der rider foran:

1. Enhver Officer foran Eskadronen skal påse, at hver Rytters Karabin og Pistoler bliver synede, at Våbnet er parat.
2. De skal under Fremmarchen holde Eskadronernes vel sluttet, så ingen Rytter bliver tilbage eller for langt frem, og at Rytterne trofast følger sin Officer og Standart.
3. Ved Træfning skal Officererne foran:
 - a) flittig erindre Rytterne om deres Ed og Pligt.
 - b) tale dem godt Mod og Hjerte til, at de kæmper for deres Konge og Herre.
 - c) formane dem alle alvorlig, at når de kommer så nær, at de ser det hvide i Fjendens Øjne, skal ingen understå sig til først at skyde eller give Ild, men skal udholde den første Salve, og derpå i Guds Navn gøre deres bedste og med Gewalt trænge ind i Fjendens Eskadron.

DE BEDSTE OG KRAFTIGSTE FOLK

Som nævnt blev den fornødne jordegods til rytteriets underhold taget fra kronens ejendomme. Bæksgård, der i 1661 hørte under Gudum Kloster som en almindelig fæstegård, blev også berørt af den nye ordning. Klosteret, som siden reformationen havde været herresæde, blev nu lagt under ryttergodset og overladt til ritmester Jørgen Lykke, som 1683 blev afløst af oberstløjtnant Gabriel Grubbe på dennes livstid.

Det var bedst, om manden i gården selv kunne være rytter, for skulle der holdes fremmed rytter i gården, kunne der let opstå spektakler. Derfor var det nødvendigt med meget nøje regler for en sådan rytters indkvartering. I forordningen nævnes: Bonden skal give rytteren standkvarter, hvor rytteren skal lade sig nøje med værtens ild og lys, en seng og staldrum til en hest, eller hvis de ej kan enes, indrømmer bonden rytteren 6 fag hus med skorsten og deri et sengested, en underdyne, en overdyne, en hovedpude og blårgarnslagener med 6 skippund lys og ildebrændsel.

I Gudum klostres ældste rytterjordebog fra 26. september 1670 er Peder Madsen i Bæksgård, men gården var da kun på 3,5 tønder hartkorn, og den siges at være »temmelig bebygget«. Dette skal vist ikke opfattes som nogen særlig god tilstand. Foruden Peder Madsen var der Niels Pedersen i Kallesø, som ville være rytter for lægdet. Hans gård var på 3 tønder hartkorn og betegnes som »velbygget«. For at nå op på de 8 tønder hartkorn måtte en tredje med. Det blev Niels Pedersen i Skovgård i Gudum, som havde 4 tønder og 2 skæpper og en gård, som var »temmelig bebygget«.

Bæksgård-Kallesø-Skovgård lægdet kom således til at udgøre en ryttergård under Gudum kloster med Niels Pedersen i Kallesø som rytter. De øvrige folk i kompagniet bestod væsentligst af folk fra klostrets gods, som særlig var Gudum, Resen, Humlum og Fabjerg. Men klosteret havde gods i de fleste sogne i Skodborg og Vandfod Herred. En rytter skulle altså underholdes på ryttergårdene, og selve militærtjenesten bestod, når der var fredstid i landet, kun af mønstring, hvor der var lejlighed til at øve eksercits og gennemsyn af den udrustning, ryttergården skulle forsyne ham med. Det var ikke nogen billig udrustning, et lægd skulle udrede til en rytter. Omkostningerne løb op i 70 rigsdaler, og den omfattede en køllert, en kappe, en pistol og en karabin, en kjole, støvler og sporer, hylstre og gevær, læderbukser, kårde og gehæng, hat og flor (skærf), en hest og desuden strømper, sko og vanter. - En køllert var en læderkjortel, som egentlig tjente som rustning, idet

dens opgave var at dække legemet for hug og stød. De 70 rigsdaler, udrustningen kostede, var alt for stor en udgift for 8 tdr. hartkorn. Rytterbønderne havde derforuden fået en hensynsløs behandling af befalingsmændene, så det kunne være surt nok at være fritaget for de kongelige skatter. Og når man så dertil lægger, at det i tiden var almindeligt med ulves ødelæggelser, smitsomme sygdomme blandt kvæget og skade forvoldt af vilde svin, så forstår man bedre, at rytterbønderne blev forarmede og mange gange ruineret af rytteriet.

Men ryttergårdene måtte ikke få lov at forfalde. Hvert år blev gårdene besigtiget for at bønderne ikke skulle lade dem blive brøstfældige og ej heller bortføre eller pantsætte noget af løsøret. Rytteren selv skulle inspiceres. I 1673 var generalløjtnant Claus Ahlefeldt på

*Feltmarskal
Claus Ahlefeldt 1614-1674.
Han var på inspektion
hos rytterbønderne
i Skodborg herred i 1673*

en inspektionsrejse rundt i landet for at inspicere ryttergodset. Claus Ahlefeldt var stort set tilfreds med, hvad han så. Han nævner, at der ved nogle jyske compaignier intet var at ud-sætte på mandskabet og hestene, våbnene, karabiner og pistolerne var gode. Men der manglede en del læderkøllerter og læderbenklæder, som rytterne lovede med største flid at skaffe. Alle rytterne var forsynede med gode kapper, så de »godt kan fryse omkap med andre og navnlig folk fra fremmede nationer«. Det jyske rytteri har lutter »hugge og bredekårde«, som gennemgående er svage og ikke spidse fortill, så det er tvivlsomt, hvorvidt de kan støde igennem en køllert. Med tiden bør derfor en del af folkene forsynes med halvsticcader.

Hvad rytteriet angår, da er det en kendsgerning, at de bedste og kraftigste folk altid søgte til rytteriet, der vedblivende var hærens elite. Endvidere pålagde generalløjtnant Ahlefeldt korporalerne ikke kun at fortælle rytterne, hvad de skulle gøre, men også vise dem det: Hvorledes de skal sadle op, tømme op, spænde deres stiggøjler tilstrækkeligt lange og flere andre ting. Al den lærdom kunne rytterne bibringes, når de med det øvrige

compagni blev kaldt til mønstring. Sådanne mønstringer foregik i nærheden af de kirker, hvori våbnene opbevaredes. Det var nemlig kun håndvåbnene, rytterne havde sammen med deres udrustning. De store flintelåsegeværer blev opbevaret i aflåsede skabe i forskellige kirker i herredet. Rytternes mønstring foregik ved Rom kirke, hvor også herredstinget holdtes. Her var der i 1703 opbevaret 32 flinte i kirken. Men også i andre af herredets kirker var der våbenlagre, for der holdt fodfolket mønstring. Samme år var der våbenskabe i Fjaltring, Engbjerg, Møborg og Ulfborg kirker, mens skabene i Vandborg kirke var opstillet i våbenhuset, som derved kom til at passe til sit navn. Så sent som i 1803 blev der på loftet i Tørring kirke opbevaret armatur til Jydske landeværns Regiment. I øvrigt er der holdt årlige militære mønstringer ved Rom kirke indtil for ca. 80 år siden.

Oprettelsen af ryttergods var efter svensk forbillede, og det blev i Sverige, rytterkorpset kom til at stå sin prøve, nemlig i den Skånske krig (1675-79), hvor Chr. V med villige skåningers hjælp forgæves forsøgte at tilbageerobre det Skåne, som var gået tabt under Roskildefreden. Slaget ved Lund i den Skånske krig i vinteren 1676 foregik i streng kulde og var det blodigste, man havde kendt i mange år. I slaget deltog alle tolv danske nationale rytterregimenter, hvoraf kun en fjerdedel kom tilbage. Jacob V. Bülovs jyske regiment mistede i samme slag fire af sine seks kompagnichefer og tilsvarende af det øvrige mandskab, hvoraf en del var fra Skodborg-Vandfuld herred. Det var i disse tider almindeligt, at menige og underofficerer nedsabledes hensynsløst i kampens hede, da der ikke betaltes løsepenge for dem.

HVERVEDE RYTTERE

Fra samme år kan læses i Tørring kirkebog: »Christen Jensen fra Sejbjerg, som Lemvigerne borttog med Magt og førte i Kongens Tjeneste som Bådsmænd, blev siden Rytter og ihjel-skudt af et styk Kugle i Skåne«, som Mads Bæg fortalte. Efter dette at dømme, må det antages, at Mads Bæg selv havde været rytter for Bæksgård-Kallesø-Skovgård lægdet, da han vidste så god besked. Efter krigen skulle der udskrives nyt mandskab til rytteriet, hvilket ikke gik alt for let efter blodbadet i Skåne. For de vestjyske amters vedkommende sagde amtmand Christian Gjedde på Skivehus, at det var vanskeligt ved eksekution (udskrivning) at få fat på og holde på karlene, så ikke både mænd og karle skulle løbe deres vej, selv om der i og for sig ikke manglede mandskab. Den ovennævnte Chr. Gjedde var broder til Knud Gjedde på Wadskjærgård, der først var amtmand over to norske amter og senere over Silkeborg amt. Under denne krig viste det sig, at danske bøndergårde ikke kunne drives forsvarligt, når bønderne selv skulle gøre tjeneste ved rytteriet. Det blev derfor bestemt, at rytterne fremtidigt skulle være hvervede, men bo ude i rytterdistrikterne og underholdes af bønderne. Oberst Barthold Bylow, der havde en del af sit mandskab i Skodborg-Vandfuld herred, var så godt tilfreds med sine jyder, at han om vinteren 1678-79 på det stærkeste protesterede imod at skulle hverve sit mandskab. Han holdt fast ved, at general Arenstoft, der var blevet dødelig såret i slaget ved Lund, i sin tid på kongens vegne havde tilsagt ham, at regimentet til enhver tid skulle forblive et nationalt regiment. Helt nationalt blev regimentet dog aldrig. F. eks. bestod det første jyske rytterregiment, hvis leder var oberst Herman Franz Schwanedede til Nørre Vosborg, kun af 70 procent danskfødte. De øvrige var fra Holsten, og nogle enkelte skåninger var også med. Hvem, der var med i den skånske krig for Gudum kloster Compagniet, vides ikke, men der er noget, der tyder på, at Niels Pedersen i Kallesø på et tidspunkt er blevet afløst som rytter af Peder Madsen i Bæksgård, hvilket også stemmer med, at Peder Madsen senere af pastor P.

Hygum i Tørring kaldes en »styg gammel soldat«. Det ser ud til, at Peders søn Mads Pedersen Bæg senere har redet for lægdet og deltaget i krigen. Bæksgård og Kallesø udgjorde grundstammen i lægdet, og for at få det fyldt op til de 8 tdr. hartkorn blev der lagt forskellige gårde til. Som omtalt var det først Skovgård i Gudum, men i 1681 var Skovgård borte, og i stedet er Peder Jensen i Lundsby i Lomborg og Peder Jørgensen i Ravnsbæk i Rom kommet med i lægdet. I 1685 var Bæksgård-Kallesø lagt i lægd med Jens Lauritsen og Jens Jensen i Øster Lind i Gudum.

Det havde åbenbart hjulpet, at Bæksgård var kommet under årligt opsyn, for i 1681 siges bygningerne at være nogenledes ved magt, og i 1685 er bygningerne ved magt. I 1689 var der for første gang hartkorn nok til et rytterlægd i Tørring, idet Peder Madsen i Bæksgård havde købt en ødegård i Kallesø. Det var den, der senere kaldtes Sønder Kallesø, som sønnen Michel Pedersen Bæg overtog, og som ved salget af ryttergodset i 1716 beboedes af dennes søn Johannes Michelsen. Gården var på 4 tdr. 2 fdk. og 2 alb., og Bæksgård var på 2 tdr. 2 skp. og 1 fdk. Niels Pedersens gård i Kallesø var på 2 tdr. og 1 alb., så lægdet var nu på i alt 8 tdr. og 3 skp. hartkorn.

Det sidste, der fortælles om Bæksgård som ryttergård, er i 1719, da kongen solgte en del af sit ryttergods i Nord- og Vestjylland for at få ryttergodset samlet i rytterdistrikter omkring kronens store gårde. I Jylland oprettedes således rytterdistrikter omkring Dronningborg, Skanderborg og Koldinghus.

FINT BESØG PÅ BÆKSGÅRD

Den ældste ryttergårdsprotokol, hvori Peder Madsen i Begsgaard nævnes, er fra kommissionsforretning af 26.9.1670 om Ryttergods i Skodborg-Vandfuld Herred. Tørring Sogn nr. 30 Peder Madsen i Begsgaard, htk. 3,5 td. svarer 1 td. Byg, 1 Skousvin, Gaarden er temmelig bebygget og med følgende Hest. Til Lægdet hører desuden Niels Pedersen i Kallesø, 3 td. svarer 1 td. Byg, er vel bebygget og er agtet for en Rytterplads og vil Niels Pedersen ride for Gaarden. For at naa de 8 tdr. htk. måtte Niels Pedersen i Skougaard Gudum med i Lægdet med 4-2-2-2 td. htk., han svarede 5 skp. Byg, 1 td. Rug og 1 pund Smør.

1679. Oberst v. Bocsteinns Regiment, Hr. Ritmester Bennedix Brockdorffs Compagni. Peder Madsen, Begsgaard Tørring Sogn, 3 tdr. 4 skp. Temmelig ved Magt.

1680. Jordebog over Oberst Schwanewedes 1. jyske Regiments 4. Compagni i Ribe Stift, Bøvling Amt, Skodborg Herred. Peder Madsen i Begsgaard 3-4 htk. Manden og Bygningerne temmelig ved Magt. Niels Pedersen Bynd i Kallesø er forfalden. Til Lægdet hører nu desuden Peder Jensen i Lundsby Lomborg, Peder Gregersen og Chr. Madsen i Rom Raunsbech. Der er nu htk. til 2 Lægd. Rytter David Smidt.

1681. Hr. Ritmester Gabriel Grubbe til Gudum Kloster hans Compagni. Peder Madsen i Begsgaard, 3-4 htk. Bygninger nogenlunde ved Magt. Svarer 3/8 td. Rug 3/4 td. Byg, 1 læs Enghø. Rytter David Smidt.

1684. Schwanewedes Regiments Jordebog. Peder i Begsgaard er tillagt Kiergaard i Fajbjerg med 1 td. 2 skp. Kiergaard beboes af Poul Jepsen og Jens Pedersen.

1685. Hr. Major Gabriel Grubbes Compagnies Jordebog. Peder Madsen i Begsgaard 3 td. 4 skp. er henlagt til Ø. Lind i Gudum, der ejes af Jens Lauridsen og Jens Jensen. I alt 8-1-1-1.

1686. Dette år var der fint besøg hos Peder Madsen i Bæksgård, idet kancelliråd Peter Bentzon til Havnø af kong Chr. V var beordret til personligt at besigtige alt ryttergods i

En Bøhlig
kaldis
Bechs Gaard
hans kongl. Mayts.
Rytter Tienner
Peder Madsen

*Fra rytterjordbogen af 1686: En Bøhlig kaldis Bechs Gaard hans kongl. Mayts.
Rytter Tienner Peder Madsen.*

Bøvling amt for at få førstehåndsindtryk af rytterbøndernes forhold bl. a. ved samtale med hver enkel rytterbonde. Det er dette besøg, jeg kan takke for, at den ældste beskrivelse, jeg har af en gård i Tørring sogn er Bæksgård. Den lyder: Htk. 3 td. 4 skp. Kan svare i årlig Afgift: ½ td. Rug, 3 td. Havre, 1 td. Byg. Den aarlige Auvling paa Gaarden befunden saaledes: 8 traver Rug a 4 skp., 20 traver Byg a 3 skp., 16 traver Havre a 5 skp., 3 læs Hø. Besætning: 3 Bæster (heste), 3 Køer, 1 Kalv, 2 Faar, 1 Svin. Bygninger: Stuehuset 13 fag, Laden 14 fag. Fæhus 9 fag, Hestestald 9 fag, Gaarden temmelig vedligholden, Landbruket god, Manden ved Magt. (et fag er ca. 2 alen).

1687. Peder Madsen udi Begsgaard, htk. 3 td. 4 skp. Har desuden en Gaard i Kallesø, 11 td., som før har tilhørt Chr. Pedersen i Kallesø.

1688. Peder Madsen Bech i Bechsgaard htk. 2 td. 2 skp. 1 fdk. Sønnen Michel Pedersen Beg har nu overtaget Gaarden i Kallesø, htk. 4 td. 2 fdk. 2 alb.

1689. Tørring Sogn, en Gaard i Kallesø, der har været tildømt og er forladt af Di Mathiasønner i Kiøbenhavn, tilhøre nu Peder Madsen udi Begsgaard. Gaarden i Kallesø er paa 11 tdk. 7 fag Salshus som nyligen er opbyggt. Er saet 1 td. Rug, 1 td. Byg, 4 td. Havre, Kornet er hans eget. Græsning til 2 Køer og 1 Hest. Kan avle 2 læs Hø. Manden, som dette Sted have antagen, er ellers ved god Midler. Stedet er forskyldt. Peder Madsen faa Frihed til Maj 1689 for Afgift 3 td. 6 skp. 3 fdk.

1690. Det er sidste gang, Peder Madsen er omtalt i de gamle ryttergodsprotokoller. Han havde da følgende: Htk. Begsgaard 2 td. 2 skp. 1 fdk. af Gaarden i Kallesø 4 td. 2 fdk. 2 alb. Der er desuden kirkegods paa 2 td. 1 alb. i alt 8 td. og 3 skp., som er nok til et rytterlægd.

I 1717 er det sidste gang, der nævnes noget om Peder Madsen i Bæksgårds familie som rytterbønder. Sdr. Kallesø, som han havde ejet og som senere blev beboet af hans søn Mikkel Pedersen Bæg, beboedes i 1717 af Mikkel Pedersen Bægs søn Johannes Mikkelsen. I 1717 beboes Bæksgård af Matz Jensen og er da på 2 tdr. 2 skp. 1 fdk.

KILDER

Otto Vaupell: Den dansk-norske Hær
Oberst N. P. Jensen: Den skånske Krig 1675-79
H. K. Kristensen: »Fra Ribe amt« 1977
Rockstroh: Den nationale Hær
G. Ryt. 6. 1. Landsarkivet Viborg
K. C. Rockstroh: Den nationale hær i Danmark
1. Jyske rytterregiments protokoller 1670-1716. Rigsarkivet
Godsejer A. E. M. Tang Nr. Vosborgs arkiv. Landsarkivet Viborg
Tørring sogns kirkebog 1665-1775

Kristian Gay
fhv. sognefoged, født 1910
Bæksgård
Tørring

Enestegården Herrup

Af Gunnar N. Mundbjerg

En gård og de folk, der bor i den, præger hinanden. Gården Herrup i Sevel sogn var med sine store jordtilliggender på begge sider af Holstebro-Viborg landevej en hedegård, hvis jorder var »skarpe, af kold gråsand og steengrund«; derfor var det nøjsomme folk, der boede i gården. Men den magre jord og den stridbare lyng blev en udfordring til de skiftende slægter, der tog kampen op og blev ved stedet. De fravristede jorden det daglige brød og havde endda overskud af kræfter og mod til at gøre sig gældende i sognets og egnens anliggender.

Selve navnet Herrup er sammensat af to ord. For at begynde med det sidste -rup, så indgår det i mange andre bynavne, og det betegner en udflyttergård eller en bebyggelse i en rydning i den skov, der engang dækkede hele Danmark. Det andet ord i navnet er Her- og det er sandsynligvis et mandsnavn – Herre eller Hæri; navnet fortæller altså, at her er den udflyttergård, som manden Hæri har grundlagt; vi kan gå ud fra, at dette skete i tiden mellem år 900 og 1100.

Vi skal et godt stykke op i historien, før vi træffer på Herrupnavnet. Da Iver Juel i 1547 af Kong Kristian købte Stubberkloster med underliggende gods, hørte Herrup med til dette. Året efter fik Iver Juel tilladelse til sammen med andre større gårde deromkring at lægge Herrup under Sevel birk i retslig henseende. Det tyder muligvis på, at Herrup fra første færd har hørt under Haderup sogn og ikke som nu Sevel sogn.

Herrup var indtil ca. 1760 kun én gård, en enestegård, der ikke havde mark- og driftsfællesskab med andre gårde. Den har sikkert været anset for en god gård; jordens ringe bonitet blev opvejet af arealets størrelse. Den ældste danske matrikel, der kom i 1664, ansatte gården til 7 tdr. 1 skp. hartkorn; en ny matrikel, der kom i 1688, forhøjede hartkornet til 9 tdr. og 1 skp. I den såkaldte markbog, der blev udarbejdet til brug ved denne matrikulering, gives der værdifulde oplysninger. Vi får at vide, at Herrupgårds jorder var opdelt i 13 års »gjøder«, hvoraf 5 hvert år blev besået, mens 8 lå i hvile. Sædskiftet var sædvanligvis 1 kærby byg, 3 kærve rug og 1 kærby havre, inden jorden igen lå i hvile de 8 år. Brødkornet fik man malet i Sønder mølle, der lå i nærheden, undtagelsesvis kunne man også bruge Hjelm mølle, men den lå en mil borte. Der kunne bjerges 2 læs godt hø samt 4 læs mosefoder; der var græsning til 32 høveder. Markbogen giver også de gamle navne på høje og marker. På Herrups jorder lå Touhøj, Mandhøj, Jehøj, Gildhøj og Takkehøj samt Erichs Kunch, der blev til Jerriksknot. Der er marknavne som Tingdal, Klepås, Røgelås og det mærkelige Askeflasvej.

Herrup lå ved den gamle landevej mellem Holstebro og Viborg. Ad den vej kørte

Herrup-folkene, hvis de skulle møde for landsting eller snapsting i Viborg. Lidt vest for Herrup skilte Lourcing-vejen sig fra og gik over Feldborg, Grove og Kragelund ned til skov-egnene omkring Funder, hvorfra man hentede tømmer både til vognhjul og til bygning af bindingsværkshuse.

I krigstider var der risiko forbundet med at bo så tæt på landevejen. Under svenskerkrigene 1644 og 45 drog Torstenssons soldater flere gange ad denne vej. I et tingsvidne hedder det, at disse arme mænd (i Herrup) »mangen Gang i den forleden Ufredstid blev overfalden af Fjenderne, som der lå i Logement og undertiden lå hos denne Vej Dage og Nætter.« De fattige folk blev drevet af deres gårde udi marken, i kjær og moser, hvor de kunne fjæle sig i al hemmelighed, mens krigsfolkene tog deres korn i laden, deres heste og hopper i stalden, med hvad anden fattig formue i husene var, som klæder og linned, ja, selv vuggen, som de havde at lægge deres spæde barn i, borttog de. Tingsvidnet slutter med at meddele, at »der var en stor Ynk og Bedrøvelse af dem« og »at de ikke havde så meget som at give et barn at bide på, da de kom i deres Hus igen og Fjenden var afrejt.«

I fredstid hændte det også, at fornemme folk kom til gårde under rejse. En augustdag 1681 rullede 4 rejsevogne ind i Herrupgård, og adelsmændene Erich Kruse, Jørgen Pors og Niels Høg samt deres ledsagere bad om nattely og fortæring. De var på vej fra Viborg til Handbjerg Hovgård for efter en retssag at gøre udlæg i denne gård. Da de næste morgen drog videre, betalte de for aftensmad og logi 4 rdl. 1 mark 6 skl. og for morgenmaden 2 rdl. 3 mark 4 skl. Pigen i gården stak de 1 mark 8 skl. i drikkepenge.

Men folk er alle slags. En februaraften 1768 fik en vejfarende nattelogi i gården, hvilket resulterede i, at enken Maren Stephansdatter Kokborg, der opholdt sig i Herrup, 9 måneder senere nedkom med et barn. Alt hvad man vidste om manden var, at han hed Christen, og at han var fra Holsten. Men den stakkels Maren slap ikke så let; da hun nægtede at stå offentlig skrifte i Sevel kirke, måtte hun i stedet for sidde 8 dage på vand og brød i Holstebro arresthus. Dertil kom, at hun ud af sin fattigdom måtte betale amtsstuen en bøde på 1 rdl. og 32 skl., som det med møje og besvær lykkedes pastor Gjesten og degnen Mads Lund at få inddrevet.

De store hedestrækninger her ved Herrup langs med landevejen var ofte tilholdssted for gemene røvere. I 1725 blev der oprettet postrute mellem Holstebro og Viborg; to gange om ugen, en gang i hver retning, kom postrytteren forbi Herrup. Engang ved midten af forrige århundrede forsøgte »Røde Mikkell« at overfalde postrytteren i heden vest for Herrup. Men posten var den bomstærke »Kræn Kjarhus«, der havde været kyrasser i Horsens. Han tog røveren i nakken og slæbte ham ved siden af hesten til Skave Kro, hvor man først drak alle hans penge op og derpå gennembankede ham, inden man lod ham løbe.

At gården var en enestegård, betød ikke, at der kun boede en bonde i den. I hele den tid, vi kender til, har der boet i hvert fald to gårdmænd sammen, muligvis en tid endda tre. De havde hver sin selvstændige del af stuehuset, men var ellers fælles om gården og dens drift. Man må vel formode, at den engang var i selveje, men i hele den tid, vi kan følge den, var den en eftertragtet fæstegård under skiftende godser, indtil den i 1778 blev købt fri af de to bønder, der da boede i gården.

Omkring 1630 var det bønderne Knud Graversen og Peder Jensen, der boede sammen i Herrup. Knud Graversen synes at have været en rettænkende mand. Han var blandt de 12 kirkenævninge, som i 1630 på Sevel birketing svor den ulykkelige Maren Christensdatter fra Jattrup fri for trolddom, og han var blandt de 90 mænd fra Sevel sogn, der i 1642 gik i forbøn for pastor Jørgen Lauridsen Friis og bad om, at de måtte beholde ham som deres sog-

nepræst. Peder Jensen synes derimod at have været af et andet gemyt. I 1634 fik han på Viborg landsting en dom for at have truet og undsagt sin gårdmand. Måske har han haft lidt for store tanker om sin egen betydning; hans kone Mette Madsdatter fra gården Gråsand i Grove sogn var af de gamle nørrejske adelsslægter Kalf og Quie.

Peder Jensen boede endnu i krigsårene 1644-45 i Herrup, men nu var Knud Graversen borte, og i hans sted finder vi Christen Iversen, der vel har været den yngre mand, hvis barns vugge fjenderne ikke sparede. Christen Iversen stammede sikkert fra Bjørnkjærgård i Sevel sogn, som hans brødre Laurids og Jørgen Iversen beboede, mens to andre brødre Jens og Peder Iversen boede i Trandum Kirkegård.

Christen Iversen synes nu ikke at have boet ret længe i Herrup, for i 1660 nævnes Laurids Jensen og Jens Espersen som bønder i gården. Laurids Jensen var nok egentlig til at begynde med tredie mand i gården, idet han nævnes sammen med Knud Graversen i 1643, da de begge gik i forbøn for deres præst. Han har så sandsynligvis boet sammen også med Peder Jensen og Christen Iversen.

Jens Espersen var derimod en ny mand i gården. Han synes at være kommet fra Fjends herred, idet han, samtidig med at han var fæster i Herrup, i 1661 ejede en gård i Vroue by. Hans segl med et tydeligt I E (= Iens Espersen) findes bevaret på et dokument i rigsar-kivet.

I begyndelsen af 1680-erne skete der generationsskifte i begge de to familier, der boede i Herrup. Det er uden tvivl Jens Espersens søn, Christen Jensen, der har overtaget sin faders del og havde sin mor hos sig. I den anden del havde nu Jens Lauridsen afløst sin far, Laurids Jensen; foruden ægtefælle havde også han sin mor hos sig; hun døde i 1688.

Christen Jensens kone Kirsten Pedersdatter var fra Høstrup i Haderup og var en søster til Jens Pedersen, der boede i Kirkegård i Trandum. I hendes ægteskab med Christen Jensen fødtes der flere børn, og de fornemme faddere fra Stubbergård og fra flere præstegårde tyder på, at de var agtede folk.

Af børnene blev datteren, Kirsten Christensdatter, gift med Christen Hald i Sevel og derved stammomder til Haldslægten, der stadig har mange medlemmer i Sevel sogn.

Christen Jensen døde i år 1700, og Kirsten Pedersdatter giftede sig igen året efter med Niels Christensen, kaldet Niels Herrup; sammen fik de sønnen Peder Nielsen i 1703; han overtog omkring 1724 faderens fæste i Herrup.

Den anden mand i gården, Jens Lauridsen, havde først været gift med Karen Christensdatter fra Nørre Østerskov i Ryde. Hun døde i 1700, hvorpå Jens Lauridsen giftede sig med en søster til Niels Hahl, Maren Jensdatter, der tjente hos pastor Scharschou i Sevel præstegård; hun fødte ham i 1702 sønnen, Jens Jensen, der ligeledes omkring 1724 overtog sin fars del af gården.

Herrup hørte på denne tid som fæstegård under Kjærgårdsholm, som i 1763 blev pantsat til præsten Niels Secher i Udbyneder; i den anledning oplyses det, at Herrupgårds hartkorn var delt ligeligt mellem de to bønder, Peder Nielsen og Jens Jensens eftermand Jens Espersen, med ca. 4 tdr. 5 skp. til hver. Men mens Peder Nielsen skulle yde i årlig landgilde 2 tdr. rug og i rede penge 6 rdl. 4 mark, så skulle Jens Espersen af med 2 tdr. rug og 9 rdl. Der synes altså her at være en begyndende todeling af gården, der jo fortsattes, idet Peder Nielsens part blev til den nuværende Vester Herrupgård, mens Jens Espersens part blev til Øster Herrupgård.

Peder Nielsen, der jo havde overtaget sin fars del af Herrup 1724, blev 1728 gift med

Maren Pedersdatter fra Ducholm i Sevel sogn; deres søn, Niels Pedersen overtog omkring 1766 fæstet på den halve Herrupgård.

Den anden fæster i gården, Jens Jensen, overtog som nævnt også omkring 1724 sin del af Herrup. Han blev gift i slutningen af 1724 i Sahl kirke med Sidsel Larsdatter fra Sahl præstegård. De fik året efter en datter, Maren Jensdatter. Hun ægtede 1751 Jens Espersen fra Mogenstrup i Sevel sogn, som således giftede sig til den halve Herrupgård. De to ægtefæller var i øvrigt i slægt med hinanden i 3. led, hvorfor de måtte søge allerhøjeste bevilgning til at indgå ægteskab.

Herrupgården hørte som nævnt en tid under Kjærgårdsholm i Salling. I 1777 solgte godsejer Obel godset med tilhørende bøndergårde til godsejer Opatius på Rybjerggård ved Ringkøbing, som dog allerede året efter blev nødt til at afstå det igen, og nu benyttede de to bønder i Herrup sig af muligheden for at blive selvejere af hver deres halvpart af gården. Jens Espersen synes selv at have kunnet klare købet, mens Niels Pedersen måtte låne 400 rdl. af Svend Poulsen i Krejlgård. Dermed var adskillelsen af de to gårde i Herrup fuldbyrdet. I 1796 blev jorderne udskiftet, og dermed ophørte de mange hundrede års fællesskab. Det var dog først i 1817, at jorderne blev endelig opmålt og boniteret, og i 1822 fik de to gårde deres nuværende matrikelnumre, Øster Herrup nr. 4 og Vester Herrup nr. 5. De to selvstændige gårde vil herefter blive behandlet hver for sig og ført op til vore dage.

ØSTER HERRUP, matr. nr. 4

Her sad altså som den første selvejer Jens Espersen. I sit ægteskab med Maren Jensdatter havde han to døtre, Maren, der 1775 blev gift med Christen Mogensen fra Fly, og Dorte, der blev gift med Jens Christensen i Øster Bjørnkjærgård. Efter Maren Jensdatters død giftede Jens Espersen sig 2. gang i 1769 med Kirsten Jensdatter fra Gunderup i Sevel sogn. I dette ægteskab var der to sønner, Esper Jensen, senere kaldet Esper Løvig, og Jens Jensen, der i mange år var soldat i Holsten.

Jens Espersen døde i 1789, hvorefter Kirsten Jensdatter få måneder efter giftede sig med Jens Jensen fra Åkjær i Fly sogn. Selvom Kirsten ikke var helt ung længere, fik hun dog i dette ægteskab endnu to sønner, nemlig Jens Christian Jensen, født 1792, og Jens Jensen, født 1795. Denne sidste blev gårdmand i Åkjær, idet han giftede sig med enken i gården, Dorte Mogensdatter.

Jens Christian Jensen overtog omkring 1818 forældrenes gård i Herrup. Han giftede sig et par måneder efter sin mors død i 1814 med Maren Christensdatter fra Gadegård i Sevel; hans far blev boende som aftægtsmand hos dem til sin død 1840. Jens Christian Jensen og Maren Christensdatter havde to døtre. Kirsten, født 1815, blev 1838 gift med Jens Christensen, kaldet Davidsen, i Søgård i Sevel sogn, men hun døde allerede i 1842, kun 27 år gammel, fra to små piger; hurtigt efter giftede Jens Davidsen sig med hendes søster, Karen, der var født i 1818.

Den ældste pige af første ægteskab, Maren Jensdatter, kom efter moderens død til Herrup og gik i »datters sted« hos bedsteforældrene. Det blev hende, der overtog Herrup efter sin morfar, og ved hendes ægteskab den 19. marts 1869 med Jacob Madsen fra Fly, blev denne, der hurtigt blev kaldt Jacob Herrup, mand i Øster Herrup. Jens Christian Jensen døde 2 måneder efter de unges bryllup; hans kone, »gammel« Maren, døde som aftægtskone i gården 1873.

I 1882 var gården på 180 tdr. land, hvoraf de 60 tdr. land var hede, som Jacob Herrup efterhånden fik opdyrket. En stor del af jorden blev senere udstykket til tre af børnene fra Øster Herrup, nemlig Kathrine og Jens Vittrup, Marie og Jens Espersen samt Peder Christian og Kirstine Madsen. Der blev 63 tdr. land tilbage, som den yngste af de i alt 12 børn, Jens Madsen, overtog i 1915, efter at hans mor, Maren Jensen, var død. Jacob Herrup blev i gården som aftægtsmand og opnåede den høje alder af 95 år; han døde 10. maj 1938.

VESTER HERRUP matr. nr. 5

I denne gård var det som nævnt Niels Pedersen, der i 1778 blev selvejer. Han var gift med Kirsten Nielsdatter. De havde en datter, Karen Nielsdatter, født omkring 1767. Hun giftede sig i 1785 med den 36-årige Anders Povlsen fra Flyndersø Mølle, som derefter overtog Vester Herrup, mens Karens forældre gik på aftægt hos dem. Men allerede 1795 solgte Anders Povlsen gården til Peder Christensen, der sammen med sin kone, Maren Olesdatter, stammede fra Fly.

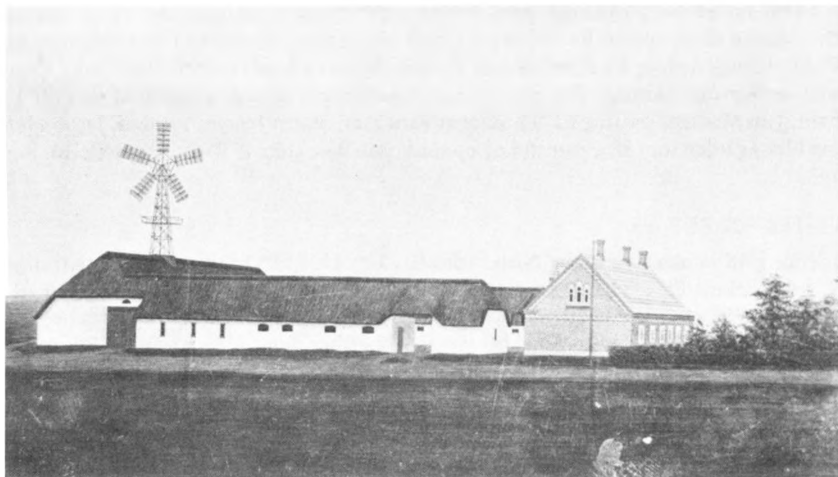
Anders Povlsen havde ved salget af gården taget et stykke jord på 17 tdr. land fra, hvorpå han byggede det hus, der senere blev kaldt Herruphus, og som stod til omkring 1911-12. Dette hus blev egentlig begyndelsen til landsbyen Herrup, idet det var den første bebyggelse uden for de to Herrupgårde. Her flyttede Anders Povlsen ind med sin familie, der stadig omfattede hans svigerforældre, og her døde han 1807, mens den gamle Niels Pedersen først døde i 1822.

I Vester Herrup fik Peder Christensen og Maren Olesdatter en stor folk børn, men ni af dem døde som små. Af dem, der blev voksne, var den ældste søn, Ole Pedersen, født i Herrup 1795. Han blev gift i 1824 med Mette Cathrine Christensdatter, født 1802 i Søgård; hun var en søster til Jens Christensen (Davidsen) og var således faster til Jacob Herrups kone, Maren Jensdatter, i nabogården. De boede først en tid i Søgård, derpå var de hos hans forældre i Herrup, indtil de efter landbrugskrisen omkring 1828 selv overtog gården. De to gamle, der skulle have aftægt fra gården, havde skilt et stykke jord på 17 tdr. land fra, hvor de byggede en ejendom, hvortil de flyttede med deres endnu ugifte børn; den yngste søn, Christen Pedersen, overtog denne ejendom efter forældrene.

I Vester Herrupgård fødtes der Ole Pedersen og Mette Cathrine Christensdatter fire sønner og syv døtre, og det blev sønnen Christen Olesen (Kræn Wollesen), født i Herrup 1839, der kort før faderens død i december 1874 overtog gården, efter at han havde giftet sig med Maren Jensen, der var født i Lyngs sogn på Thyholm 1848, men kom til Herrup fra Hjerm. Maren tilhørte Indre Missions vækkelse, og dér i deres hjem holdtes ved adventstid 1883 det første missionmøde i Sevel Sønder sogn, med lærer Lind fra Handbjerg som taler. De to Herrupgårde blev begge samlingssted for Indre Missions venner. Christen Olesen og Maren Jensdatter havde gården til 1896, da deres datter, Mette Cathrine Olesen, født i Herrup 1876, giftede sig med Niels Nielsen Smedegaard, født i Borbjerg sogn 1872, som derpå blev ejer af gården.

I 1899 flyttede Christen Olesens datter Poulina Olesen (Line) og hendes mand, Peder Pedersen (Søndergaard) fra Borbjerg ind i en ejendom, der var udstykket fra Vester Herrup, og hos dem fik Christen Olesen og hans kone ophold. Maren Jensen døde i 1910; Kræn Wollesen døde i 1922.

I 1906 solgte Niels Smedegaard Vester Herrup til Niels Jakobsen, der var gift med Mette Møller. De kom til Herrup fra Måbjerg; men stammede begge fra Salling. På deres

Øster Herrup ca. slutningen af tyverne.

gamle dage købte de hus og boede i Vinderup, idet de i 1912 overlod gården til sønnen, Poul Christian Jakobsen, der var gift med Jacob Herrups datter, Maren.

LANDSBYEN HERRUP

På Herrupgårdenes hedestrækninger østpå opstod fra slutningen af forrige århundrede den lille landsby Herrup. I de små huse boede i begyndelsen småhandlende, håndværkere og aftægtsfolk. I 1905 blev Mundbjerg skole revet ned, og en ny skole blev bygget i Herrup. I 1922 kom kirken til med kirkegården, og Herrup blev et særligt kirkedistrikt i Sevel sogn.

I 1919 blev en brugsforening stiftet på andelsbasis. I mange år blev mælken fra landbrugsejendommene i Herrup behandlet på Skave mejeri. Men det var en lang vej at køre; man sagde, at mælkekuskene ikke så deres familier ved dagslys i årets fire mørkeste måneder. Men i 1929 byggedes et nyt mejeri i Herrup; det er dog nu nedlagt.

I de seneste år er der bygget menighedshus i Herrup, efter at missionshuset i Naurup var blevet solgt; omtrent samtidig blev der også bygget et forsamlingshus.

Et stort byggeri af huse har fundet sted i årene efter 2. verdenskrig, især østpå fra kirken, hvorfra der er en meget smuk udsigt.

I de sidste 20 år er landskabet her omkring Herrup blevet ganske ændret på grund af udnyttelsen af grus- og ralforekomsten i undergrunden. Herved er de gamle hedeflader, der var skabt af smeltevandet fra sidste istid, og som udgjorde Herrups vidtstrakte jorder, blevet brudt i kunstige flade bassiner, adskilt fra hinanden af vejene, der forløber i det oprindelige niveau.

MAREN OG JACOB HERRUP

Der var et ægtepar i Øster Herrup, som i særlig grad kom til at præge den søndre del af Sevel sogn, både gennem deres indflydelse og gennem deres børn og efterkommere, hvoraf

mange bosatte sig på egnen. De to var Jacob Madsen, i daglig tale kaldet Jacob Herrup, og hans kone Maren Jensen.

Sevel sogns kirkebog meddeler under juledag 1862, at ugift fruentimmer Maren Jensen havde fået en datter, der 4. juledag blev døbt i Sevel kirke; den udlagte barnefader var tjenestekarl Jens Christian Jensen, med hvem hun godt 4 år senere, stadig ugift, også fik en søn.

Det var den almindelige betegnelse i kirkebogen på den tid for en ugift mor, at hun var fruentimmer, og i marginen på den side, hvor fødslen var indført, blev der skrevet »ægte«. Det var naturligvis en skam at skulle have et barn udenfor ægteskab. Dog skulle man på denne tid ikke længere stå offentlig frem på kirkegulvet og skrifte sin brøde mod det sjette bud samt opgive faderens navn. Den jævne befolknings holdning har dog næppe været så streng som kirkens, og »ægte« fødsler var ret almindelige. Den omstændighed, at Maren trods sine to børn »fra før« alligevel blev godt gift, røber vel også, at skammen ikke var så slem at bære.

Maren Jensen, var født i Søgårde i Sevel 1841. Hendes far hed Jens Christensen, men blev kaldt Davidsen (Dawsen); hendes mor hed Kirsten og var fra Herrup; hun døde som ung kone fra to små piger. Jens Davidsen giftede sig hurtigt igen med Kirstens søster, men Maren kom ud til sine bedsteforældre i gården Herrup, Jens Christian og Maren Jensen, og blev deres plejedatter. Her voksede hun op under gode og trygge kår og arvede siden gården efter dem. Det skete den 29. januar 1869 ved følgende skøde:

Underskrevne gårdmand, Jens Christian Jensen af Herrup i Sevel sogn gjør vitterligt at have solgt og afbændet, ligesom jeg herved sælger, skjøder og aldeles afbænder til ungpige Maren Jensdatter sammesteds den mig ifølge skjøde af 12. maj 1829, tinglæst 26. februar 1830, tilhørende gård i Sevel sogn, med bygninger og jorder af hartkorn under matr. nr. 4 i Herrup, 4 tdr. 2 skp. 2 fjdk. 1½ alb. og under matr. nr. 18, 1 skp. 0 fjdk. 1½ alb., i alt hartkorn 4 tdr. 3 skp. 3 fjdk. 0 alb., samt min besætning, ind- og udbo, for kjøbesum 1200 rdl., skriver eet tusinde og to hundrede rigsdaler rigsmønt, og årlig aftægt til mig og min hustru efter en i dag oprettet contract.

Op da kjøbesummen er berigtiget og kjøberinden, bemeldte Maren Jensen har forpligtet sig til at udrede den betingede aftægt, så skal den nævnte gård med rette tilliggende og tilbehør, derunder boets andel i sognets konge- og kirkekorn og kvægtiende, herefter sælges og tilhøre hende med de samme herligheder, rettigbeder, lyster og forpligtelser, hvormed jeg har været ejer deraf, og i øvrigt med fuldkommen ejendomsret.

For vanhjemmel er jeg ansvarlig.

Til bekræftelse med min underskrift

Sevel den 29. januar 1869

*Jens Christian Jensen
med ført pen*

I 1869 blev Maren Jensdatter viet i Sevel kirke til Jacob Madsen fra Vingård i Fly. Han havde gået derhjemme som den yngste af 8 søskende; en ældre bror, Peder Madsen, havde overtaget gården, da deres far, Mads Jensen var blevet blind og ikke længere kunne følge med i gårdens drift. Jacob måtte tit høre for, at han ikke kunne finde sig en kone, og da der så gik snak om en ung pige ovre i Herrup, som skulle arve den store gård efter sine bedsteforældre, besluttede Jacob sig til at rejse over og prøve lykken. En dag sadlede han sin hest, tog de langskafede støvler på og en ridepisk i hånden, og så gik det ad Herrup til.

Maren og Jacob Herrup

Herrupgård var dengang en stor firlænget, lukket gård med indkørsel gennem en port; da nu Jacob nærmede sig porten, fik hesten et lille rap af pisken; han skulle komme standsmæssigt til gårde, men det var nær blevet som græsrytter; han genvandt dog balancen og blev i sadlen som en strunk rytter. Derinde stod en pige og vaskede mælkejunger og Jacob tænkte: »Ja, er det hende, så bliver jeg ikke mand i denne gård.«

Han blev budt indenfor og kom til sæde på bænken ved det lange bord, og den pige, der dukkede op her, syntes Jacob straks bedre om. Han kom frem med sit ærinde, og tingene blev talt igennem; men det endte med forlovelse og bryllup.

I Jacob Madsens og Maren Jensdatters ægteskab var der ti børn, og med de to, Maren havde »fra før«, var dusinet fuldt. Skønt Jacob Herrup, som han hurtigt blev kaldt, ikke var far til de to ældste, følte de aldrig, at de ikke hørte med til søskendeflokken, og inden sin død fik han det ordnet således, at de to skulle arve på lige fod med de øvrige.

Jacob Herrup var en dygtig landmand; skønt spinkel og lille af vækst gav han sig i kamp med lyngen og forvandlede ikke bare gårdens egne heder til agerjord, men også en del af Stubbergårds heder blev købt og opdyrket. Slidsomt har det været med de endnu ret primitive redskaber, man havde. En datter har fortalt om, hvordan de begyndte med roedyrkning. Ved såningen gik der først en mand med et riveskaft og lavede en rille, dernæst kom en anden med frøposen og lagde frøene i rillen og sidst blev riven brugt til at dække frøene til.

Høet blev slået med le og revet sammen med håndriver og sat i stakke; også kornet blev høstet med le, og pigerne bandt det i neg og satte det i hobe. Når kornet var kørt ind, blev stubmarken revet med håndrive, for at ingen kornaks skulle gå tabt.

Maren regerede i stuehuset; desuden blev hun ved med gennem årene at passe svinene. Men hun var gårdmandskone og havde altid to piger til hjælp. Hun var ikke så morgenduelig; når hun kom op ved 10-tiden, skulle der startes med kaffe, og så sad hun og forhørte sig om, hvad pigerne havde oplevet aftenen før. Hun var nok ikke altid lige let at omgås; hun kunne være noget »fortrædelige»; men Jacob forstod den kunst at tie stille; han havde et mildt sind og kunne altid få tingene til at gå i lave igen. Men hun kunne godt trækkes op til løjer. Især forstod den yngste søn at få latteren frem, som når han kom op at slås med sin mor i de opblødte avner, der var bestemt for svinene.

Om vinteren var både karle og piger i sving med karter og spinderok. Pigerne havde lavet den akkord med deres mor, at når de havde kartet eller spundet et halvt pund uld, måtte de bestille, hvad de ville bagefter; så det gjaldt om at komme tidligt op om morgenen og få begyndt, så der kunne blive lidt tid til overs til at lave udstyr til deres eget bryllup engang.

Maren døde i 1915. Som så ofte før havde hun sammen med Jacob været til møde i Nautrup missionshus; men på vejen hjem væltede vognen, og Maren brækkede en arm; hun måtte i seng og kom ikke op igen; kræfterne og livsmodet svandt, og til sidst sov hun stille hen, 74 år gammel.

Tidligt var Jacob og Maren Madsen kommet med i Indre Missions vækkelse i disse egne, og i mange år holdt Jacob hjemme i sit hjem, hjulpet af Jens Espersen, søndagsskole for børnene i Søndersognet. Jacob Herrup var en from mand, ydmyg og beskedent. En mand, der tjente i gården som hjorddreng, har fortalt, at han undertiden var tilhører til hans private morgenandagt. Han fandt sig en tom bås i stalden, satte sig på en malteskammel og lagde dagen og livet i Guds hænder og omfattede med sin bøn folkene og familien. Ved morgenbordet blev der holdt fælles andagt med bibellæsning og bøn, og Jacob sluttede altid sin bøn med at sige: »Tak for alle dine velgerninger, de er mange og de er store.«

Flere af børnebørnene tjente som hjorddreng eller karle hos deres bedstemor og bedstefar. Det var en god plads, men der skulle bestilles noget. En god indsats blev påskønnet; en mand, der tjente der som dreng, har fortalt, at hans bedstefar, da drengen en lang dag igennem havde spredt møget lige så hurtigt, som det blev kørt ud, kom ham i møde ved aftenstid og sagde: »Du har haft det strengt, min dreng, du skal have en krone.« Og det kunne sådan en dreng leve længe på.

Jacob Herrup blev en meget gammel mand; han døde i 1938, 95 år gammel. Han var åndsfrisk til det sidste og bevarede det lune glimt i øjet. Børnebørn og oldebørn var, som pastor Brusck i Sevel engang spøgefuldt bemærkede, »mangfoldige som himmelens stjerner og som havets sand.« Ikke sært, at han blev kaldt Søndersognets oldefar. Han var afholdt og æret som kun få. Da det lakkede mod enden, spurgte en svigersøn ham: »Nå, vil maskinen gå i stå, bedstefar?« »Det kunne næsten lade til det«, lod svaret. »Det har nu været en god maskine, der er ikke kostet mange øre på den«. Med en let omskrivning af et bibelvers sagde han: »Dør jeg, så er det godt, og lever jeg, så er det også godt.« Og så slog luget igennem, når han føjede til: »Det er ellers ikke mange, der dør i min alder.«

Da han var død, stod hans kiste åben i haven, mens de mange gæster gik forbi i ærbødhed; og da han fra gården blev ført ud på sin sidste rejse til graven på Sevel kirkegård ved siden af Marens, gik børne- og oldebørn samt søndagsskolebørn foran ligtoget og strøede blomster og grankviste.

*Jacob Herrup
i Øster Herrups hovedør,
over 90 år gammel.*

Pastor P. A. Brusch i Sevel har i »Dansk Præste- og Sognehistorie for Viborg Stift« skrevet følgende om Jacob Herrup:

Jacob Madsen (Herrup), død 1938, 95 år gammel, var fra Fly; fik en hedegård i Herrup, mest lyng, som han fik dyrket op. Han blev omvendt under vækkelsen i 90-erne, og han kom til at sætte åndeligt præg på søndersognet; han var tilsidst som en patriark (havde over 100 børn, børnebørn, oldebørn og svigerbørn); han var en mild og taknemmelig mand, med jysk lune, et ægte Guds barn. Han milde sind kom til at præge Indre Mission i sydsognet.

KILDER

P. K. Hofmansen: Estvadgård og Flyndersø Mølle, Skive-bogen 1972.

Mundtlige meddelelser.

Arkivalier i Landsarkivet i Viborg.

Gunnar Noes Mundbjerg
Sognepræst
Præstegården
7790 Hvidbjerg
Født 1928 i Vridsted

Anders Jensen Clausager (1834-1928)

Brudstykker til en biografi

meddelt af Jørgen Peder Clausager

I nærværende årbog, 2. række, bind III (1969), side 113-15, efterlyste Jan Aas Jansen stof om Clausager-slægten fra Bølling herred, der i flere generationer repræsenterede Ringkøbing amt i Rigsdagen. For nærværende meddeler, der er oldebarn af Anders Jensen Clausager, var det derfor en stor glæde, at redaktionen af Hardsyssels Årbog mente, at nedenstående erindringer og breve kunne have interesse for årbogens læserkreds.

Det er mit håb, at de må kunne læses med såvel personal- som lokalhistorisk udbytte, og at de også kan inspirere andre, der muligt er i besiddelse af tilsvarende erindrings- og brevstof, til at finde det frem fra deres gemmer. Det er meget vigtigt, at materiale af denne karakter bliver bevaret for eftertiden, og da der nu i næsten alle kommuner er oprettet lokalhistoriske arkiver, skal der her lyde en opfordring til at overdrage gamle breve, billeder og lignende dertil.

Jeg har ikke ment det nødvendigt at redigere erindringerne og brevene, der meddeles ord- og bogstavret, men jeg har ledsaget dem med temmelig fyldige noter, der uddyber A. J. Clausagers egne oplysninger.

For god hjælp takker jeg overlærer Agnes Vestergaard, Skjern, Skjern Dommerkontor, Landsarkivet for Nørrejylland, Viborg, og Ordenskapitlet, København.

Fhv. Folkethingsmand, Landsthingsmand ANDERS JENSEN CLAUSAGERs Levnedsskrivelse, dikteret af ham selv en Maaned før hans Død 21/3 1928.

BARNDOM OG UNGDOM

Jeg er født den 23de Juni 1834¹⁾ i Gaarden Clausager, som er beliggende nordvestligst i Sædding Sogn i Ringkøbing Amt. Til Gaarden hørte den Gang et Areal paa cirka 150 Td. Land, hvoraf dog kun cirka 20 Td. Land var under Dyrkning. Resten bestod af Hede og Mose og nogle Td. Land temmelig daarlig Eng, beliggende ved en lille Aa²⁾, som løb langs den vestre Side af Ejendommen og gjorde Skjel mellem Sædding og Hanning Sogne. Min Fader, Jens Andersen (Clausager)³⁾ havde i sine unge Dage lært Smedehaandværket; han var 24 Aar gammel, da han i 1832 købte og overtog Gaarden.⁴⁾ Besætningen bestod den Gang af et Par gamle Heste, 3-4 Køer og en Snes smaa Hedefaar. Bygningerne var vist nok meget gamle og daarlige. Prisen for Gaarden var, saavidt jeg husker, 200 Rigs-

*Anders Jensen Clausagers forældre. Jens Andersen Clausager (1809-1885)
og Ane Katrine Madsdatter (1811-1896).*

daler med Besætning, samt en aarlig Aftægt til 3 gamle Mennesker, Manden og Konen, der havde ejet Gaarden, og Mandens gamle Moder.⁵⁾ Prisen for Gaarden var tilsyneladende ikke høj, men blev maaske stor nok, da de Gamle opnaaede en høj Alder. Hos disse Aftægtsfolk opholdt jeg mig som Barn meget af Tiden og de lærte mig tidligt at læse, saa at jeg allerede da jeg var 5-6 Aar kunde læse flydende i en Bog. Min Fader arbejdede i de første Aar med sit Smedehaandværk, da han paa den Tid var den eneste Smed i en stor Omkreds og havde en Smedelærling, som dog tillige maatte hjælpe ved Markarbejdet om Sommeren. I Sommeren 1833 byggedes et nyt stykke Stuehus, ligesom der straks paabegyndtes Opdyrkning af den nærmest ved Gaarden beliggende Hede og Forbedring af Engen ved Overrisling af Vandet fra den forbiløbende Aa; og det varede ikke ret længe inden der kunde holdes 7-8 Køer paa Ejendommen. Da jeg var omtrent 7 Aar gammel begyndte jeg at gaa i Skole. Vi havde den Gang en ældre og ikke meget dygtig Skolelærer, som tillige var Kirkesanger;⁶⁾ men han blev allerede i Løbet af mit første Skoleaar forflyttet og vi fik da en ung dygtig Lærer, som forblev i Sædding Sogn til sin Død og var Lærer i henimod 50 Aar. Han hed J. Pedersen og blev i Aaret 1848 valgt til Medlem af den grundlovgivende Rigsforsamling, men stillede sig ikke senere til Valg.⁷⁾ Under denne dygtige Lærers Vejledning blev jeg snart én af de dygtigste i Skolen og blev i en Alder af 10 Aar rykket op i Skolens ældste Klasse, hvor jeg i de sidste 2-3 Aar af min Skoletid stadig var No. 1. – Lærer Pedersen interesserede sig især for at lære Børnene Regning, Retskrivning, Geografi og Historie og det varede ikke længe, før det blev almindelig kjendt at Børnene fra Sædding Skole var en Del fremmeligere i Kundskaber end Børn fra de fleste af Omegnens Skoler. Efterhaanden blev ogsaa flere af Lærer Pedersens Elever antaget som Vinterlærere ved Omegnens Biskoler.

Da jeg var 8 Aar gammel, begyndte jeg om Sommeren at være Vogterdreng for en Flok løsgaaende Faar i Heden, dels min Faders og dels Naboernes, og efter 2-3 Aars Forløb blev jeg afløst i denne Bestilling af min 2 Aar yngre Broder og jeg blev forfremmet til at passe Kreaturer og til at hjælpe til med forskjelligt Arbejde i Mark og Hede især ved at sanke

Sten, hvoraf der fandtes Mængder paa den nyopdyrkede Hedejord. - I sommeren 1848 kom jeg for første Gang ud at tjene i et Nabosogn for at passe løsgaaende Stude, som opdrættedes til Trækning ved Hede og Moseopdyrkning. - Min Fader og et Par andre Mænd havde nemlig opkjøbt et stort Areal Hede og Mose i Videbæk i Vorgod Sogn og fik dannet et Aktieselskab, som tog sig paa at opdyrke dette Areal. Der blev senere bygget en Gaard, som fik Navnet Ryesminde; det var særlig min Fader, som ofrede Tid og Midler for at faa denne Sag frem.⁸⁾ Fra dette Tidspunkt holdt min Fader op med at smede for Fremmede. Den følgende Vinter gik jeg til Konfirmationsforberedelse og blev om Foraaret konfirmeret af Pastor Phister i Bølling.⁹⁾ Sommeren derpaa begyndte jeg at gjøre Arbejde som Karl hos min Fader; jeg var stor af min Alder og havde gode Kræfter.

I Efteraaret 1849 blev min Fader af flere Mænd fra Omegnen og af Lærer Pedersen, der ikke agtede at stille sig til Valg, opfordret til at stille sig og blev valgt til Folkethingsmand for Ringkjøbing Amts 5te Kreds (Skjern). Han blev under sit Ophold i Kjøbenhavn kjendt med Præsten Vilhelm Schøler i Staby, Folkethingsmand for Ringkjøbingkredsen, og da Pastor Schøler i Sommeren 1852 oprettede en saakaldet højere Bondeskole for unge Karle, kom jeg dertil som Elev i 3-4 Maaneder. Vi var kun 12 Elever og Undervisningen foregik i én af Præstens Stuer. Dette mit Sommerophold i Staby er al den Højskoleundervisning, jeg har faaet.¹⁰⁾ - I Hanning Sogn var der paa den Tid ikke nogen Seminarieuddannet Skolelærer, men der havde i flere Aar været en ældre Mand, Chr. Fjord, som havde forestaaet Undervisningen i Sognets Hovedskole.¹¹⁾ Han blev nu forflyttet til Bølling Sogn som Lærer og Kirkesanger, og jeg blev da af Sogneraadet i Hanning antaget som Lærer ved Hanning Skole, der havde et Børneantal af 50 Børn. Efter en Kort Afhøring af Provst Bloch i Lønborg bifaldt han Sogneraadets Beslutning, skjøndt jeg kun var godt 18 Aar gammel.¹²⁾ Jeg kom godt ud af det med mine Elever, som ikke var for stærkt overlæsedede med Kundskaber; thi uagtet en Del af dem var temmelig lærenemme, var der ogsaa en Del temmelig indskrænkede Børn iblandt. Den følgende Sommer, da der kun var 2 halve Dages Skolegang om Ugen (ligesom endnu i Vestjylland) kunde jeg saa opholde mig i mit Hjem i Clausager de 4 Dage og deltage i Arbejdet. Den følgende Vinter gik Undervisningen som sædvanlig, men i Foraaret 1854 blev jeg angrebet af en stræng Lungebetændelse, hvoraf jeg laa til Sengs i en 2-3 Maaneder og det saa en Tid stærkt ud til, at det vilde Ende med Døden; men hen midt paa Sommeren kom jeg saa meget til Kræfter, at jeg kunde deltage lidt i Høstarbejdet og blev efterhaanden helt rask igjen. Under min Sygdom havde Hanning Sogneraad imidlertid maattet antage en anden Lærer og dermed blev saa min Skolegjærning afsluttet.

TILBAGETOGET FRA DANNEVIRKE

Den paafølgende Vinter og Sommer opholdt jeg mig i mit Hjem, men i Efteraaret 1855 meldte jeg mig som 21-aarig til Session og blev udkrevet til Cavallerist.¹³⁾ Jeg var saa heldig at trække et Frinummer, men det bortbyttede jeg med en Fætter, der havde faaet et lavt No., hvis Indehaver kunde have temmelig sikker Udsigt til at blive indkaldt som Dragon og det var det, jeg havde mest Lyst til; jeg havde altid holdt meget af at bruge og passe Heste. Jeg blev dog først indkaldt næste Sommer og mødte til Tjeneste paa Rekrutskolen i Randers sidst i Juli Maaned 1856. - Jeg havde let ved at lære og kunde godt taale Ridningen, hvilket kneb for mange af mine Kammerater. Ved Rekrutexamen sidst i November samme Aar var der kun 2, der fik lidt højere Karakter end jeg og jeg blev saa ansat ved Regimentets 4. Eskadron med No. 110. Da Krigen udbrød i 1864 blev der oprettet 2 ny

Eskadroner ved hvert Dragonregiment og jeg blev da overført til 5. Eskadron og fik No. 163. - Jeg blev saa liggende i Garnison i Randers 1 Aar og blev hjempermitteret først i December 1857.

I cirka 4 Aar opholdt jeg mig derpaa i mit Hjem og deltog i fortsat Opdyrkning af Hedejorden samt Mergling af Ejendommen; thi min Fader havde opdaget Mergel paa en Del af sin Jord, hvilket tidligere ikke var blevet meget benyttet. Efterhaanden som Avlen baaede paa Mark og i Eng forbedredes og Kreaturbesætningen forøgedes var de Udhuse, som min Fader havde ladet opføre kort efter Ejendommens Overtagelse, blevet for smaa. Min Broder og jeg foreslog derfor min Fader at dele Jorden og opføre en ny Gaard i Stedet for stadig at bygge om paa de gamle Huse.¹⁴⁾ Dette Forslag vandt min Faders Bifald og i Sommeren 1860 begyndte vi saa at opføre en Lade og en Staldbygning paa den nordligste Del af Ejendommen. Min Broder og jeg kunde saa tænke over hvem af os, der siden skulde overtage den ny Gaard. I Vinteren 1861 blev jeg imidlertid forlovet med en Gaardmandsdatter i Sædding. Hun havde ikke andre Søskende end en Broder, der for en 7-8 Aar siden var rejst til Australien og hendes Forældre, der allerede var til Aars, vilde gjerne overlade hende Gaarden.¹⁵⁾ Allerede i Efteraaret 1861 holdt vi Bryllup og jeg overtog min Hustrus Fødegaard Kjærgaard som var knap saa stor som min Fødegaard, idet der kun fandtes henved 50 Td. Land Mark og Eng og 70 Td. Land Hede, som laa et Stykke fra Gaarden. Men Agerjorden, tildels ogsaa Engen, var af en god Beskaffenhed og laa altsammen i en samlet Plet med Gaarden omtrent i Midten. Min Broder kom saa til at overtage den fra Clausager udstykkede Gaard og giftede sig til næste Foraar.¹⁶⁾

Da jeg havde været gift i godt 2 Aar udrbrød Krigen; jeg blev indkaldt til Tjeneste i Midten af Januar Maaned 1864 og maatte da forlade mit Hjem, min Hustru og vore 2 smaa Børn. - I Randers modtog vi Dragoner Udrustning af Beklædningsgenstande og Vaaben hvilket forresten slog temmelig knap til. Vi blev derpaa befordret til Svendborg for at modtage de fra hele Fyn til Krigsbrug indleverede Heste. - Men da der fra Langeland skulde leveres 42 Heste, som ikke kunde overføres til Svendborg paa Grund af Is i Farvandet, saa blev jeg sammen med 13 andre Dragoner og en Underofficer sendt over til Langeland for at modtage og passe disse Heste indtil Farvandet blev sejlbart. I Slutningen af Maaneden blev vi tilligemed Hestene sejlet over til Svendborg og red derfra til Assens, hvorfra vi blev overført til Aabenraa, hvor Hestene blev afleveret og vi befordret med Diligencen til Flensborg og derfra med Banen til Dannevirkestillingen, hvor de, der var indkaldt sammen med os allerede var ankommet cirka 14 Dage i Forvejen. Vi ankom til Dannevirke om Aftenen den 4. Februar og næste Dags Aften begyndte Tilbagesædet og vi stakkels Efternølere, som lige var ankommet, havde jo ingen Heste, saa vi maatte tage til Takke med Plads paa Bagage- eller Ægtvognene. Det blev en lang og besværlig Nat; thi det havde begyndt at sne allerede om Eftermiddagen og det frøs temmelig haardt, saa Vejene snart blev spejlblanke og glatte af den stærke Færdsel. - Først tidlig paa Morgenstunden var vi naaet til en Landsby, den hed vistnok Harrislev,¹⁷⁾ et Stykke vest for Flensborg, hvor vi blev holdende det meste af Dagen og kunde høre Skydningen fra Kampen ved Sankelmark. Samme Aften begyndte vi at rykke videre nord paa, men det gik kun langsomt og saa vidt jeg husker naaede vi først Kolding den 8. Februar om Aftenen, hvor vi havde en Times Ophold og fik en Forfriskning. Derfra kørte vi saa om Natten videre og fandt endelig Regimentet et Par Mil sydvest for Kolding, Oddested hed den by vist.¹⁸⁾ Der fik jeg Dagen efter endelig en Ridehest, en mager én, som var bleven ledig efter en Dragon, der var kommen paa Sygehuset. Men da han blev rask, vilde han gjerne have sin

egen Hest igjen og jeg fik saa en anden, en lille, pæn, sort Hoppe, vistnok én af de Heste, der var indleveret af Sognekommunerne, og den beholdt jeg, indtil jeg blev hjempermitteret. 5. Dragonregiment hørte jo med til General Hegermann-Lindencrones Korps, som blev ved at drage nord paa op gennem Jylland og jeg kom aldrig til at deltage i nogen Kamp med Fjenden under hele Krigen.¹⁹⁾

FOLKETINGSMAND, LANDSTINGSMAND OG BRANDDIREKTØR

Min Fader blev i Efteraaret 1854 afløst som Folkethingsmand af en ung, meget velbegavet Gaardmand fra Stauning Sogn ved Navn C. C. Sønderby (almindelig kaldet Chræ. Chrænsen, senere Skolelærer i Nørre Vium og var tillige en meget søgt Kvakksalver for Benbrud og Forvridninger).²⁰⁾ I Sommeren 1858 blev han paa Grund af uheldige Spekulationer erklæret Fallit og var derfor ikke valgbar til Rigsdagen ved næste Valg. – Min Fader blev da opfordret til at stille sig paany og blev atter Folkethingsmand,²¹⁾ men kun til Sommeren 1861, da han blev afløst af en Gaardmand fra Hee Sogn ved Ringkjøbing, Jens Jørgen Christensen,²²⁾ og han sad i Folkethinget til 1866, men var da gaaet med til at stemme for den reviderede Grundlov, hvilket mishagede en stor Del af hans Vælgere og jeg blev nu, 32 Aar gammel, opfordret til at stille mig ved næste Valg som hans Modkandidat. Jeg blev valgt med 326 Stemmer mod 207. Grundlovsforandringen blev vedtaget med 55 Stemmer mod 44, til hvilke sidste selvfølgelig jeg hørte. Rigsdagen blev derefter opløst og nyt Valg afholdtes i Oktober Maaned samme Aar. Jeg havde da igjen J. J. Christensen til Modkandidat, men valgtes med 284 Stemmer mod 160. – I de følgende Aar blev jeg gjenvalgt ved flere Valg,²³⁾ men i Vinteren 1878 blev jeg ved et Suppleringsvalg i 11. Landstingskreds valgt til Medlem af Landstinget²⁴⁾ og ved det almindelige Valg den følgende Sommer blev jeg gjenvalgt.²⁵⁾

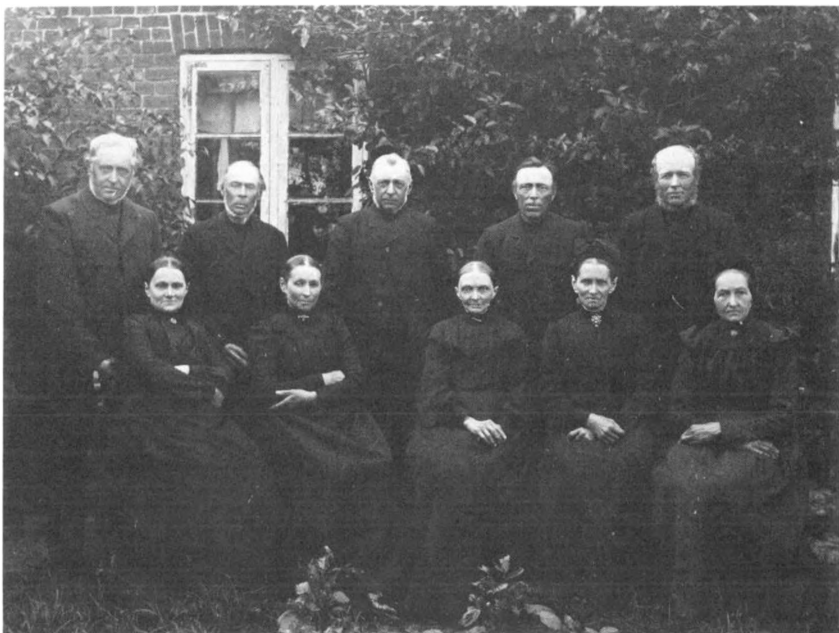
A. J. Clausager og hustru fotograferet med deres børn i 1905 i Skjernbrogaard's have. Bagest fra venstre: Margrethe, Jens, Jørgen Peder, Karen Vindelbo og Ane Kathrine. I midten: Kathrine Marie Jørgensen Kjærgaard og Anders Jensen Clausager. Forrest: Søren Ogelvig, Jens Abildtrup og Hans Kragmose. Jfr. note 15.

I 1883 blev jeg valgt til Repræsentant i Landbygningernes almindelige Brandforsikring og da Branddirektør Koføed²⁶⁾ i Tarm i 1885 blev forflyttet til Varde, blev jeg af Direktionen for Brandforsikringen tilbudt Stillingen som Branddirektør for Bølling-Nørre Herreder, naar jeg i Stedet for Sædding vilde tage Bolig i Skjern, som laa midt i Branddirektoratet. Dette gik jeg ind paa og købte saa en Gaard i Skjern Sogn, Skjernbrogaard, som jeg overtog den 1. April 1885²⁷⁾ og lod min ældste Søn,²⁸⁾ der den Gang var 23 Aar gammel, bestyre Sædding Kjærgaard. I 1889 overtog han den som Selvejendom.²⁹⁾ – Jeg fandt, at jeg ikke kunde overkomme at være baade Branddirektør og Landsthingsmand og frabad mig derfor Gjenvalg ved det almindelige Landstingsvalg i 1886; men lod mig overtale til at stille mig til Valg til Folkethinget i Januar 1887, da min yngre Broder, A. B. Clausager, som efter min Overgang til Landstinget var bleven valgt til Folkethingsmand for Skjern-Kredsen, ikke ønskede at stille sig. Jeg blev denne Gang valgt uden Modkandidat med omtrent 1000 Stemmer imod 3 Nej.³⁰⁾ – Ved Folkethingsvalget i Aaret 1890 ønskede jeg at tage Afsked med aktiv Politik og havde derfor sammen med en Del af Vælgerne i Skjern-Kredsen formaaet en yngre Lærer fra Vardeegnen, N. Hansen,³¹⁾ til at stille sig i Skjern. I Ringkjøbing havde den daværende Folkethingsmand, M. P. Christiansen,³²⁾ besluttet ikke at stille sig, da han ansaa det for usandsynligt, at en moderat Venstremand kunde blive valgt. – Jeg lod mig derfor overtale til at lade mig opstille i Ringkjøbing i hans Sted uden Udsigt til at blive valgt, men nærmest for at tælle Stemmer. Det Bergske Parti havde faaet et meget stort Overtag i Kredsen og havde til Kandidat den unge Lærer i Staldil, I. C. Christensen, senere Konseilspræsident. – Resultatet blev da ogsaa, at I. C. Christensen valgtes med 1100 Stemmer, medens jeg kun naaede cirka 500.³³⁾ – Det moderate Venstre tabte ved dette Valg ogsaa Skjernkredsen, idet en Tilhænger af Bergs Politik, Husmand L. P. Ovesen, blev valgt i Stedet for Lærer Hansen.³⁴⁾

Skjernbrogaard, som jeg overtog i 1885, var i mange Aar en Gjæstgivergaard samt Post- og Brevsamlingssted. Den laa ved den gamle forlængst flyttede Landevej fra Ringkjøbing til Varde lige ved Begyndelsen til Skjernaadalens Engdrag, der hvor Broen i gammel Tid gik over Aaen og der maatte betales Bompeng. Den ny Landevej blev anlagt i Aarene 1846-47, men Gjæstgiverprivilegiet ved den gamle Bro blev opretholdt, vel nærmest fordi baade Herredsfogedboligen og Jurisdiktionens Thing- og Arresthus laa næppe 100 Alen fra Gaarden. Ejendommen havde i flere Aar tilhørt en ældre Dame, Enkefru Lybecker, og blev paa Grund af daarlige Pengeforhold solgt ved Auktion.³⁵⁾ Den blev ved Auktionen købt af en gammel Gaardmand i Skjern, af hvem jeg senere købte den.³⁶⁾ Gaardens Bygninger var gamle og meget forfaldne og Ejendommen fuldstændig ude af Drift. Aaret efter, at jeg overtog Gaarden, lod jeg Stald og Ladelænge ombygge og Stuehuset istandsætte og en Del omdanne indvendig. I Skjern og nærmeste Omegn fandtes ingen Mergel, men i Skjerns østlige Nabosogn, Borris, var der begyndt en Tilførsel af Mergel pr. Jernbane ude fra Silkeborg. ³⁷⁾ Sammen med en Del Mænd fra Skjern og Stauning fik jeg sat i Gang, at der ogsaa til Skjern blev ført Mergel østfra. Jeg fik saa i Løbet af nogle Aar Skjernbrogaards Mark merglet, samt Engen, der laa tæt ved Gaarden, anlagt til Bevanding ved Vandet fra Aaen og det varede ikke mange Aar, før baade Mark og Eng afgav dobbelt saa stor en Afgrøde, som da jeg overtog Ejendommen. –

Allerede det første Aar jeg boede på Skjernbrogaard, begyndte jeg at beplante med Naaletræer de mest sandede Banker. Fru Lybecker havde begyndt lige udenfor Haven og en nærliggende meget afgrænset Banke med en Mindestøtte af Frederik VII var tilplantet med Gran og Fyr.³⁸⁾ Senere lod jeg et større Areal op imod Stationsbyen beplante og lod

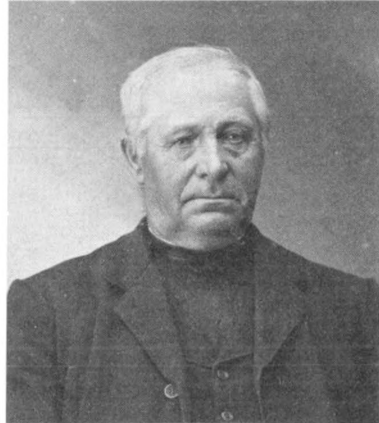
den indregistrere som Fredskov. Banen fra Skjern Station til Tarm gaar lige igjennem den. Paa den sandede Mark, der ligger meget udsat for den ind over de flade Enge kommende skarpe Vind fra Vesterhavet, plantede jeg flere Granrækker til Læ for Sæden. – Jeg havde den Glæde at se flere af Skjern Sogns Beboere følge mit Exempel og nu ses mange Steder i det forhen sandede og bare Skjern Sogn ret frodige Granplantager. –

A. J. Clausager og hans søskende fotograferet med ægtefæller omkr. 1905. Bagest fra venstre: Anders Jensen Cl., Mads Cl., Anders Bjergbo Cl., Laurids Jansen Dalgaard (1847-1929, g. m. Dorthe Marie Jensen Cl.) og Søren Larsen Gammelfjord (1849-1919, g. m. Ane Jensen Cl.). Forrest: Ane Jensen Cl., Dorthe Marie Jensen Cl., Maren Jansen (1842-1910, g. m. Anders Bjergbo Cl.), Sidsel Andersen (1840-1913, g. m. Mads Cl.) og Kathrine Marie Jørgensen Kjærgaard (1837-1907, g. m. A. J. Cl.). Jfr. i øvrigt note 3.

Jeg ejede og drev Skjernbrogaard fra 1885 til 1899, da jeg afhændede den til en Svigersøn,³⁹⁾ som nylig var bleven gift med min næst yngste Datter, men forbeholdt mig en Beboelseslejlighed, som for en Del Aar tilbage var tilbygget Gaarden og levede saa der tilligemed min Hustru indtil hun i 1907 afgik ved Døden, hvorefter min yngste, ugifte Datter overtog Husførelsen.⁴⁰⁾ Jeg havde til Stadighed nok at bestille med at passe mit Arbejde som Branddirektør; men allerede i 1912 begyndte mit Syn at svækkes saa meget, at jeg søgte min Afsked efter at have beklædt Stillingen i 27 ½ år. Min Afsked blev bevilget fra 1ste Januar 1913 og jeg blev tillagt en Pension af cirka 1100 Kr. aarlig.⁴¹⁾ Allerede Aaret efter tabte jeg fuldstændig Synet, og Øjenlæger erklærede, at der var intet at udrette imod det, da Øjnene led af en Svækkelse i Synsnerverne. Jeg har nu været blind i 14 Aar, men er i øvrigt ved godt Helbred uagtet mine 93 ½ Aar. Min Svigersøn solgte Skjernbrogaard i 1920, da hans Helbred ikke var godt og købte en mindre Villa i Skjern Stationsby, hvortil

jeg saa flyttede med.⁴²⁾ Men i Foraaret 1924 døde min Svigersøn, samme Sommer hans Kone og ½ Aar efter døde ogsaa min yngste Datter.⁴³⁾ Jeg besluttede da at drage tilbage til mit Fødesogn Sædding, hvor jeg nu paa 3die Aar boer hos min ældste Søn, Sognefoged P. Clausager som overtog min Hustrus Fødegaard, da jeg flyttede til Skjern. Han har nu afstaaet Gaarden til sin Søn, og bygget sig et Hus paa Gaardens Mark nær ved Sædding Station ved den nyanlagte Jernbane fra Skjern til Videbæk,⁴⁴⁾ og her befinder jeg mig vel i min høje Alderdom og haaber at blive her til min Død. –

To portrætter af A. J. Clausager, til venstre som 36-årig ung folketingsmand i 1870 (Lauritz Olsen, København. fot.), og til højre som knap 80-årig, fotograferet omkr. 1912 (Chr. M. Pedersen, Skjern. fot.).

Anders Jensens Clausagers ældste datter, Karen Vindelbo, der førte levnedbeskrivelsen i pennen for ham - jfr. i øvrigt brev nr. 7 nedenfor - har forsynet levnedbeskrivelsen med følgende efterskrift: Dette hans Haab gik i Opfyldelse. Da den gamle 93-aarige Mand kort før Jul 1927 modtog Dannebrogskorset, forlangtes fra Ordenskapitlet en Levnedsskildring indsendt. Det kneb lidt for ham at komme i Gang med det, men da han først fik begyndt, blev det alt for omfattende. Det forstod han godt og bad mig om at forkorte det, hvilket jeg gjorde særlig ved de 3-4 første Sider. Men det er netop disse, mener jeg, som har mest Interesse for Familien.⁴⁵⁾

BREVE TIL EN VEN

Nedenstående breve nr. 1-6 er skrevet af Anders Jensen Clausager til Thomas Christensen Vestergaard (født 10. august 1828 i Vostrup, Lønborg sogn, død 27. september 1899 i Hemmet, viet 5. oktober 1865 i Nr. Bork til Mette Marie Jensen (født 1845, død 1927). 1856 havde Thomas Vestergaard overtaget sin farmors fødegaard i Vostrup, og i 1865 tillige sin fars fødegård i Nordenaa, Hemmet sogn. Brevene er blevet opbevaret af Thomas Vestergaards søn, gårdejer Kristen Kristensen Vestergaard (1877-1966), hvis datter, overlærer Agnes Vestergaard i Skjern, venligst har overladt dem til meddeleeren.

Det er nærliggende at antage, at brevenes indhold er beregnet på en videre kreds af politiske meningsfæller hjemme i kredsen, der på denne måde er blevet underrettet om begivenhederne på Rigsdagen, idet Venstre på denne tid endnu ikke havde nogen presse på

Skjernegnen - jfr. i øvrigt omtalen af den nystartede avis i Herning i brev nr. 5. Under alle omstændigheder giver brevene et interessant billede af A. J. Clausagers opfattelse af personer og begivenheder på Rigsdagen i hans første rigsdagsår, mens indtrykkene endnu har været nye for ham, og de er derved et værdifuldt supplement til hans levnedsbeskrivelse, som ikke i detaljer beretter om denne periode i hans liv.

Brev nr. 7 er senere, skrevet 1892 til A. J. Clausagers ældste datter Karen Vindelbo; det er medtaget her, fordi A. J. Clausager deri giver et tilbageblik på sit politiske liv.

1. Til Thomas Christensen Vestergaard.

Kjøbenhavn, d. 14. Juli 1866.

Ærede gode Ven!

Ifølge mit Løfte skal jeg nu tilmelde dig lidt om hvorledes jeg har tilbragt den første Uge her i Hovedstaden, og hvorledes det for Tiden seer ud med Forfatningssagen. Sidste Søndag d. 8. Juli kom jeg hertil med et Dampskib directe fra Aarhus, paa hvilket jeg allerede kom til at gjøre Bekjendtskab med flere Rigsdagsmænd af begge Partier. Næste Dag afholdtes Gudstjeneste i Slotskirken, hvorfra begge Thingenes Medlemmer begave sig til Folkethingssalen. Kl. 12 indtraadte samtlige Ministre i Uniform, og Konseilspræsidenten⁴⁶⁾ oplæste et kongeligt Budskab der bemyndigede ham til at aabne Rigsdagen, hvorefter der udbragtes et »Kongen leve«. Landsthingsmændene begave sig derefter til deres Locale, og Tscherning⁴⁷⁾ som ældste Medlem i Folkethinget indtog Formandspladsen, for at foranstalte det fornødne til Valgbrevenes Prøvelse.⁴⁸⁾ Alle de indkomne Valgbreve erklæredes gyldige; mod Søren Kjærs⁴⁹⁾ Valg, samt Valget i Holstebro⁵⁰⁾ var der fremkommene Klage men af saa lidt Betydning at der ingen Grund fandtes til at udsætte Aerkjendelsen af disse Valg. – Bregendahl⁵¹⁾ valgtes derefter til Formand for 4 Uger, det vil da sige hvis Rigsdagen bliver sammen saa længe. I det næste Møde som blev afholdt paa Onsdag,⁵²⁾ valgtes Tscherning og Fenger til Viceformænd, og Kühnel, Barfod, Dinesen og Termansen til Sekretairer. Derefter blev valgt 3 Medlemmer til i Forening med de 4 Afdelingers Ordførere⁵³⁾ at prøve de Valgbreve der endnu ikke vare komne tilstede, dertil blev valgte Müllen, Hans Jensen og Jens Jensen, hvilke alle vare Venstres Kandidater, hvorover ogsaa den gode Herr Bille i sit Blad for næste Dag følte sig noget fornærmet, men herefter stod endnu det bedste tilbage, siger han; thi til et staaende Udvalg for Forretningsordenen valgtes Krabbe, Holberg, Berthelsen, Boisen og N. Hansen. Skjøndt dette Udvalg især i denne Samling slet ingen Betydning har, skulde jo dog for Ærens Skyld Herr Billes trofaste Mænd have haft denne Plads, det var ham altfor ærgerlig at Venstre satte de 4 første Candidater igjennem, men ærgerligst af det hele var det dog, at N. Hansen blev valgt.⁵⁴⁾ Derfor siger Bille ogsaa at Folkethinget allerede har foretaget flere Prostitutioner. Vi har kuns haft disse 2 Møder, og du vil altsaa kunne forstaa at Arbeidet just ikke overhænger os, næste Møde skulle vi have paa Tirsdag, men da er der nok ikke andet at foretage end vælge et Medlem til Bibliothekscommitteen.⁵⁵⁾ Grundlovsforslaget vil ikke komme til Forhandling i Folkethinget før sidst i næste Uge. I Landstinget gjennemgik det første Behandling i Torsdags,⁵⁶⁾ dog vil jeg nu ikke her give en udførligere Skildring af samme efterdi jeg har i Sinde af afsende Rigsdagstidende til Jesper Jepsen,⁵⁷⁾ og du vil jo da faae det nærmere at see. Jeg skal kun anføre at Grundtvig⁵⁸⁾ stillede Forslag om at ned sætte et Udvalg, for atter at drøfte den tilsigtede Forandring, men dette modsatte flere af Jæerne sig af ald Magt. Dette Forslag blev da ogsaa forkastet med 30 Stemmer mod 20, og

Sagens Overgang til anden Behandling vedtoges derefter med 30 St. mod 20, saa du deraf kan skjøne hvorledes Forholdet i Landstinget staaer.⁵⁹⁾ Det var sørgeligt som det gik med Landstingsvalget i Roskilde, der feilede ikke mange Stemmer i, at der istedetfor de 8 Jaer var bleven valgt 8 Neier⁶⁰⁾ og var dette skeet saa havde Grundlovsforslaget dumpet igjennem i Landstinget. Om Folkethinget kan slaae dette Misfoster ihjel er endnu ikke godt at sige, jeg frygter for det ikke vil skee, men aldeles umuligt er det heller ikke, thi 45 bestemte Nei er her og 6 a 7 af de andre vide nok ikke rigtig hvad de ville.⁶¹⁾ Næsten alle de nye Medlemmer af Folkethinget ere unge Mænd, og du kan jo nok tænke at vore Modstandere betragte os med nysgjerrige Blikke; enkelte have de allerede saa smaat forsøgt at snakke for, men jeg troer ikke der er nogen som deres Smiger vil bide rigtig paa. Derimod lide de stakkels Bønder som have sagt Ja temmelig ilde af deres forrige Venner iblandt Bønderne i Rigsdagen, de faae efterhaanden en drøi Overhaling og luske da i Regelen slukørede bort, men saa blive de jo holdte skadesløse ved kjærlige Haandtryk og milde Ord af de fine Herrer. Jeg faaer denne Gang ikke mere skrevet, men i næste Uge vil du høre fra mig igjen. Du bedes hilse mine Bekjendte i din Nærhed fra mig især Lykke⁶²⁾ med Familie. Modtag sluttelig min skyldige Tak for det sidste vi saaes, samt venligst Hilsen til din Kone og de Gamle fra din oprigtige Ven

A. J. Clausager

P.S. Hvis din Tid nogenlunde tillader haaber jeg at erholde nogle Linier fra dig snarest muligt. Adr.: Folkethingsmand A. Clausager i Kjøbenhavn. -

2. Til Thomas Christensen Vestergaard.

Kjøbenhavn, d. 28. Juli 1866.

Kjære Ven!

Inden jeg forlader Hovedstaden vil jeg endnu optegne nogle faae Linier til dig, de ville jo vel ikke naae til dig inden jeg, som jeg haaber, allerede er i Hjemmet, men jeg faaer vel neppe Leilighed til at komme til dig de allerførste Dage, dog maae du gjøre Regning paa det ikke varer ret længe inden du seer mig thi der kan blive meget at tale om. I Gaar havde vi Sagen til tredie Behandling. Kl. 1 begynde Mødet, da Kl. blev 5 havde endnu kuns 7 Medlemmer havt Ordet, og Formanden bemærkede da, at efterdi endnu 14 Talere vare indtegnede, vilde han slutte Mødet og begynde igjen Kl. 7½. Jeg vil ikke nu give dig en udførligere Fremstilling af Debatten da dette vilde blive altfor vidtløftig, og saa snart jeg kommer derover medbringer jeg Rigsdagstidenden, saa du selv kan studere det hele; kuns kan jeg sige dig at vore meget ærede Modstandere fik ordentlig paa Hovedet. De have forøvrigt hele Tiden holdt sig saa tause som mulig, thi de kunne ligesaa lidt som tidligere give klare og fornuftige Grunde til Forsvar for Grundlovsindskrænkningen. I Gaar fik Tscherning⁶³⁾ dog Hr. Hall⁶⁴⁾ bragt i Harnisk, men hans hele Foredrag blev slet ikke Andet end Mening af hvad vi forud have hørt og seet 10 og 20 Gange af Partiets Blade. Du kan tro at baade han og flere fik ordentlig paa Hovedet, men ingen af vore Mænd var dog bedre til at tugte dem end Reinhold Jensen.⁶⁵⁾ Alt hvad der blev sagt kunde naturligviis slet ikke nytte, det var kuns at prædike for døve Øren, thi enhver holdt fuldkommen fast paa sin eengang fattede Beslutning enten det saa var Ja eller Nei. Tæt før Midnat fik Debatten da endelig Ende og Afstemningen foregik, og just som Kl. havde slaaet 12 forkyndte For-

manden at Lovforslaget var vedtaget med 55 stemmer mod 44. Rugaard var syg. Det var altsaa sluttelig i Midnatstimen vor almindelige Stemmeret blev bortstjaaet, men Tyvene ville jo ikke kunne straffes for dette Arbeide, som de snildelig nok have forstaaet at give Lovlighedens Præg. I Dag Kl. 3 havde vi Slutningsmøde, og Kongen samt Kronprindsen, Ministrene og flere høie Herrer indfandt sig da i Folkethingssalen, hvor Kongen oplæste sin Slutningstale.⁶⁶⁾ Jeg vil nu ikke skrive mere thi det er allerede sildig, og i Morgen Kl. 7 tager jeg med Jernbanen, i det seneste paa Tirsdag venter jeg at see mit kjære Hjem.⁶⁷⁾ Du takkes for dit Brev af 15. Juli, for nogle Dage siden har jeg tilskrevet Justitsraad Fløe.⁶⁸⁾ Hils endelig min gode Ven Lykke⁶⁹⁾ og bed ham undskylde at jeg ikke har skrevet til ham, jeg har de sidste 8te Dage havt temmelig travlt og i Begyndelsen syntes jeg der var saa lidt at skrive om, jeg haaber til Gud at hans Familie nu atter er ved Helbred. Vær sluttelig selv med Kone hilset venligst fra din bestandig hengivne

A. Clausager

AK, DEN KOFTEKLÆDTE ABSOLUTISME

3. Til Thomas Christensen Vestergaard.

Kjøbenhavn d. 1. Marts 1867.

Kjære Ven!

Det er temmelig uforvarlig at jeg har ladet saa lang Tid hengaae uden at lade dig vide noget om hvorledes det gaar med Rigsdagsvæsenet, dog maae du ikke troe at du har været forglemt af mig, fordi det varer noget længe inden du faaer synlig Beviis paa min Hukommelse. For omtrent 3 Uger siden kom Morten Pagaard⁷⁰⁾ hertil, og ved ham erholdt jeg den glædelige Efterretning at din gode Hustru⁷¹⁾ nu havde gjenvundet sit fuldstændige Helbred; det er mit inderlige Ønske at hun ogsaa fremdeles maae blive i Besiddelse deraf, til Held og Glæde baade for dig og den kjære Lille. Det lakker nu henad mod Foraaet, men desværre ikke mod Enden af Rigsdagens Arbeider, thi vi sidde saa at sige endnu midt i det, og blive maaskee ikke færdige inden St. Hansdag.⁷²⁾ Ja jeg begynder allerede at blive noget mismodig ved Tanken om at skulle tilbringe den travle Foraarstid her mellem disse høie Mure istedetfor ved det friske Landliv i mit kjære Hjem. Men det kan jo ikke nytte at klynke, har man sagt A, maae man jo ogsaa sige B. Dog naar den Algode fremdeles vil forunde mig saavel som min kjære Familie Helbred og Sundhed, saa haaber jeg nok Tiden skal gaae nogenlunde, thi i Almindelighed hører jeg ikke til dem Tiden nogensinde falder lang. Men nu skulde jeg fortælle dig lidt Politik istedetfor at sludre om mig selv; dog kan jeg neppe her give dig nogen fuldstændig Oversigt, men enkelte Brudstykker af det vigtigste maae du nøies med. Finantslovens anden Behandling er overstaaet, undtagen Krigs- og Marineministrenes Budgetter, som Udvalget endnu ikke har afgivet Betænkningen over. For Cultusministeriets Vedkommende blev der leveret adskillige drøie Slag fra begge Sider, men Venstre seirede, thi omtrent alle Ændringsforslag af Udvalgets Mindretal bleve vedtagne, til megen Ærgrelse for Modstanderne, der ikke kunde begribe at Mindretallet i Aar kunde have saadant Held med sine Forslag. Det der gik Doktrinairpartiet meest til Hjerter var Nægtelsen af adskillige Summer til lærde Skoler og lignende Anstalter, samt at Statens Tilskud til Det kgl. Theater nedsattes 10000 Rdl. Cultusministeren erklærede endda udtrykkelig under Debatten desangaende, at hvis dette Forslag

vedtoges, maatte denne ophøiede Anstalt gaae til Grunde og Hall, Bille og Konsorter understøttede ham af bedste Evne, men de bandsatte Menigmænd vare, mærkværdig nok denne Gang, baade døve og følelseløse for alle Lovtaler over det høie, skønne og ædle, som fra dette Kunstens Tempel, flyder ud over hele Folket; spildt var ald Veltalenhed om den ubodelige Skade som baade Literatur, Musik, Holbergs Ære, og Gud veed hvad, vilde lide ved en saa formastelig Adfærd. Vi dumme Bønder, som naturligviis ikke kunde fatte eller begribe ophøiede Tanker og Følelser, sadde ganske rolige (det vil da sige det meste af Tiden, thi vi maatte dog lee en Gang imellem, naar Intelligentens blev altfor komisk,) og hørte paa Lærdommens sprudlende Vid og Veltalenhed, indtil Klokken slog tolv; men i den skumle Midnatstime, ja hvilken uhyggelig Time, da sagde 48 stemmer Ja til en Indskrænkning af de skønne Musers Tempels Rettigheder. Det var Gjengældelse for Midnatstimen d. 27. Juli 66 thi da sagde 55 Stemmer ja til vor Grundlovs og Ligheds Indskrænkning; men det var dog ikke nær Gjengældelse nok. Og de stakkels mange Damer og Herrer, som Sagens Vigtighed havde fyldt Tilhørerpladsen med, maatte sidde der saalænge og vente paa Udfaldet, og saa gaae hjem med denne bedrøvelige Besked. Ja, beklageligt! Ak den kofteklædte Absolutisme! Imidlertid er det maaskee ikke sikkert at vi formaae at fastholde denne Seir ved 3die Behandling, thi flere af vore Venner vaklede og hvis Kniven for Alvor sættes dem paa Struben, saa maaskee de give Kjøb, thi Spøgelsesfrygt er desværre tilstede hos mange. Inden jeg forlader dette Thema maae jeg dog tilføie at vore gode Herrer Winther og R. Jensen,⁷³⁾ som vor Gruppe satte ind i Finantsudvalget, ikke i dette Stykke vare saa gode som vi havde Grund til at vente, der var Berg og Krabbe⁷⁴⁾ anderledes Folk. Winther er i det hele ved mange Leiligheder, med Respekt at sige, et lille Vrøvlhoved, der ikke sjelden ved sit iltre og fremfudsende Væsen skader den Sag han vilde gavne. - Hele forrige Uge medgik til første Behandling af Armeepleanen, og der blev adskillige vidtløftige Historier. I Mandags blev der valgt 15 Medlemmer til Udvalg desangaaende. Til min høitærede Vens Billes⁷⁵⁾ frygtelige Harme og Forbauselse kom jeg med i dette Udvalg, dog først ved det andet Omvalg paa to Medlemmer. Høgsbro⁷⁶⁾ fortalte mig Dagen efter at Bille var næsten ude at sit gode Skind over at en saadan Person som mig kunde foretrækkes for Mænd som Fallesen og Madsen,⁷⁷⁾ og Høgsbro kunde ikke begribe hvorfor Bille nærrede et saa grundmuret Had til mig. Jeg sagde det maatte vistnok hidrøre fra en eller anden god Vens Indberetning til ham om den mindre kjærlige Maade hvorpaa jeg har omtalt ham ved Rigsdagsvalgene, og det kunde Høgsbro begribe, at deri maatte Knuden stikke. Jeg ventede ganske sikkert at have faaet mit Skudsmaal ordentlig paaskreven i Dagbladet, men det er dog endnu ikke særlig skeet. Derimod har han givet hele Bondestanden en frygtelig Dukkert i Mosevandet, og jeg lader herved Texten personlig medfølge for at du og alle andre ligesindede kunne see og overbevise Eder om hvilket Slags af Jordens Skabninger I nærmest tilhøre. Er det ikke opløftende og mere end man skulde troe at Kjøbenhavnere kunne have et saa praktisk Syn for den virkelige Tilstand paa Landet? Og tillige meget smukt, at de ikke sætte deres Lys under en Skjæppe, men give deres sande menneskekjærlige Følelser for deres Medborgere tilkjende. Ligeledes sender jeg dig et Skrift om Forsvarsvæsenet, som du bedes lade gaae omkring til Folk der have Lyst til at læse det; jeg synes det er udmærket træffende skrevet. Din Fætter Dynes Frandsen⁷⁸⁾ og M. Pagaard⁷⁹⁾ have i Aften været hos mig, jeg skal hilse dig fra dem begge. Jeg venter snart at høre fra dig, og jeg skal da ikke være taus saa længe som sidst. Hils gode Venner og vær nu selv med Kone og øvrige Familie venligst hilset fra din hengivneste

A. Jensen Clausager

4. Til Thomas Christensen Vestergaard.

Kjøbenhavn, d. 4. Juni 1867.⁸⁰⁾

Min gode Ven!

Du har formodentlig allerede i længere Tid ventet paa nogle Linier fra mig med lidt Besked om hvorledes vi har baaret os ad siden Paaske, og jeg har ogsaa adskillige Gange tænkt paa min Skyldighed mod dig, men derved er det blevet. Nu vil jeg dog skride til at gjøre Tanken til Virkelighed saa meget mere som jeg har den varme Nyhed at bringe dig, at Hærplanen i Dag er vedtaget i Folkethinget med 69 Stemmer mod 25, og dette Resultat blev hilst med stormende Bifaldsraab fra de paa Tilhørerspladsen talrig tilstedeværende Officerer. Ja endelig er da dette Værk der har taget baade megen Tid og Arbeide kommet saavidt, og kan nu med temmelig Sikkerhed ventes fuldført, thi Landstinget gjør neppe kjendelige Forandringer derved; blot det saa i Fremtiden maae svare nogenlunde til de store Forhaabninger, som saa Mange nu have dertil.⁸¹⁾ Det er i Grunden underligt som det er gaaet med denne Sag, og saaledes gaaer det næsten altid; ved første Behandling maatte man antage at Stemningen i Thinget for en overveiende Deel var imod en saa kostbar Armeepian, og skjøndt den ikke er bleven billigere, men endog noget dyrere, saa gik dog det store Flertal ind derpaa. Jeg skal jo ikke nægte at Forkastelsen vilde have medført Ubehageligheder og sandsynligviis Ministerskifte, og Muligheden deraf bevægede vel en Deel til at stemme for Loven, der ellers ikke synes videre godt om den. Nogle Enkelte og deriblandt Winther,⁸²⁾ ønskede derimod intet hellere end at faae det nuværende Ministerium fjernet, og han har derfor stadig i Udvalget stillet Ændringsforslag, som Regjeringen ikke kunde eller vilde gaae ind paa; dertil gik jeg med ved anden Behandling og det har jeg nu fortrudt, men for sildig, thi jeg troer der kunde have været et heldigere Resultat opnaaet. Til tredie Behandling tog jeg mig for ganske ene i Udvalget at stille nogle Ændringsforslag⁸³⁾ om at indskrænke baade Uddannelsestiden og de aarlige Øvelsestider, hvorved Udgiften baade vilde have blevet betydelig formindsket, og Byrden for de Værnepligtige noget lettet, og med denne Forandring vilde jeg have stemt for Loven. Disse Forslag bleve dog, som jeg vel kunde tænke mig, forkastede, men fik dog en betydelig Minoritet for sig, saa jeg er nær ved at troe, at naar det havde blevet begyndt ved anden Behandling, der da havde ladet sig noget deraf gennemføre. Det eneste vi have faaet Loven forbedret, efter min Anskuelse, er at der nu ligesom tidligere skal indkaldes af Militairarbejderklassen⁸⁴⁾ til den Tjeneste, som disse Folk kunne udføre, og det kneb haardt nok at sætte igjennem, thi de Fornemme vilde absolut havt denne Klasse holdt reent fri, saa kunde der jo have sluppet en betydelig Deel af deres Sønner og Venner for Kortsynet og andre ubetydelige Feil. – Ligeledes fik vi ved anden Behandling en Slutningsparagraf vedtaget, som bestemte at Loven kuns skulde være gyldig i 5 Aar, men ogsaa den gik tabt, og istedetfor fik vi kuns at Loven efter den Tids Forløb aarlig skal revideres indtil en nye Lov fremkaldes, og det vil neppe faae stor Betydning. En Ministerforandring nu for Tiden ønsker jeg ingenlunde, thi skjøndt jeg ikke er en blind Tilhænger af de Nuværende, saa ere de dog ikke saa nær de slemmeste vi have havt, og vi kunde gjerne faae dem værre igjen. Men paa den anden Side har jeg megen Frygt for at Loven naar den faar praktisk Betydning vil tabe endeel af det der nu er saa tiltalende for Mange; ligesom den vil paaføre os en 7 a 8 Millioners Udgift aarlig maaskee til liden Nytte, blot det ikke snarere bliver til Skade. Jeg haaber at vi skulle blive færdig i Slutningen af denne Maaned,⁸⁵⁾ og jeg har derfor i Sinde at holde Pintse⁸⁶⁾ herovre, hvortil min Kone ogsaa har givet mig Lov, da hun nok veed det er mere kjedelig at slippe mig efter nogle faae Dages Forløb end

naar jeg bliver reent borte indtil Slutningen. Maaskee jeg saa i det Sted reiser over til Sverrig en lille Tour. Jeg haaber snart at erholde et Brev fra dig, der kan skaffe mig en halv Times Adspredelse. Vær nu med Kone Familie og Venner hjertelig hilset fra din hengivne

A. Clausager

Hils Morten Pagaard.⁸⁷⁾ Det kunde være mig kjær at høre lidt fra ham om han ikke længes efter Pigerne her.

5. Til Thomas Christensen Vestergaard.

Kjærgaard, d. 1ste November 1867

Gode Ven!

Da jeg sidst tilskrev dig nogle Linier troede jeg nok at du om en 14 Dage skulde høre noget fra mig igjen; dog dette gode Forsæt gik ligesom saa mange andre »i Vadsken«, thi nu er der allerede gaaet en Maaned bort, og maaskee der kunde have gaaet een til hvis ikke Selvbebrejdelser over min Uordholdenhed idelig havde plaget mig i de sidste Dage og nu endelig tvinger mig til at skrive. Den sidste Kjøbenhavnstour blev da ikke for langvarig, thi jeg var der kuns knap et Døgn, havde jeg tænkt at vi blot skulde høre Budskabet om Rigsdagens Udsættelse, saa havde jeg blevet hjemme, men jeg troede dog næsten at Finantsloven var bleven forelagt, og desuden vidste man jo ikke med Vished om der blev Udsættelse eller det kuns var løse Rygter desangaaende der vare komne i Omløb.⁸⁸⁾ Blade ne have dog af dette ene Møde taget Anledning til at berette adskilligt om Folkethingets forandrede Partistillinger; hvormeget af det der er Sandhed veed jeg ikke rigtig, thi vi havde ingen private Møder og jeg hørte slet ikke Tale om noget desangaaende i Kjøbenhavn. Dog kan jeg godt troe at Winther⁸⁹⁾ er blevet kjed af den Stilling han indtog i forrige Samling, thi han mærkede ved flere Leiligheder at hans Indflydelse paa dem der henregnedes til hans egen Gruppe var grumme svag, det er derfor nok trolig at han har bidt i det sure Æble at forsone sig noget med I. A. Hansen.⁹⁰⁾ for derved i flere Retninger at finde lidt Støttepunkt, og erholde noget Hjælp til at komme det nuværende Ministerium til Livs, hvilket vistnok er hans fornemste Opgave for Øieblikket, men hvori jeg dog betvivler at enten Hansen eller ret mange af Venstre ville staae ham bi. Jeg for min Part kan dog ikke indsee at der kan vindes det allermindste ved at faae et nyt Ministerium, formodentlig med Sponneck⁹¹⁾ i Spidsen, istedetfor de nuværende, og saa er de idelige Ministerforandringer jo noget uselt Quakleri der absolut i mange Retninger maae virke skadelig. Dertil kommer at jeg finder det mere heldig at Regjeringen i sin Midte tæller Eiendomsbesiddere istedetfor lutter Embedsmænd, der ikke kan være saa praktisk inde i mange Forhold som hine. -

Jeg havde sidste Gang Reiseselskab fra Varde til Kjøbenhavn med Kammerraad Vandborg,⁹²⁾ han talte om at hvis Rigsdagssamlingen blev udsat til henad Juletid, saa vilde han nedlægge sit Mandat, da han ikke kunde taale Reiserne i Vintertiden og der var da Tid nok til at nyt Valg kunde blive afholdt; imidlertid har han dog formodentlig forandret sin Mening efterdi der er gaaet saa lang Tid og endnu ingen Offentliggjørelse skeet desangaaende. Bollerup Andersen⁹³⁾ var ikke derovre, da han endnu var temmelig svag, dog haaber jeg at han kommer sig igjen, thi det var jo yderst ubehagelig at faae et nyt Landstingsvalg. -

Jeg beder dig at du ret snart vil lade mig vide hvad du synes om Aviserne fra Herning,⁹⁴⁾ og om du bestilte nogle som jeg bad dig om. Jeg frygter noget for at Udgive-

ren vil see sig nødsaget til at standse Bladet, thi efter hvad jeg har hørt vil han nok tabe 100 Rdl i dette Kvartal, dog vilde jeg nok han skulde forsøge det lidt længere, der kunde maaskee nok blive flere Abonnenter efterhaanden. Kan du ikke nok i Slutningen af denne Maaned offre et Par Dage eller tre paa et Besøg til mig og Lykke samt flere gode Venner. Modtag selv og Kone venligst Hilsen fra mig og Familie. Din hengivne

A. Clausager

DEN SURE VIN FRA 1958

6. Til Thomas Christensen Vestergaard.

Kjøbenhavn, d. 28. Januar 1872.

Kjære Ven!

Det er nu længe, altfor længe siden Du har hørt noget direkte fra mig, men jeg vover at haabe, Du derfor ikke vredes, thi Du kjender nu saa meget til min Karakter, at Du veed jeg ikke altid rider den Dag jeg sadler, eller med andre Ord, er lidt vel Seendrægtig til visse Tider. Da jeg nu altsaa igjen endelig har faaet begyndt paa et Brev til Dig, maae jeg først takke for Din venlige og kjærkomne Skrivelse af November, og skal da med det samme tilføie, at hvad Vinen fra 1598, som Du omtaler, angaar, da havde jeg ikke den Fornøielse at smage det, idet jeg netop et Par Dage før Gjæstebuddet tiltraadte en Reise til Hjemmet for at see og tale med min hjemkomne Svoger⁹⁵⁾ og øvrige Familie, hvilket jeg holdt mere af end den kongelige Middagsmad.⁹⁶⁾ Et Par Dage efter min Tilbagekomst modtog jeg Dit Brev, og da Du deri spurgte om Vinen smagte godt og om der var mere at faae af den, saa tog jeg deraf Anledning til at spørge Høgsbro og et Par Andre, som jeg tilfældig traf paa, og som jeg vidste, havde deltaget i Taffelet, om de drak den gamle Viin altsammen, thi jeg havde faaet Brev fra en Mand, der nok havde Lyst til at probere en Flaske af den. Høgsbro sagde, at der nok var mere, og det var heller ikke umulig at erholde en Flaske, men det kunde kun skee ved at skaffe en Lægeerklæring for, at den var nødvendig og gavnlig som Medicin; forresten føiede han til at den var »suur«. Saa her har Du nu Betingelsen, og nu veed jeg ikke om Du holder saa meget af en gammel og suur Drik, at Du vil forsøge at fremskaffe Lægeattesten, thi i saa Fald skal jeg efter Evne være til Din Tjeneste, men i hvert Fald vil Du nok indrømme, at jeg har gjort mig Uleilighed med at skaffe Dig denne Oplysning. Det værste er rigtignok, at det har varet saa længe inden den meddeles Dig, saa Du maaskee næsten igjen har glemt den gamle Viin.

I Juleferien var jeg naturligtvis igjen i Hjemmet, men jeg syntes ikke det kunde lade sig gjøre at komme om til Dig tilligemed min Svoger, hvilket Du omtalte, uden at der vilde blive for stort et Skaar i mit Besøg der hjemme i Nærheden. Tiden slog endda knap til, hvilket Du kan gjøre Dig et Begreb om, naar jeg siger Dig, at jeg ikke engang naaede over til Lykke Sørensen,⁹⁷⁾ og heller ikke til en af mine Søstre der blev gift i Efteraaret og boer i Hanning.⁹⁸⁾ Imidlertid haaber jeg nok at Rigsdagen bliver sluttet inden min Svoger atter vil reise bort (han har i Sinde at bosætte sig i Amerika, og reiser vistnok først i April) og jeg vil da foreslaae Dig, at komme over og besøge os, hvilket Du jo længe har lovet, men skulde dette til den Tid ikke være Dig muligt, saa skal jeg dog muligvis komme over til Dig tilligemed ham; derom kunne vi dog nærmere underhandle. - Vi har havt Formodning om, at Rigsdagen vilde blive sluttet til 1ste Marts, hvorvidt det slaar til vil nok for en Deel beroe paa Finantslovens Tilendbringelse; Imorgen skal dens 3die Beh. begynde i Folkeethinget, og hvis Landstinget saa vil gaae ind paa Folkethingets Affattelse, kunne vi nok

blive færdige i Slutningen af Februar. Jeg for min Part vilde heller ikke gjerne at det vared længere, thi omtrent ved den Tid har min Kone lovet mig en Dreng - eller idetmindste en Pige - og det er jo begribeligt at hun da helst ønsker mig hjemme.⁹⁹⁾ - Hvad i øvrigt Rigsdagen angaaer, da tegner det desværre til, at Udbyttet af denne ligesom af de sidste foregaaende Samlinger bliver temmelig ringe, thi Ministeriet og Landstinget holder tro lig stiv imod de Reformere som Folkethinget søger at indføre, det være sig paa omtrent hvilket som helst Omraade, og der er saaledes ikke den mindste Udsigt til, at vi faae nogen af de Forslag gennemførte, som Venstre har indbragt, uagtet man skulde synes de ere meget billige og moderate. Regjeringen og Høirepartiet sætter formodentlig Haabet til et for dem gunstigt Udfald af de forestaaende Folkethingsvalg,¹⁰⁰⁾ og deres Blade have derfor alt i længere Tid af yderste Evne beflittet sig paa at tilveiebringe Splid imellem Landbostanden, nemlig ved at forestille Gaardmændene den Fare det vil have, hvis Huusmændene, opflammede af Socialismen, komme i Besiddelse af Magten. Jeg har dog den Tro at de National-liberale ikke ville faae stor Glæde af dette nye Kunstgreb, men at derimod Arbeidsklassens Opvaagnen i politisk Henseende snarere vil blive en Støtte for Venstre ved Valgene, thi Arbeidernes Fordringer ere, paa nogle enkelte ufornuftige Indfald nær, hovedsagelig ikke andet end hvad Venstre stadig har kjæmpet for, men ikke formaaget at gennemføre, navnlig fordi Arbejderne i Byerne have støttet vore Modstandere.¹⁰¹⁾ Et lille Brev fra Dig vil være mig kjært, og hils nu alle gode Venner ligesom Du og hele Familien hilse paa det hjertelige fra din forbundne

A. Clausager

DET POLITISKE LIVS STORME OG BØLGEGANG

7. Til Karen Vindelbo Jensen Clausager.

Skjernbrogaard, d. 19. December 1892.

Min kjære Datter!¹⁰²⁾

Det er jo nu en Tid siden jeg har givet Dig nogle Linier, og jeg vil derfor nu Idag skrive lidt til Dig. - Imorgen er det altsaa Dit 29de Aars Fødselsdag og vil jeg i denne Anledning bringe Dig baade Din Moders og Faders hjertelige Lykønskning, saameget mere som det jo saa bliver den sidste Fødselsdag Du fejrer i Dine Pige dage. 29 Aar er et langt Spænd af Tid naar man skuer fremad, men naar man skuer tilbage, forekommer det ialfald mig at være meget kort, uagtet det gjemmer saa mange Minder. Da Du var 3 Uger gammel maatte jeg jo drage bort fra det kjære Hjem, Hustru og de 2de Smaa for at være med i Kampen for Fædrelandet, og det var uvist om jeg atter skulde gjense de Kjære jeg forlod; men Gud var saa god, at lade mig vende hjem lige saa sund og frisk som jeg var rejst ud. Saa gik der kun et Par Aar, og jeg blev da draget ind i det politiske Livs Storme og Bølgegange, dels efter egen og dels efter andres Tilskyndelse, men ganske vist ikke efter Din Moders Ønske, uagtet hun heller ikke lagde mig nogen Hindring i Vejen (hun fandt vel ikke denne Tjeneste saa farlig som Krigen, og dog kunde den være farlig nok i flere Henseender, hvad der gives Exempler paa for adskillige Rigsdagsmænds Vedkommende). Jeg har ofte tænkt paa, at det i Grunden var underligt jeg kunde overkomme at være borte fra et godt Hjem, en kjærlig Hustru og en Flok smaa Børn den halve Tid af Aaret, og jeg har tidt indset, at jeg kunde have haft mange flere rolige og lykkelige Dage ved at passe Hjemmets Gjærning, end jeg har haft ved min mangeaarige Deltagelse i det politiske Liv under allehaandene Kampe og Ærgrelser. Men har man først kastet sig ind i en alvorlig Gjærning, er det

som oftest ikke let at opgve den igjen, og dog er jeg nu godt tilfreds med at være fri for Rigsdagsarbeidet, som jeg vistnok heller ikke oftere faaer med at gjøre, om det end derfor langt fra er mig ligegyldig hvorledes det gaaer. Men som sagt, Tiden er hengledet særdeles hurtig for mig, og skjøndt jeg har ført et mere uroligt og omflakkende Liv end de fleste og havt endel alvorlige og mørke Timer, saa kan jeg Gudskelov ogsaa se tilbage paa mange gode og lyse Minder, og maa af ganske Hjerter takke vor Herre fordi han naaderigt har ført mig ud over mange Fristelser og Farer paa Livets Vej. Du er nu 29 Aar og da Du blev født var jeg 29, men hvad enten Du endnu har mere eller mindre end Halvdelen af Din Levetid her i Verden til Rest, vil jeg inderlig ønske, at naar Din sidste Time kommer, Du da maa kunne skue tilbage paa et Liv, ført i ærlig og trofast Virken og i barnlig Kristentro. Jeg vil ogsaa ønske og haabe, at Du maa blive Din tilkommende Mand en ligesaa god og kjærlig Livsledsagerinde som Din Moder har været og er for mig, thi i saa Tilfælde vil han ikke faa Grund til at fortryde sit Valg. - Katrine¹⁰³) har været veltilpas efter Kjøbenhavnsrejsen, og nu kunne vi jo i næste Uge vente Hans¹⁰⁴) hjem. Jeg har maattet give mit Samtykke til et Julegilde inden han igjen rejser, men dette vil Du vel ikke deltage i, uagtet vi saa paa en Maade kunne betragte det som Dit Bryllup. Ja, Du fik jo saa 300 Kr. men Du skal jo nok faa 200 Kr. mere for Bryllup og Udstyr, dog ser jeg helst om Kr. kan vente paa Dem et halvt Aars Tid. - Jeg var i Fredags oppe i Sædding; i Kjærgaard have de alt vel, Drengen er rask og livlig, og kryber omkring paa Gulvet som en Kakerlak, men gaa kan han ikke godt endnu.¹⁰⁵) Paa denne Tur tog jeg den sidste Afsked med Chr. Sørensen Hedegaard,¹⁰⁶) som døde i Lørdags Morges, og maaske tillige med Niels Stensig;¹⁰⁷) de have begge været sengeliggende i en 14 Dage, og det er vist sandsynligt at Niels ikke har lang Tid tilbage, han var meget mat og afkræftet. Christen var saa simpel at han ikke kunde tale forstaaeligt, og maaske neppe kjende mig. Ja, nu svinder det stærkt med denne store Sødskeneflok, som Du nok ved, at jeg i min Ungdom var saa nær knyttet til, og siden har holdt saa meget af. Da Katrine¹⁰⁸) eller Grethe¹⁰⁹) nok ogsaa vil skrive lidt, og sagtens fortælle Dig om en ny Forlovelse her i Skjern, kan jeg nu slutte. Jeg vil saa ønske baade Dig og Madsen¹¹⁰) en glædelig og velsignet Julefest og iøvrigt alt sandt godt i Eders hele Fremtid, men er det Guds Villie, at I ogsaa skulle prøve Modgangsdage, da vil jeg haabe, at I ville forstaa at bære dem med Taalmodighed, stolende paa at Gud ikke paalægger større Byrder end han ogsaa vil give Kraft til at bære. - Hjertelig Hilsen fra os Alle.

A. Clausager

NOTER

- 1) Anders Jensen, født 23. juni 1834, døbt i Sædding kirke 29. juni s.å. Forældre: Se note 3. Fæddere: Ane Nielsdatter, Kjersten Madsdatter, Anders Rasmussen, Søren Andersen og Maren Madsdatter fra Hanning (LAN, C542A.19, Sædding KMB 1815-43). Ved navnebevis af 8. august 1905 fik Anders Jensen ret til at føre navnet Clausager, i h. t. lov om navneforandring (lov nr. 89 af 22. april 1904); det var dog kun en formalisering af hans, hans fars og søskendes mangeårige brug af navnet.
- 2) Ganer Å. Ved matrikuleringen 1844 fik gården matr. nr. 1 af Clausager by, Sædding sogn (LAN, Ringkøbing amtsstuearkiv, B21.229, ny matrikel for Bølling herred, fol. 93b-94a).
- 3) Jens Andersen Clausager, gårdejer og smed i Clausager, Sædding sogn. Født 18. oktober 1809 i

- Bjergbo, Sædding sogn, død 2. september 1885 i Clausager. Viet 2. juni 1833 i FASTER til Ane Katrine Madsdatter, født 14. februar 1811 i Astrup, FASTER sogn, død 6. december 1896 i Clausager. Børn: Anders, 1834-1928. Mads, 1836-1916. Margrethe, 1838-1871. Mariane, 1840-1878. Dorte Marie, 1842-1843. Anders Bjergbo, 1845-1926. Dorte Marie, 1847-1935. Ane, 1850-1936. Jfr. Gunnar Milthers *Slægten fra FASTERGAARD*, 2. udg. (Skjern, 1951), s. 381-413. Om Jens Andersen Clausager, se E. & V. Elberling, *RIGSDAGENS MEDLEMMER Gennem hundrede år 1848-1948* 1 (1949), s. 106-107, og Chr. Søgaard, »Skjernkredsens«, i *Ugebladet Tiden*, 5. årg. 1914/15, nr. 38, s. 446-49.
- 4) Skøde af 15. oktober, tinglæst 18. oktober 1832:

- se LAN, Bølling-Nr. Horne herreders skøde- og panteprotokol 1830-33 (nr. 6), B81.SP15, fol. 385b, og den tilhørende aftægtskontrakt i samme protokol, fol. 388a-389a.
- 5) Købesummen var 200 rdl. rede sølv, og aftægtsen værdi over en femårs periode omsattes til et tilsvarende beløb. Sælgeren var Anders Rasmussen Clausager (1784-1860); hans hustru var Ane Nielsdatter (1789-1868) og hans mor var Maren Christensdatter (1761-1844). Iflg. aftægtskontraktens §1 forpligtede aftægtsyderen sig til inden førstkomende Mikkelsdag (d.v.s. 29. september 1833) at tilvejebringe et aftægtsghus på 4 fag ved salshusets vestre ende; denne tilbygnings opførelse omtales af A. J. Clausager.
- 6) Læreren navn var Jens Jensen Kierckebye (1798-1881); han var lærer i Sædding 1838-42, hvor han efterfulgte Hans Michelsen Falch, der havde været degn for Sædding og Bølling menigheder fra 1781 til sin død i 1837. Se Ejnar Poulsen, *Hardyssels degnehistorie 2* (1934), s. 557-61.
- 7) Jens Pedersen (1818-92), skolelærer i Sædding 1842-88. Se E. & V. Elberling, *Rigsdagens medlemmer 1848-1948* (1950), s. 117, og Ejnar Poulsen, *Hardyssels degnehistorie 2*, s. 561-62.
- 8) Ryesminde ligger i dag i det i 1916 oprettede Videbæk sogn. Opdyrkingen af hederealeet foregik fra 1845; det blev i 1851 overtaget af etatsråd E. Tang til Nr. Vosborg og F. M. Knuth til Knuthenborg. Ryesminde er opkaldt efter general Olaf Rye, der faldt i Fredericiaslaget 6. juli 1849; jfr. *Trap Danmark*³ 22 (1965), s. 499.
- 9) Andreas Ferdinand Phister (1809-92), sognepræst for Bølling-Sædding pastorat 1844-50; bror til skuespilleren Ludvig Phister; jfr. S. Elvius, *Danmarks præstehistorie i årene 1885-1914* (1914), s. 253. A. J. Clausager blev konfirmeret 15. april 1849 og fik karaktererne mg + i kundskab og mg i opførelse (LAN, C542A.20, Sædding KMB 1836-52).
- 10) Hans Vilhelm Riber Schøler (1811-75), sognepræst i Staby 1846-57 og folketingsmand for Ringkøbing amts 1. kreds 1849-55; se Elberling, *Rigsdagens medlemmer 2*, s. 193. Om Staby højere Bondeskole, se *Trap Danmark*³ 22, s. 412.
- 11) Christian Larsen Nielsen Fjord (1799-1872), død i embedet som skolelærer og kirkesanger i Bølling (jfr. E. Poulsen, *Hardyssels degnehistorie 2*, s. 559). Hans ældre bror Jesper Nielsen Fjord (1795-1849) var far til den kendte landøkonomiske forsøgsleder og skolemand N. J. Fjord.
- 12) Jørgen Victor Bloch (1812-92), sognepræst for Lønborg-Egvad pastorat 1838-55 og provst for Bølling-Nr. Horne herreder 1851-55, stillede som konservativ op mod Jens Andersen Clausager til folketingsvalget i Skjernkredsen i 1849, men tabte med 164 stemmer mod Clausagers 243. 1855-59 var han imidlertid landstingsmand for 11. kreds. Jfr. Elberling, *Rigsdagens medlemmer 1*, s. 51. I Hanning var der biskolelærer fra omkr. 1830, men A. J. Clausager mangler i fortegnelsen over dem i E. Poulsen, *Hardyssels degnehistorie 2*, s. 568-69.
- 13) Ringkøbing amts hovedlægdssulle 1854, lægd nr. 45, Sædding sogn, nyt løbenr. 17 (LAN, Film, Lgd. 473). Det fremgår heraf, at A. J. Clausager var 65 $\frac{3}{4}$ tommer (= 172 cm) høj. Ved nummertrækningen fik A. J. Clausager nr. 427, men byttede sig til nr. 63, der var trukket af fæteren Mads Jensen Astrup (1834-1929) af FASTER sogn; dennes far Jens Madsen Astrup (1805-87) var bror til A. J. Clausagers mor (jfr. G. Milthers, *Slægten fra FASTERGAARD*², s. 360).
- 14) Broderen var Mads Clausager (jfr. note 3); han var ejer af udflyttergården *Stensøde* (matr. nr. 1b af Clausager) 1862-1915 (jfr. LAN, Ringkøbing amtsstuearkiv, B21.246, løbenr. 1655, Indenrigsministeriets udstykningsapprobation af 2. august 1862, og B21.233, forts. af matriklen 1844-74, samme løbenr. Skødet til Mads Jensen Clausager, af 30. december 1862, er først tinglæst 22. februar 1872 (Skjern dommerkontor, skøde- og panteprot. for Bølling-Nr. Horne herreder nr. 23, fol. 339)).
- 15) A. J. Clausager blev forlovet og 6. oktober 1861 gift med Kathrine Marie Jørgensen Kjærgaard, født 13. april 1837 i Sædding Kjærgaard, død 22. april 1907 i Skjernbrogaard. Hun var datter af gårdejer og sogneforstander Jørgen Peter Hansen Kjærgaard (1803-91) og Karen Pedersdatter Vindelbo (1803-75).
- Den omtalte bror, Hans Jørgensen Kjærgaard (1833-1910) var i maj 1854 rejst til Australien, hvorfra han vendte hjem i efteråret 1871; foråret 1872 rejste han atter ud, denne gang til Kansas i USA, hvorfra han i 1879 igen rejste til Australien. I januar 1899 rejste hans søstersøn Søren Ogelvig Jensen Clausager ud til ham, og sammen vendte de to hjem til Danmark i foråret 1905, hvor Hans Kjærgaard (som han selv skrev sig efter sit mangeårige ophold i engelsktalende lande) da fik ophold hos sin søster og svoger på Skjernbrogaard. Hans Kjærgaard, der levede ugift, fremtrådte på sine gamle dage som noget af en sørling; præget som han var af sine mange år i udlandet stak han selvfølgelig af mod det hjemlige miljø. 1908-09 nedskrev han sine erindringer, og hans manuskript er bevaret i familien.
- A. J. Clausager og Kathrine Marie Kjærgaard fik otte børn:
Jørgen Peder, 1862-1935. *Karen Vindelbo*, 1863-1948. *Jens*, 1866-1933. *Ane Kathrine*, 1868-1924. *Margrethe*, 1872-1925. *Hans Kragmose*, 1874-1948. *Søren Ogelvig*, 1876-1945. *Jens Abildtrup*, 1879-1922. Jfr. G. Milthers, *Slægten fra FASTERGAARD*², s. 383-87.
- Sædding Kjærgaard (matr. nr. 8a m.fl. af Sædding by og sogn iflg. matr. 1844; LAN, Ringkøbing amtsstuearkiv, ny matr. for Bølling herred, B21.229, fol. 85b-86a). Skødet fra Jørgen Peter Hansen til A. J. Clausager, af 13. februar 1862, blev først tinglæst 1. juni 1875 (Skjern dommerkontor, skøde- og panteprot. for Bølling-Nr. Horne herreder nr. 24, fol. 544b).
- 16) Mads Clausager blev 25. maj 1862 gift med Sidsel Andersen (1840-1913).

- 17) Harreslev, Hanved sogn, Vis herred; 2 km syd for den nuværende grænse.
- 18) Her svigter A. J. Clausagers hukommelse. Oddersted, i Taulov sogn, Elbo herred, ved Gudsvig nord for Kolding Fjord, ligger en halv snes km *ost* for Kolding.
- 19) Cai Hegermann-Lindencrone (1807-93) var i 1864 chef for 4. division (rytteriet); se *Dansk biografisk leksikon*² 9 (1936), s. 534-36.
- 20) Christen Christensen Sønderby (1828-85), Skjernkredsens folketingsmand 1854-58. 1857 købte han Tarm Kro, der åbenbart har været mere end han økonomisk kunne overkomme, da den internationale likviditetskrise sidst på året 1857 bredte sig til Danmark. Om Chr. Sønderby, se Elberling, *Rigsdagens medlemmer* 2, s. 222; om krisen, se Knud Erik Svendsen & Svend Aage Hansen, *Dansk pengehistorie 1, 1700-1914* (1968), s. 257-63.
- 21) Jens Andersen Clausager kåredes ved valget 14. juni 1858; jfr. J. P. Nordengaard, *Valgene til rigsdagen gennem 100 år* (1949), s. 230.
- 22) Jens Jørgen Christensen (1830-1912) blev med årene mere og mere konservativ. Efter sit fald i Skjernkredsens 1866 repræsenterede han 1868-73 Vardekredsens i folketinget, jfr. Elberling, *Rigsdagens medlemmer* 1, s. 96-97.
- 23) A. J. Clausager kåredes 22. september 1869, 20. september 1872 og 25. april 1876; ved valget 14. november 1873 fik han 939 stemmer mod lærer S. C. Lauridsen fra Aadums 86; Nordengaard, *Valgene til rigsdagen*, s. 230.
- 24) Valget fandt sted i Varde 26. februar 1878 og drejede sig om valg af en suppleant for højreremanden borgmester C. A. Kjær, Ribe, der var død 30. december 1877. Af 185 afgivne valgmandsstemmer faldt de 91 på A. J. Clausager, mens stiftsprovst S. V. Claudi, Ribe, der stillede op for Højre, fik 79 stemmer, og venstremanden, folketingsmand N. J. Termansen, Gammelby ved Vejen, fik 11 stemmer. Ved det efterfølgende suppleringsvalg til folketinget i Skjernkredsens 28. marts samme år kåredes A. J. Clausagers yngre bror, Anders Bjergbo Clausager; jfr. Nordengaard, *Valgene til rigsdagen*, s. 230 og 280.
- 25) Det ordinære landstingsvalg 1878 fandt sted 1. oktober. For 11. kreds indvalgte de tre kandidater, der havde konkurreret ved suppleringsvalget ved årets begyndelse, jfr. Nordengaard, *Valgene til rigsdagen* s. 280. Jfr. i øvrigt H. Wulffs skildring af A. J. Clausager som landstingsmand i bogen *Den danske rigsdag* (1882), s. 362-64. Wulff, der var højreremand, tegnede heri et meget sympatisk billede af Clausager, svarende til dennes moderate standpunkter og vilje til forlig med Højre (jfr. note 33 nedenfor). Skildringen skæmmes dog af den nedladende tone det åbenbart på denne tid endnu var god tone blandt højreræd at anvende overfor bønder.
- 26) Conrad Daniel Koefoed, født i Tim 16. august 1822, død i København 15. april 1897, begr. i Egvad. Branddirektør i Tarm (for Bølling-Nr. Horne herreder) 1861-85, derefter i Varde til sin død. Branddirektoratet for Bølling-Nr. Horne herreder var oprettet i 1853. A. J. Clausager betegnedes ved sin udnævnelse til branddirektør den 16. juni 1885 som en af »den ny tids mænd«, idet han var én af de første landboere, der blev ansat som branddirektør - *Brandforsikringsbladet* nr. 6, 24. juni 1910. Jfr. også note 41.
- 27) Skjernborggaard, matr. nr. 3a m.fl. af Vester Skjern birk, Skjern sogn, stod ved A. J. Clausagers overtagelse for hartkorn 2 tdr. 7 skp 2 fdk 2 63/100 alb (LAN, Ringkøbing amtsstuearkiv, skattehovedbøger for Bølling herred II, 1879-84 og 1885-90, B21.126S og B21.126AC, i begge bøger Skjern sogn, skattenummer 29).
- 28) Jørgen Peder Jensen Clausager (kaldet Peder Clausager, 1862-1935).
- 29) Skødet er dateret 15. juli 1890 og tinglæst 31. juli 1890 (Skjern dommerkontor, skøde- og panteprot. for Bølling-Nr. Horne herreder nr. 29, fol. 499b-500a). Købesummen var 13.000 kr.
- 30) Valget fandt sted 28. januar 1887 og der blev afgivet 1345 stemmer på A. J. Clausager, mens 3 stemte nej til ham; Nordengaard, *Valgene til rigsdagen*, s. 231.
- 31) Niels Hansen (Mortensen, 1844-1926), lærer i Oksbøl, Aal sogn 1881-1915; desuden aktiv indenfor høj- og efterskolen; se om ham Edv. Eller, »Fra Aal sogn. Valgmenigheden og friskolen, særlig i ældre tide, i *Fra Ribe Amt* 1961, s. 198-208.
- 32) Mads Peder Christiansen (1817-1905), gårdejer i Gammelsohn, folketingsmand for Ringkøbingkredsens 1873-90; om ham nævnes det (Elberling, *Rigsdagens medlemmer* 1, s. 103), at han ved dannelsen af Det danske Venstre i 1884 fulgte Christen Berg; men ved Bergs dannelselse af Det rene Venstre i 1887 har M. P. Christiansen øjensynlig ikke fulgt ham. Bergs linie havde ellers væsentlige tilslutning i Vest- og Sydjylland (N. Neergaard, *Erindringer 1854-94* (1935), s. 199).
- 33) J. C. Christensen fik 1155 stemmer, og A. J. Clausager 435 (Nordengaard, *Valgene til rigsdagen*, s. 231), på trods af, at en så fremtrædende politiker som Klaus Bernsten var blevet kaldt til Ringkøbing for på et vælgermøde at støtte Clausagers kandidatur (Klaus Bernsten, *Erindringer fra rigsdags- og ministerår* (bd. 3, 1925), s. 47-48; jfr. også Frode Aagaard, *J. C. Christensen* (1941), s. 25-29, og N. Neergaards biografi af A. J. Clausager i *Dansk biografisk leksikon*³ 3 (1979), s. 403-04 (også i samme værks 2. udg., bd. 5 (1934), s. 272-73)). I J. C. Christensens ugeblad *Tiden* (5. årg., 1914/15, nr. 38, s. 446-49) har lærer Chr. Søgaard, Holsted, leveret en skildring af Skjernkredsens folketingsmænd 1849-1914, som bærer præg af, at forf. står J. C. Christensen nær.
- 34) Lucas Peder Ovesen (1847-1935) repræsenterede Skjernkredsens i folketinget 1890-92 og 1895-1918; 1892-95 måtte han vige pladsen for A. J. Clausagers bror, den moderate Anders Bjergbo Clausager (jfr. note 3 og 24).
- 35) Andrea Cathrine Lübecker, f. Vilstrup (1811-99), var enke efter gæstgiver, postekspediter, forligelseskommissær, exam.jur. Hans Ferslev Lù-

- becker (1807-66; se A. Falk-Jensen & H. Hjorth-Nielsen, *Candidati og examinati juris 1736-1936* 3 (1957), s. 105-06).
- 36) Auktionen over Skjernbrogaard blev holdt i fire omgange; et bud fra Niels Jensen Kjærgaard af Øster Skjern ved 3. auktion på 11.200 kr. blev approberet. Han transporterede 24. august 1885 skøderetten til A. J. Clausager. Endeligt auktionsskøde udstedtes 17. september 1886 (LAN, Bølling-Nr. Horne herreders retsbetjentarkiv, B81.5196, auktionsprot. 1881-1904, fol. 28b-30b, og B81.5207, auktionsbilag vedr. fast ejendom 1882-84) og tinglæstes 23. september 1886 (Skjern dommerkontor, skøde- og panteprot. for Bølling-Nr. Horne herreder nr. 28, fol. 288a-b).
- 37) Statsbanen mellem Herning og Skjern var blevet åbnet 1. oktober 1881. Til bygningen af denne bane knyttedes statens overtageelse af den private bane mellem Silkeborg og Herning. I de første mange år af sin levetid havde banen sin største betydning gennem mangeltransporterne til landbruget (Niels Jensen, *Vestjyske jernbaner* (1977), s. 46-48).
- 38) Mindestøtten, der blev rejst i 1877, blev siden flyttet, og står i dag i anlægget ved Kirkekaen i Skjern (Trap *Danmark*⁴ 8 (1928), s. 323).
- 39) Hans Andersen (1860-1924) blev 6. oktober 1899 gift i Skjern med A. J. Clausagers næst yngste datter Ane Kathrine (1868-1924; se G. Milthers, *Slægten fra Fæstergaard*², s. 126. Skødet fra A. J. Clausager til Hans Andersen er af 31. oktober 1899, tinglæst 9. november s.å. (Skjern dommerkontor, skøde- og panteprot. for Bølling-Nr. Horne herreder nr. 33, fol. 212a-b). Købesummen var 16.000 kr.
- 40) Jfr. note 15. A. J. Clausagers yngste datter var Margrethe (1872-1925).
- 41) 16. juni 1910 fejrede A. J. Clausager 25-års jubilæum som branddirektør, og omtales da, »trods sine 76 år, som »en rask og rørig mand, der med lyst, interesse og iver varetager sin branddirektørvirksomhed og nyder anseelse i vide kredse« (*Brandforsikringsbladet* nr. 6, 24. juni 1910). I jubilæumsgave forærede branddirektoratets vurderingsmænd ham »en smuk erindringsgave, bestående af et skrivebord, et smukt skrivetøj og en bordlampe« (*Brandforsikringsbladet* nr. 8, 30. september 1910). Clausagers efterfølger som branddirektør (1912-32) blev sognefoged Carl Nyholm, Hjern (*Brandforsikringsbladet* nr. 19, 18. marts 1913).
- 42) Skolegade 6 i Skjern (anført i Skjern KMB ved dødsfaldene i 1924, jfr. note 39). Hans Andersen havde den 28. juni 1920 skødet Skjernbrogaard til Johannes Rindom (tinglæst 8. juli 1920; Skjern dommerkontor, Bølling-Nr. Horne herreders pantebog nr. 47, løbenr. 452).
- 43) Jfr. note 39 og 40.
- 44) Skjern-Videbæk-banen, som det oprindeligt var hensigten at føre videre til Skive, åbnedes 15. november 1920 (Niels Jensen, *Vestjyske jernbaner*, s. 94-95). Peder Clausagers søn, Anders Jensen Clausager (1891-1966) ejede Sædding Kjærgaard fra 1917 til 1957, da han afstod den til sin søn Ingvar Clausager (født 1924), som nu ejer den.
- 45) Anders Jensen Clausager blev udnævnt til Dannebrogsmænd 24. november 1927. Ved indsendelsen af hans levnedsskildring til Ordenskapitlet ledsagede hans søn, sognefoged Peder Clausager i Sædding, beskrivelsen med nedenstående brev, dateret Sædding, den 29. marts 1928:
- «Idet Veteran og Dannebrogsmænd Anders Jensen Clausagers Levnedsskildring samt hans Fotografier hermed indsendes, skal jeg bede undskyldt, at det har trukken noget længe hens.»
- «Min gamle Fader fik først efter Nytaar begyndt paa Beskrivelsen, der efter hans Diktat blev optegnet, og det tog forstaaeligt nok længere Tid for ham at faa sit lange Livs Begivenheder gennemtænkt. Forskellige Forhold har desuden forsinket Afskrivningen paa det dertil bestemte og tilsendte Ark Papir.»
- »Min Fader var forholdsvis ved godt Helbred og hans Aandsevner og Hukommelse var efter den høje Alder meget lidt svækkede da han gennemgik sine Oplevelser. Men Søndagen den 11. Marts fik han en Hjerneblødning og lammedes i venstre Side. Endskjøndt Tilfældet var i mild Grad, var han for gammel til at overvinde dette, og efter 10 Dages Sygeleje afgik han ved Døden den 21. Marts og blev begravet den 27. ds.»
- »Jeg har fundet det rigtigst at meddele hans Dødsfald sammen med Indsendelsen af Levnedsskildringen, da denne ikke blev afsendt, mens han levede.»
- Hertil skal føjes, at A. J. Clausager blev begravet ved siden af sin hustru på Skjern kirkegård, hvor hans gravsted endnu kan ses.
- To af sine offentlige hverv har A. J. Clausager ikke omtalt i erindringerne, hvorfor de skal omtales her.
- 1877-83 var han medlem af Ringkøbing amtsråd; han deltog i sit første amtsrådsmøde 29. maj 1877, og i sit sidste 16. april 1883 (jfr. de trykte *Uddrag af Ringkøbing Amtsraads forhandlinger* for de pågældende mødedatoer).
- 1879-1914 var han landvæsenkskommisær i Ringkøbing Amtsrådsdistrikt. Han udnævntes første gang 25. januar 1879, og genbeskikkedes 25. januar 1885, 25. januar 1891, 2. januar 1897, 10. december 1902 og 8. december 1908. 16. december 1914 efterfulgtes han på denne post af sin ældste søn, gårdejer Peder Clausager i Sædding (jfr. note 28).
- 46) Konseilspræsident (d. v. s. statsminister) var 1865-70 grev C. E. Frijs-Frijsenborg (1817-1896).
- 47) A. F. Tscherning (1795-1874), kendt som krigsminister i 1848, og én af de ledende venstrepolitikere mellem de to slesvigske krige.
- 48) Proceduren var en smule mere indviklet end det fremgår af A. J. Clausagers referat: se *Rigsdagstidende, overordentlig samling 1866, forhandlinger på folketinget*, sp. 1-30.
- 49) Søren Kjær (1827-93), valgt i Søndervingekredsen (Viborg amts 4. kredse).

- 50) I Holstebrokkreds (Ringkøbing amts 3. kreds) valgtes A. Neergaard (1823-96).
- 51) Laurids Nørgaard Bregendahl (1811-72), folketingsformand 1859-70.
- 52) Se referat af dette møde onsdag den 11. juli kl. 1 eftermiddag i *Rigsdagstidende* (som nævnt i note 48), sp. 33-38.
- 53) Jfr. note 48.
- 54) N. Hansen valgtes først ved 3. afstemning med 36 stemmer, mod den konservative August Jørgensens 33 stemmer.
- 55) Hertil valgtes Johan Grundtvig (1822-1907), der var fuldmægtig ved Kongeriget Arkiv og søn af salmedigteren, der var blevet indvalgt i landstinget (jfr. note 58). Sønnen var tilhænger af den reviderede grundlov, faderen derimod én af dens ivrigste modstandere.
- 56) Forslaget til den reviderede grundlov blev vedtaget af landstinget torsdag den 19. juli 1866, og 1. behandling i folketinget fandt sted lørdag den 21. juli.
- 57) Formentlig identisk med gårdejer Jesper Jepsen i Vostrup, Lønborg sogn, f. i Kirkeby, Velling sogn og hjemmedøbt 18. juli 1811, død 21. maj 1881 som aftægtsmand i Lønborg sogn.
- 58) Altså N. F. S. Grundtvig (jfr. note 55); talen med hans forslag findes i *Rigsdagstidende, overordentlig samling 1866, forhandlinger på landstinget*, sp. 17-23.
- 59) Stemmatallet ved landstingets endelige vedtagelse af grundlovsforslaget svarede hertil.
- 60) 2. landstingskreds, omfattende Københavns, Frederiksborg og Holbæk kamter, havde valgsted i Roskilde; de otte valgte ja-sigere fik hver 198-200 valgmandsstemmer, og de otte nej-sigere hver 175-181 valgmandsstemmer (jfr. Nordengaard, *Valgene til Rigsdagen*, s. 253).
- 61) Ved 1. behandling i folketinget var nej-sigernes antal dog kun 42, og ja-sigernes 57; m. h. t. det endelige resultat, se næste brev.
- 62) Lykke Sørensen, formentlig identisk med den gårdejer Niels Bønlykke Sørensen (født 31. oktober 1830 på Vennergaard, Velling sogn, død 16. oktober 1903 i Skjern) i Skrebsgaard, Hanning sogn, der sammen med sin hustru Ane Marie Nielsen (1834-1905) stod fadder til A. J. Clausagers søn Søren Ogelvig ved dennes dåb i Sædding kirke 6. august 1876. Han var bror til Niels Sørensen Stensig og Christen Sørensen Hedegaard, der nævnes i brev nr. 7 (jfr. note 106-107). Lykke Sørensen nævnes også i flere af de følgende breve; han var oprindelig gårdmand og møller på Bundsbæk Mølle i Dejbjerg sogn, men købte 1867 Skrebsgaard i Hanning sogn, som han ejede til omkring 1900. Se i øvrigt Hans Nielsen, *Slægten Spangberg af 1667* (Esbjerg, 1932), s. 22, 50-51 og passim.
- 63) Jfr. note 47.
- 64) C. C. Hall (1812-88), var Frederiksbergkredsens folketingsmand 1849-81 og flere gange minister, herunder bl. a. regeringschef 1860-63.
- 65) Carl Reinhold Jensen (1827-88) repræsenterede 1866-68 Skanderborgkreds. Han stod som venstremand især A. F. Tscherning nær (jfr. Elberling, *Rigsdagens medlemmer* 1, s. 239-40). I øvrigt havde A. J. Clausager selv ordet under debatten ved grundlovsforslagets 3. behandling, og redegjorde i sit indlæg for, hvorfor han holdt fast ved sit oprindelige standpunkt, nemlig at sige nej til det reviderede grundlovsforslag (*Rigsdagstidende, overordentlig samling 1866, forhandlinger på folketinget*, sp. 448-51).
- 66) Trykt i *Rigsdagstidende* (henv. som i note 65), sp. 467-68.
- 67) »Morgene« = søndag d. 29. juli. Om rejseforbindelser og -tider på den tid, se Aage Aagesen, *Geografiske studier over jernbanerne i Danmark* (1949), s. 51-57.
- 68) Jens Pallesen Fløe (1800-78), justitsråd, landinspektør, medlem af den grundlovgivende rigsforsamling. Fra 1837 ejer af Lindbjerggaard i Vostrup, Lønborg sogn (jfr. Elberling, *Rigsdagens medlemmer* 1, s. 146).
- 69) Jfr. note 62.
- 70) Morten Nielsen Pagaard (1844-1903), kaldet Morten Møler, husmand og maler i Nordenaa, Hemmet sogn; jfr. note 87.
- 71) Mette Marie Jensen - jfr. indledningen til brevene.
- 72) Rigsdagssamlingen afsluttedes først 12. juli 1867. I øvrigt skal A. J. Clausagers referat af folketingsforhandlingerne tale for sig selv; de kan studeres nærmere i *Rigsdagstidende*.
- 73) Geert Winther (1813-1905), folketingsmand for Odderkreds 1849-84 og leder af det jyske Venstre i 1860'erne - jfr. i øvrigt note 89. Reinhold Jensen, se note 65, og jfr. for begges vedkommende Elberling, *Rigsdagens medlemmer* 1-2.
- 74) Christen Berg (1829-91) - den senere venstrefører, 1866-91 valgt i Koldingkreds. Han havde i øvrigt stemt for den reviderede grundlov i 1866; men han havde åbenbart allerede nu året efter rehabiliteret sig efter Clausagers opfattelse. De to mænd forblev dog ikke politiske meningsfæller - jfr. note 32-33.
- 75) C. St. A. Bille (1828-98), nationalliberal politiker og redaktør af *Dagbladet*, var - især i sin journalistik - en repræsentant for det højborgerlige og akademiske København, hvem bondepolitikere var en vederstyggelighed. Som det fremgår af Clausagers omtale, var animositeten gensidig!
- 76) Sofus Høgsbro (1822-1902), folketingsmand 1858-1902 og ledende moderat venstrepolitiker. Han var formentlig den af venstreførerne, som Clausager nærmest sluttede sig til, jfr. også Clausagers brev af 28. januar 1872.
- 77) M. Edv. Fallesen (1817-94), oberst, senere chef for Det kgl. Teater, var medlem af folketinget 1859-69 og af landstinget 1874-82, og var højremand. Jacob Madsen (1815-92), gårdejer og sognefoged i Bur, folketingsmand 1858-81, kun afbrudt af perioden 4. juni-12. oktober 1866. Han var venstremand, men øjensynlig bedre lidt af Bille end Clausager.

- 78) Dynes Lassen Frandsen, f. 21. juli 1827 i Sdr. Vium, søn af Frands Christensen, der var bror til Thomas Vestergaards mor.
- 79) Se note 70.
- 80) Originalbrevet er ved en fejltagelse dateret 1866.
- 81) »Lov om hærens ordning« blev stadfæstet 6. juli 1867; se *Love og anordninger for året 1867* (1868) s. 279-317, med henvisning til referaterne i *Rigsdagstidende* 1866-67 af lovforslagets behandling.
- 82) Jfr. note 73.
- 83) De nævnte ændringsforslag er fremsat ved lovforslagets 3. behandling i folketinget, og ikke i betænkningen fra det folketingsudvalg, der behandlede forslaget mellem 2. og 3. behandling. I betænkningen er derimod stillet en række ændringsforslag af udvalgets mindretal (A. J. Clausager, Reinhold Jensen, Søren Kjær og Geert Winther) – trykt i *Rigsdagstidende* 1866-67, tillæg B, sp. 1292-1308; det er altså disse ændringsforslag, Clausager har fortrudt, at han har været med til at stille.
- 84) »Militærarbejdet« var indtil 1909 betegnelsen for en arbejdssoldat, d. v. s. en soldat af arbejdstropperne; hertil blev bl. a. udskejtede værnepligtige med mindre legemsfejl; jfr. *Salmonsens Konversationsleksikon* 2 (1915), s. 35 (art. »Arbejdstropper«).
- 85) Håbet slog ikke til, jfr. note 72.
- 86) Pinsedag 1867 var søndag den 9. juni.
- 87) Jfr. note 70; Morten Pagaard var endnu ungkarl da han besøgte København; han blev gift i Hemmet 10. maj 1870 med Ane Marie Clausen, f. 23. februar 1851 i Nr. Bork.
- 88) Rigsdagen mødtes mandag d. 7. oktober 1867 og ringene afholdt deres første møder, i hvilke konseilspræsidenten meddelte, at rigsdagssamlingen i h. t. kgl. åbent brev af 4. oktober 1867 var udsat til 7. december samme år. I mødet den 7. december blev finansloven for 1868/69 forelagt. Jfr. *Rigsdagstidende* 1867-68, *forhandlinger på folketinget* 1, sp. 1-13.
- 89) Jfr. note 73. A. J. Clausager har øjensynligt ikke været nogen stor beundrer af Geert Winther.
- 90) J. A. Hansen (1806-77), journalist og politiker, folketingsmand 1849-77, var - ved siden af A. F. Tscherning - én af Venstres forgrundsfigurer i 1850'erne; jfr. Elberling, *Rigsdagens medlemmer* 1, s. 192-93.
- 91) Grev Wilhelm Sponeck (1815-88), jurist og embedsmand, folketingsmand 1849-53 og 1866-69, finansminister 1848-54, konservativ. Han var i øvrigt født i Ringkøbing; jfr. Elberling, *Rigsdagens medlemmer* 2, s. 207-08.
- 92) Jens Andreas Vandborg (1806-81), gårdejer i Janderup vest for Varde, folketingsmand for Vardekredsen 12. oktober 1866 - 25. februar 1868, da han nedlagde sit mandat. Ved suppleringsvalget 18. marts 1868 kåredes til hans efterfølger Jens Jørgen Christensen fra Heager, jfr. note 22. Om Vandborg, se Elberling, *Rigsdagens medlemmer* 2 s. 257.
- 93) Jens M. Bollerup Andersen (1822-68), gårdejer i Ølgod, landstingsmand for 11. kreds 18. oktober 1866 - 30. juni 1868, da han p. g. a. sygdom nedlagde mandatet; han døde 23. oktober samme år (jfr. Elberling, *Rigsdagens medlemmer* 1, s. 13). Ved suppleringsvalget 15. september 1868 valgtes proprietær Niels Frandsen, Brejninggaard (1804-95), der - i modsætning til Bollerup Andersen - nærmest var højremand, så A. J. Clausagers bekymring var velbegrundet.
- 94) Der må være tale om *Herning Avis*, der startede 3. august 1867 under navnet *Ringkøbing Amts Folketidende* som en delvis under *Silkeborg Avis*; fra 4. januar 1868 fik den navnet *Herning Avis*, og fra 1. april 1869 var den aflæggerbladen stadig under *Silkeborg Avis*. Den gik ind ved udgangen af 1881 (Niels Thomsen, *Dagbladskonkurrencen 1870-1970* (1972), bd. 2, s. 753 og 863-64).
- 95) Hans Jørgensen Kjergaard, der var kommet hjem fra Australien, jfr. note 15.
- 96) »Den kongelige middagsmad« var et gallataffel for rigsdagens medlemmer, og fandt sted i Christiansborg Slots riddersal mandag den 20. november 1871 kl. 17.30. Ifølge *Dagbladets* beretning fra tafltet (refereret i *Viborg Stiftstidende* fra 22. november), var tafltet »rigt og udsøgt«. Om Sofus Højsbro, se note 76.
- 97) Niels Bønykke Sørensen, jfr. note 62.
- 98) Dorte Marie Jensen (Clausager) (1847-1935), gift 28. september 1871 i Sædding med Laurids Jansen (Dalgaard) (1847-1929), gårdejer i Dalgaard i Finderup, Hanning sogn.
- 99) A. J. Clausagers håb om, at rigsdagssamlingen kunne sluttes 1. marts 1872, gik ikke i opfyldelse - den blev først sluttet 23. marts (jfr. *Rigsdagstidende* 1871-72, *forhandlinger på folketinget* 3, sp. 7558-7592). A. J. Clausagers datter Margrethe blev født 25. februar (jfr. note 15).
- 100) Ved folketingsvalget 20. september 1872 blev udfaldet det modsatte af, hvad Højre havde håbet, idet Det forenede Venstre for første gang fik flertal i folketinget - 53 af 102 medlemmer (jfr. *Den danske Rigsdag 1849-1949* 2 (1951), s. 60).
- 101) I tiden indtil systemskiftet blev Socialdemokratiet en støtte for Venstre både ved valgene, hvor de to partier som regel undgik at genere hinanden ved kandidatopstillingerne, og i rigsdagen, hvor Socialdemokratiet, efter at det i 1884 havde fået indvalgt P. Holm og Hørdum, samarbejdede med den øvrige opposition imod Højre regeringerne (se Oluf Bertolt m. fl., *En bygning vi rejser* 1 (1954), s. 186-88, 282-83 og 286-87).
- 102) Skrevet til Karen Vindelbo Jensen Clausager (1863-1948). Hun blev den 14. april 1893 gift i Sønderup på Sjælland med Lars Andersen Madsen (1851-1900); jfr. G. Milthers, *Slægten fra Fastergaard* 2, s. 383-85.
- 103) Formentlig datteren Ane Kathrine (f. 1868), i 1892 endnu ugift - jfr. note 15 og 39.
- 104) Sønnen Hans Kragmose (f. 1874) gik på denne tid på Landbohøjskolen, og blev landbrugskandidat 1895; han har vel været hjemme på julefe-

rie. Han fulgte for øvrigt senere i faderens fodspor som folketingsmand (jfr. Alfred Larsen, *Danske landbrugskandidater*⁷ (1944), s. 43-44; Filberling, *Rigsdagens medlemmer* 3 (1950), s. 41; og Gunnar Fog-Petersen, *Vor regering og rigsdag* (1938), s. 218-21).

- 105) »Drengen« er A. J. Clausagers sønnesøn og navne, Anders Jensen Clausager (født 18. november 1891, død 1966, jfr. note 44; jfr. også note 28).
- 106) Christen Sørensen Hedegaard, gårdmand og kroejer i Hedegaard, Hanning sogn. Født 5. oktober 1818 på Vennergaard i Velling sogn, søn af gårdejer Søren Nielsen og hustru Karen Chri-

stensen; bror til Niels Bønykke Sørensen (jfr. note 62). Død i Hedegaard i Hanning sogn 17. december 1892.

- 107) Niels Sørensen Stensig, gårdmand i Stensig, Sædding sogn, født 13. april 1817 i Novrup, Jerne sogn, bror til foregående. Død i Stensig, Sædding sogn, 19. december 1892.
- 108) Jfr. note 103.
- 109) Formentlig datteren Margrethe (f. 1872), jfr. note 15 og 40.
- 110) Lars A. Madsen, Karen Vindelbos forlovede, med hvem hun formentlig har holdt jul på Sjøland (jfr. note 102).

Jørgen Peder Clausager
Cand. mag., arkivar ved
Landsarkivet for Nørrejylland.
Lærkevej 41
8800 Viborg
Født 1947

Seværdigheder i Ringkøbing amt

Billedbuggeren Morten Nielsens unge mand, der beskyttende bærer et hjælpeløst kid, står i Røde Kors Hjemmets have i Struer – naturligvis som et symbol på den gerning, der i det daglige øves i hjemmet med dets handicappede beboere.

Oldtidsagrene på Gørding Hede

Af Steffen Stummann Hansen

Det var kulturgeografen og arkæologen Gudmund Hatt (1884-1960), der som den første i Danmark for alvor indledte studiet af den ældre jernalders agersystemer – de såkaldte »divgevoldinger« (1). Hatts arbejder kom til at blive banebrydende ikke blot i Danmark, men også internationalt.

I 1920'erne og 1930'erne truede opdyrkningen af de sidste større hedestrækninger i Jylland de stadig eksisterende agersystemer. Rundt omkring i hederne lå mange steder større og mindre systemer af små lave jordvolde, der indrammede markfelter i forskellige størrelser. I omkring to tusind år havde disse marker og deres markskel fået lov til at ligge i fred, men nu udslettede traktorpløjning med stor hast og megen effektivitet de sidste rester.

Det var under et besøg i 1926 på Tandrup Hede nær Års, at den daværende leder af Vesthimmerlands Museum i Års – S. Vestergaard Nielsen (1879-1962) – gjorde Hatt opmærksom på dette forhold, og denne kom herefter til at føle det som sin personlige pligt at undersøge oldtidsagrene, før det blev for sent (2). Vestergaard Nielsen udtrykte situationen på følgende måde overfor Hatt: »Vi ved knap nok, hvad de er, og slet ikke, hvor gamle de er; og nu forsvinder de. Det er i sidste øjeblik. Hvis de ikke bliver undersøgt nu, vil det aldrig senere være muligt at gøre det.« (3). Allerede året efter ansøgte Hatt Carlsbergfondet om økonomiske midler til en kampagne på de jyske heder (4). Nationalmuseet, hvor han på det pågældende tidspunkt var ansat, havde hverken mandskab eller økonomiske midler til at kunne støtte en sådan kampagne, og Hatt stod derfor alene overfor denne kæmpeopgave.

Hans mål var i første omgang at skaffe sig et overblik over hvor mange systemer, der endnu var intakte på de jyske heder, og dernæst at foretage opmålinger og undersøgelser af så mange af disse, som muligt.

I tiåret 1928-1937 gennemførte Hatt sin kampagne. Systematisk gennemrejste han heedegegnene i de forskellige dele af Jylland. Først en smule famlende, men efterhånden stadig mere planmæssigt. Og resultatet udeblev da heller ikke. Da han var færdig, havde han gennem sine beregninger – suppleret med studier i topografisk litteratur og af mundtlige meddelelser – for hele Danmark registreret 119 agersystemer, hvoraf 33 blev underkastet en nøjere undersøgelse.

I alt modtog Hatt i disse år ca. 12.000 kr. fra Carlsbergfondet (5). Selve beregningen af hederne foregik dels pr. »cykle« og dels pr. »lejet automobil«. I begyndelsen var han alene om arbejdet, men efterhånden blev tidspresset så stort, at han var nødt til at inddrage assistenter i arbejdet (fig. 1). Den kæmpeopgave, han havde sat sig for at løse, blev fuldført

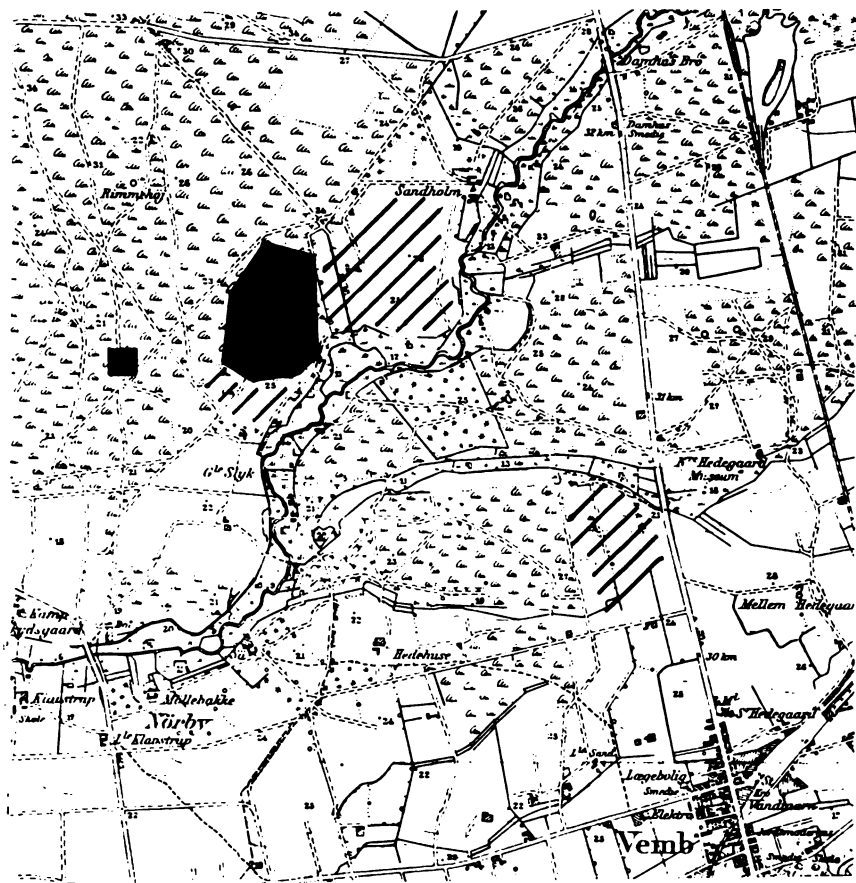
1) Gudmund Hatt (til venstre i billedet) og hans assistent Axel Steensberg på Skorbæk Hede i Himmerland i 1937.

på imponerende vis. Kampagnen blev et kapløb med traktoren, og mange agersystemer forsvandt – til hans udtalte ærgrelse – for næsen af ham.

Idag er de fleste af disse agersystemer forsvundet, men endnu kan de ses en del steder i de endnu bevarede jyske hedestrækninger. At dette er muligt, skyldes bl. a., at en del af dem blev fredet – nogle på foranledning af Hatt selv (6).

Hatt publicerede i 1949 sit indsamlede materiale i monografien »Oldtidsagre«, og arbejdet har været så grundigt, at der kun er fundet relativ få systemer i de jyske hedeegne siden (7). Den bedste mulighed for i dag yderligere at kunne belyse nogle af de mange spørgsmål, der er knyttet til agersystemerne, ligger i luftfotografier. Fra luften afslører forlængst overpløjede skelvolde sig som lyse striber mod den mørke muldjord. I mange tilfælde kan omfattende agersystemer således udtegnede efter sådanne luftfotografier (8).

Det var den samme traktor, som Hatt kæmpede imod, der i 1943 påbegyndte opløjningen af heden i den nordlige del af Gørding sogn (9). Ved denne lejlighed kom daværende assistent ved Nationalmuseets 1. afdeling – Harald Andersen – forbi. Foran sig i heden så han de tydelige rester af syv sammensunkne huse, der var beliggende i en bue omkring en åben plads midt i »landsbyen«. Hustomterne fremtrådte i en højde af blot 20 cm. I langsiderne kunne man spore ganske svage sænkninger der, hvor dørene havde været. Hele landsbyen var formentlig brændt og ikke siden genopbygget. Men ikke nok med det. En halv kilometer længere mod øst – ud mod Damhus Å – lå et omfattende system af ældre jernalders marker, de såkaldte »digevoldinger«. Der var således ingen tvivl om, at det, der her lå synligt i heden, var en ældre jernalders landsby med tilhørende marker (fig. 2, note 10).

2) Med sort er markeret beliggenheden af henholdsvis landsbyen (mod vest) og agersystemet (mod øst). Øst herfor løber Dambus Å. Skraveringen betegner områder, der ifølge luftfotootagelsen Basic Cover 1954, oprindeligt også har været dækket af agersystemer. Reproduceret med Geodætisk Instituts tilladelse.

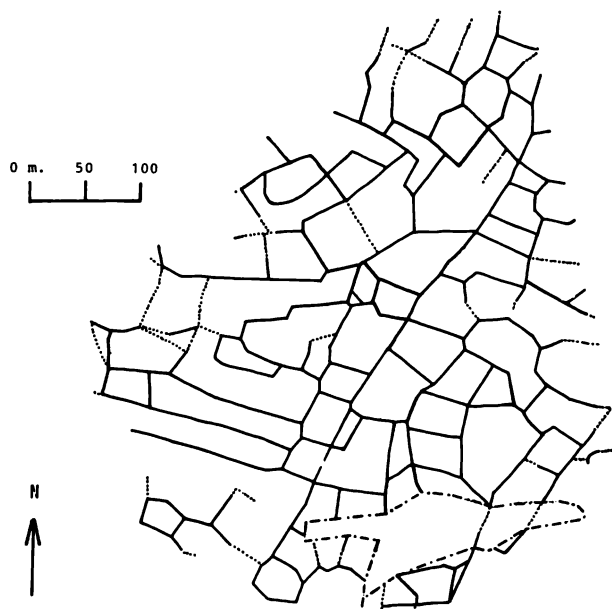
Undersøgelsen af disse anlæg stod i de kommende år på Nationalmuseets ønskeseddel, men først i 1949 påbegyndtes undersøgelserne. I samarbejde med og delvis finansieret af D.I.S. – Danmarks Internationale Studenterkomité – foretog man udgravning af tre af hustomterne samt opmåling af agersystemet.

Mens de undersøgte hustomter efterhånden blev gjort til genstand for faglige behandlinger og publiceredes, forblev oldtidsagrene på Gørding Hede nærmest ukendte – blot nævnt i bisætninger i forbindelse med hustomterne (11). I sommeren 1979 begyndte forfatteren til denne artikel derfor at undersøge hvor meget, der egentlig forelå om disse agre. Og minsandten om ikke originaltegningerne dukkede op, og disse kom derved til at danne baggrund for denne artikel (12).

Af tegningerne fremgår det, at de skelvolde, som Harald Andersen så foran sig, strakte sig over et areal på ca. 20 hektar, hvilket vil sige, at det er et temmelig omfattende system. Området målte ca. 500 m i nord-syd og ca. 400 m i øst-vest (fig. 3-4).

3) Harald Andersen på Gørding Hede. Bemærk voldenes tilsyneladende større højde i hjørnet samt de tydelige vegetationsforskelle mellem selve skelvoldene og de mellemliggende agerfelter.

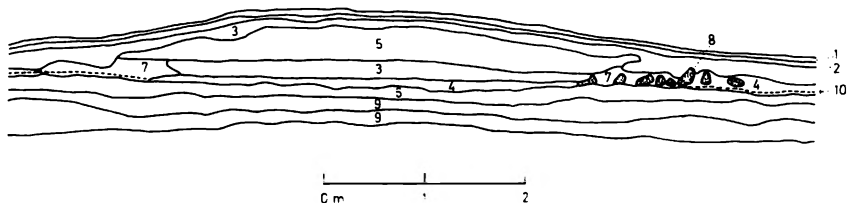

4) Agersystemet på Gørding Hede. Det indstiplede område i systemets sydøstlige del betegner moderne forstyrrelse i form af grusgravning. Det skal endvidere bemærkes, at mange af de mindre »knæk« i linieføringen næppe er udtryk for reguleringer i systemet, men nærmere skyldes, at de indmålte punkter er placeret usystematisk på skiftevis den ene og den anden side af voldene. Dette synes især tydeligt ved den hovedlinje, der går igennem systemet.

Dele af systemet var ved opmålingen opbrudt ved grusgravning, men denne har ikke været så omfattende, at det har forstyrret hovedindtrykket af systemets karakter i nævneværdig grad. Det opmålte areal synes i øst, nord og syd at have været begrænset af moderne opdyrkning, mens grænsen i vest synes at have været agersystemets oprindelige grænse.

Desværre er det ud fra de foretagne undersøgelser og opmålinger på Gørding Hede ikke muligt at danne sig et billede af skelvoldenes højde i de forskellige dele af systemet. Det er således ikke muligt at afgøre, om voldene i de centrale dele af systemet har været kraftigere end de yderst liggende, således som Hatt anfører, at det ofte er tilfældet (13).

Ud fra de foretagne profilsnit synes bredden på voldene nogle steder at have været op til 4-5 m, mens højden har ligget på omkring en halv meter (fig. 5-6). Fig. 3 lader ane, at

5)-6) Profilmfoto og profiltægning af skelvolde på Gørding Hede. Bemærk allaget under voldens muldkerne. 1) lyngstørv, 2) mørkegråt humussand, 3) lysegråt sand (blegsand), 4) al (næsten sort sand), 5) sorplettes brunt sand, 6) muldblandet mørkegråt sand, 7) mørkegråt muld og sand, 8) rustfarvede pletter, 9) undergrundssand og grus, 10) russstribet i allaget.

højden måske har været lidt større i hjørnerne, hvor voldene mødes. Dette fænomen kendes fra andre agersystemer og er normalt udtryk for en slags rydningsbunker (14). Det vil sige, at man ved rydning af markerne forud for eller under pløjning har slæbt sten og andet materiale hen i agrenes hjørner, hvor det efterhånden har fået lov til at hobe sig op.

Ligeledes fremgår det af fig. 3, at der har været en tydelig forskel i vegetationen mellem selve voldene og de derimellem liggende agerfelter. Det samme fænomen kan iagttages på eksisterende agersystemer, f. eks. på Skonager Hede nordøst for Varde (15) og på Øster Lem Hede sydøst for Ringkøbing (16). At der findes en sådan forskel kan bl. a. forklares ved det forhold, at fosfatindholdet i voldene i mange tilfælde har vist sig relativt højere i forhold til de mellemliggende agerfelter. Grunden til denne fosfatkoncentration kan måske forklares ved, at den fosfatrige gødning, som bevisligt er blevet tilført markerne i den ældre jernalder, ved vinderosion og markrydning efterhånden har fået mulighed for at lejre sig i voldene. I begyndelsen har man måske blot haft et levende hegn eller for den sags skyld et konstrueret hegn – som vore dages snehegn – omkring markerne, og heromkring har jorden så efterhånden lejret sig, hvorved skelvoldene er blevet dannet.

Men også fugtighedsforholdene spiller i nogle tilfælde en rolle. På den nævnte lokalitet ved Skonager Hede står der i den ene halvdel af året vand i hjørnerne på agerfelterne, og netop her trives græsarter i stedet for den lyng, der dækker selve skelvoldene.

I forbindelse med sin kampagne blev Hatt bl. a. interesseret i spørgsmålet om, hvorvidt agersystemerne var anlagt på gammel skovbund, eller om bønderne havde opbrudt hede ved anlæggelsen af markerne i den ældre jernalder. I Himmerland fandt han således ingen eksempler på, at man havde taget hede under plov. Ikke i et eneste profilsnit kunne han påvise en primær aldannelse, og han hældte derfor til den anskuelse, at agrene her var anlagt på oprindeligt skovland (17).

Anderledes forholdt det sig imidlertid i Vest- og Nordvestjylland. Hatt foretog undersøgelser og profilsnit af i alt 14 agersystemer i Ringkøbing amt, og i syv tilfælde kunne der i profilen påvises primær aldannelse, mens det i seks tilfælde med sikkerhed kunne siges, at der ikke havde været hede på området forud for opdyrkningen i ældre jernalder.

Profilen fra Gørding Hede (fig. 5-6) er identisk med flere af de af Hatt publicerede. Under den sekundære aldannelse i volden ligger en muldkerne, der repræsenterer humus (gødning og planterester) fra markrydningerne, og herunder ligger så et lag blegsand og et allag. Dette allag repræsenterer den primære aldannelse og antyder, at der har været hede på området forud for opdyrkningen. Altså det samme fænomen, som Hatt fandt i en række tilfælde i området.

Selve strukturen i systemet er temmelig uoverskuelig. Mange af de tidligere registrerede agersystemer har været temmelig regelmæssigt opbyggede med rektangulære og til tider nærmest kvadratiske agerfelter. Der har traditionelt været skelnet mellem to hovedtyper af agersystemer, hvor den ene er karakteriseret ved lange, regulære felter, mens den anden type er karakteriseret ved korte og brede, ofte uregelmæssige felter. Sidstnævnte type blev af Hatt anset for at være den ældste af de to, og det er til denne type, at systemet ved Gørding må tilregnes (18).

Karakteristisk er den gennemgående vold, der løber i retningen SSV-NNØ, og man frites til at formode, at der her er tale om en slags hovedlinie, hvorfra resten af agersystemet er udmatrikuleret. Selv om systemet på Gørding Hede ikke umiddelbart har nogen slæ-

de parallel hos Hatt, synes det at have fælles træk med et tilsvarende system ved Grøntoft i Nørre Omme sogn. Dette er også karakteriseret ved nogle uregelmæssige felter (19).

Systemet på Gørding Hede synes på flere måder rematrikuleret, d.v.s. at der må være foregået en form for regulering på et eller andet tidspunkt efter den oprindelige anlæggelse. F. eks. synes nogle af de Ø-V gående volde vest for hovedlinien oprindeligt at have fortsat i volde på den østlige side af hovedlinien. De stærkt irregulære felter, der ligger umiddelbart op til hovedlinien på dennes østsidens nederste halvdel, synes således at bryde den oprindelige matrikulering. Bemærkelsesværdig er også de regulære rektangulære felter i systemets sydvestlige del. Disse aflange felter er i karakter meget lig agerfelter på f. eks. Byrsted Hede i Himmerland (20).

Som nævnt tidligere, er det muligt gennem luftfotografier at rekonstruere forlængst sløjfede agersystemer. Også agersystemet på Gørding Hede kan registreres fra luften. På optagelsen Basic Cover 1954 fremtræder således de her ud tegnede volde tydeligt - og en hel del mere! Det fremgår således af optagelsen, at systemet oprindeligt har strakt sig længere mod øst og her har fulgt Damhus Å, samt at det tillige er fortsat et stykke videre mod syd. Men ikke nok med det - umiddelbart på den anden side af Damhus Å har der også været et agersystem, og dette har formentlig været knyttet til en anden landsby. Markerne har således ligget på begge sider af åen - lige overfor hinanden (fig. 2).

Dateringen af oldtidsagrene har været genstand for en del diskussion. Hatt daterede dem selv til at have eksisteret i den førromerske jernalder (ca. 500-0), men mente ud fra fundne skår på nogle af systemerne at kunne fastslå, at de formodentlig havde deres ud-spring i yngre bronzealders slutning og var fortsat helt op i yngre romersk jernalder (200-400). Dateringerne er siden blevet anset for dækkende, og der er ikke sat de store spørgsmålstegn herved (21).

I det følgende skal der ses nærmere på dette dateringsproblem, og der vil her blive taget udgangspunkt i problemerne omkring ejendomsforholdet til jorden. Det var et spørgsmål, der i høj grad optog Hatt - ligesom driftsformen i landbruget gjorde det, hvilket vil sige spørgsmålet om hvilke arbejdsredskaber, man brugte, samt hvordan man organiserede markarbejdet i forhold til et eventuelt fællesskab i landsbyen.

I de varierede størrelser på parcellerne i agersystemerne så Hatt et utvetydigt vidnesbyrd om, at der havde været privat ejendomsret til jorden, og han kunne således konkludere: »Samfundet var ikke kommunistisk. Oldtidsagrene - der ganske vist gennemgående er lidt ældre end de hidtil undersøgte Landsbyer - viser tydeligt, at der må have været privat og individuel Ejendomsret til den dyrkede Jord. Nogen regelmæssig Omfordeling af Agrene kan vore Jernalderbønder ikke have haft, i alt fald ikke i førromersk Tid, af den simple grund, at deres Agre var af alle mulige Størrelser. Ikke engang Dyrkningsfællesskab kan der have været på vore jydsk Oldtidsagre.« (22).

Udgangspunktet for Hatts opfattelse af det tidlige jernaldersamfund var således oldtidsagrene, idet bopladsmateriale var for sparsomt og spinkelt. Det drejede sig for størstepartens vedkommende om enkelte spredte hustomter, der var udgravet. Man havde således på det pågældende tidspunkt ikke kendskab til »grundplanen« eller »strukturen« i landsbyerne fra den ældre jernalder, og derfor kunne man heller ikke sige noget om forholdet mellem den enkelte gård og landsbyen.

Hatt var selv klar over dette problem, og han forsøgte selv at forøge materialet for at kunne komme videre i sin belysning af det tidlige jernaldersamfund. Da han var ved at

være færdig med oldtidsagre-kampagnen, søgte han Carlsbergfondet om midler til en lignende kampagne med bopladserne. Han modtog i årene 1934-51 i alt ca. 71.000 kr. til dette formål (23). Selv om han for disse penge blev i stand til at udføre omfattende bopladsudgravninger – som f. eks. den store ved Nørre Fjand (24) – gav det ikke de resultater, som først de omfattende bopladsudgravninger centreret omkring Nørre Omme sogn gav. Disse undersøgelser fandt sted i 1960'erne og 1970'erne, og grunden til de gode resultater har bl. a. været, at man her tog en ny »teknik« i brug, idet man med sluffe trak overjorden af, hvorefter stolpehuller, hegn m.v. kunne registreres som mørke pletter i undergrunden (25). Herved er der i de sidste 20 år blevet fremdraget adskillige bopladser fra yngre bronzealder og førromersk jernalder – d.v.s. perioden ca. 1000-0 (26).

Lad os derfor et øjeblik slippe agersystemerne og se lidt nærmere på disse landsbyer og deres struktur.

Yngre bronzealders landsbyer er karakteriseret ved en del temmelig lange huse – nærmest haller – og sammen med disse også en del mindre huse. I en del af husene findes to ildsteder, der måske kan antyde to husholdninger i samme hus. Kun i ganske få tilfælde har man fundet spor efter båseskillerum, og det generelle indtryk er derfor, at man ikke har haft kvæget på stald i yngre bronzealder (27). Husenes indbyrdes beliggenhed gør det ofte svært at afgøre, om der er tale om flere faser i bebyggelsen. Det er endvidere karakteristisk, at der ikke findes nogen form for indhegning i forbindelse med bebyggelserne.

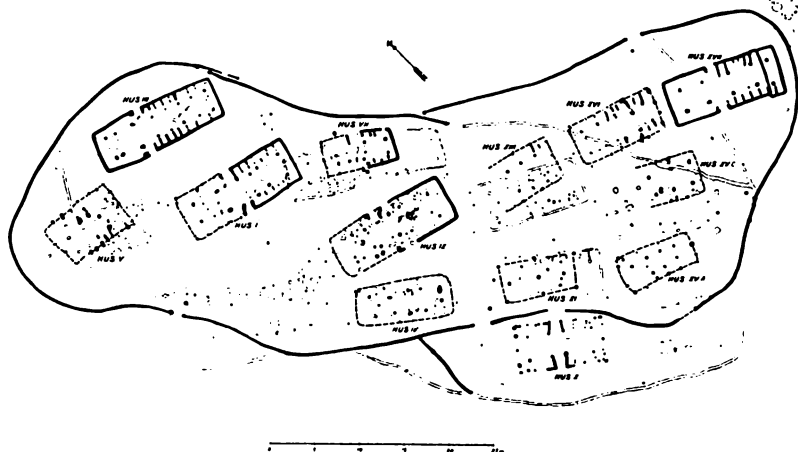
Man kan derfor kort karakterisere den yngre bronzealders bebyggelse som et »fællesskab«, hvorved forstås en samling gårde, der er beliggende i karakteristisk nærhed af hinanden.

Ved Grøntoft i Nørre Omme sogn er der udgravet en landsby, der består af en samling gårde, der er beliggende tæt sammen og omgivet af et kraftigt hegn, som nærmest har karakter af en palisade. Dette »fælleshegn« afgrænser landsbyen i en helhed. Ser man på de enkelte gårde i landsbyen, opdager man, at de så godt som alle til at begynde med har stald i den ene ende, men efterhånden bliver nogle stalde større end andre, samt at antallet af gårde, der har stald, indskrænkes. Det fælles hegn omkring landsbyen leder tanken hen på en eller anden form for fællesskab enten i form af en fælles ejendomsret eller måske i form af et arbejdsfællesskab i landsbyen. Denne landsby er dateret til midten af den førromerske jernalder (ca. 300-150) (fig. 7 og note 28).

Men spørgsmålet er, hvordan landsbyen har skiftet karakter fra yngre bronzealders »bofællesskab« til et »drifts- eller ejendomsfællesskab« i midten af førromersk jernalder? Til løsning af dette spørgsmål kan peges på en anden type landsby ved Grøntoft. Denne type landsby er dateret til begyndelsen af førromersk jernalder (ca. 500-300) og er karakteriseret ved, at gårdene kun har ligget på stedet i kort tid, før de atter i fællesskab er flyttet et andet sted hen – formentlig i nærheden. Landsbyen har således karakter af en meget midlertidig bebyggelse og er derfor ofte betegnet som en »flyttelandsby«. Landsbyen er ikke omgivet af noget fælleshegn, men der er derimod meget tydelige vidnesbyrd om, at kvæget har været på stald. I så godt som alle de udgravede huse er der fundet båseskillerum og heraf fremgår det – i modsætning til landsbyen fra midten af førromersk jernalder – at de enkelte gårdes kvæghold har været nogenlunde lige store. (29).

At kvægholdet således har været tilknyttet de individuelle husholdninger synes at tyde på, at det har været privat ejendom. Hver gård sit kvæghold!

Ved at have kvæget på stald har man kunnet opsamle gødningen, og netop en tilførsel

7) Ombegnet landsby ved Grøntoft fra midten af førromersk jernalder. Landsbyen har op til flere faser.
(Efter Becker 1966, jvf. note 28).

af gødning til markerne har betydet, at man kunne opretholde dyrkningen af det samme område igennem længere tid.

Dette aspekt blev allerede påpeget af Hatt, der heri så en mulighed for en kraftig intensivering af landbruget og herved en mere stabil bebyggelse.

Begyndelsen af den førromerske jernalder er således karakteriseret ved kortvarige bebyggelser, hvor kvæget har været opstaldet på de enkelte gårde. Kortvarige bebyggelser betyder også kortvarige opdyrkninger, hvilket netop har været betinget af, at man ikke har kunnet opretholde jordens ydeevne. Men i opstaldningen af kvæget lå efterhånden muligheden for at benytte gødningen i dyrkningsprocessen - d.v.s. at tilføre den til markerne.

»Flyttelandsbyen« viser også, at jorden ikke kan have været privat ejendom. Jorden må derimod have tilhørt hele landsbyen - hvorfor skulle man ellers foretage en samlet flytning af landsbyen? At det næppe er tilfældigt, hvor man er rykket hen, vidner adskillige bopladslevninger om, som findes »under« agersystemerne. Ofte findes således skår fra yngre bronzealder og tidlig førromersk jernalder under eller indlejret i voldene i agersystemerne. Ved netop at inddrage områder, som man tidligere havde beboet, kunne man drage nytte af disse bopladsrester, der efterhånden var blevet omdannet til muld. Jordens ydeevne har således lettere kunnet opretholdes i et sådant område fremfor, at man skulle opbryde nyt land.

Den inddragne jord må således allerede i begyndelsen af førromersk jernalder være blevet fordelt mellem landsbyens gårde, således at hver enkelt gård fik sin egen matrikel. Der har altså været en form for fællesskab i flyttelandsbyens tid - d.v.s. en fælles ejendomsret til jorden, mens kvæget har været på privat stald. Den kortvarige opdykningsperiode, der har karakteriseret begyndelsen af førromersk jernalder har betydet, at der ikke kunne nå at

dannes skelvolde mellem de enkelte marker. At der må have været en eller anden form for skel er klart, og her kan man eventuelt tænke sig en form for levende hegn eller måske regulære konstruerede hegn i stil med vore dages »snehegn«. Herpå tyder bl. a. undersøgelser i Store Vildmose, hvor der i sådanne skel er fundet spor efter pæle – et fænomen, der også kendes fra hollandske agersystemer (30).

Billedet af den stabile landsby fra midten af førromersk jernalder viste, at der var en tendens til, at stadig færre gårde fik egen stald, og at enkelte stalde langsomt blev større end andre. I en anden omhegnet landsby fra Hodde nær Grindsted findes det omgivende fælleshegn helt klart påhæftet en storgård. D.v.s. at fælleshegnet her er lagt ud fra en storgård fra starten af, og først efterhånden er »landsbyen« blevet fyldt op med gårde. Landsbyen ved Hodde er dateret til slutningen af den førromerske jernalder (ca. 150-0) (31). Hvem har således kunnet anlægge en landsby? Hvilke forhold har betinget, at én gård tilsyneladende har kunnet anlægge en hel landsby? Hvor forskellig er ikke denne situation i forhold til den »demokratiske« udseende flyttelandsby?

Betingelserne for, at enkelte gårde har kunnet skille sig ud fra de øvrige, må have ligget i gødningen. Netop herved har enkelte producenter i landsbyen kunnet hæve sig op over de øvrige. Gennem gødningsmængden har man kunnet opretholde dyrkningen af et stykke jord, og jo mere gødning man havde, jo mere jord kunne man opdyrke. Herved blev man i stand til at etablere et produktionsoverskud, som man f. eks. kunne omsætte i mere kvæg. Herved fik processen en selvforstærkende effekt. Jo mere kvæg, man havde, jo mere land kunne man opdyrke, og på den anden side, jo mere jord, man havde, jo mere kvæg kunne man føde.

Men hvordan har man fået opdyrket jorden og fået gødningen blandet ned i jorden? Driftsmåden i landbruget kender vi lidt til gennem de arkæologiske fund. Der er fundet adskillige velbevarede pløjerredskaber fra den ældre jernalder og i øvrigt også fra yngre bronzealder (32). Det drejer sig om den såkaldte »ard«, der er et pløjerredskab uden hjul og uden muldfjæl - d.v.s. et temmeligt simpelt redskab. Det er næppe sandsynligt, at dette redskab alene har været nok til en stabil opdyrkning af bl. a. hedecarealer. Arden har næppe kunnet pløje gødningen ned. Gødningen har som nævnt været en forudsætning for en sådan proces, og netop i førromersk jernalder optræder nogle særprægede dobbeltbladede træspader (33), d.v.s. spader, der har blad i begge ender af skafet. Ikke mærkeligt blev disse spader i lange tider anset for at være padleårer, men slidspor på bladene viser helt klart, at de har været brugt til jordbehandling. Det skal i den forbindelse nævnes, at træspaderne i deres udbredelse er næsten identisk med de registrerede agersystemer i Midt- og Vestjylland. Det er derfor tænkeligt, at disse spader har været brugt til f. eks. nedgravning af gødning på de jyske oldtidsagre.

Lad os herefter vende tilbage til selve markopdelingen, således som den fremtræder i agersystemerne. De lave skelvolde må således på den ene side anses som udtryk for en hovedopdeling af jorden mellem de enkelte gårde, og herefter, på den anden side, må den enkelte gård have en underopdeling af sin matrikel alt efter, hvilke og hvor mange afgrøder og brakmarker, man har ønsket sig.

Hatt påpegede som tidligere nævnt, at voldene ofte var højest i de centrale dele af agersystemerne, hvilket var udtryk for, at disse områder havde været længst under opdyrk-

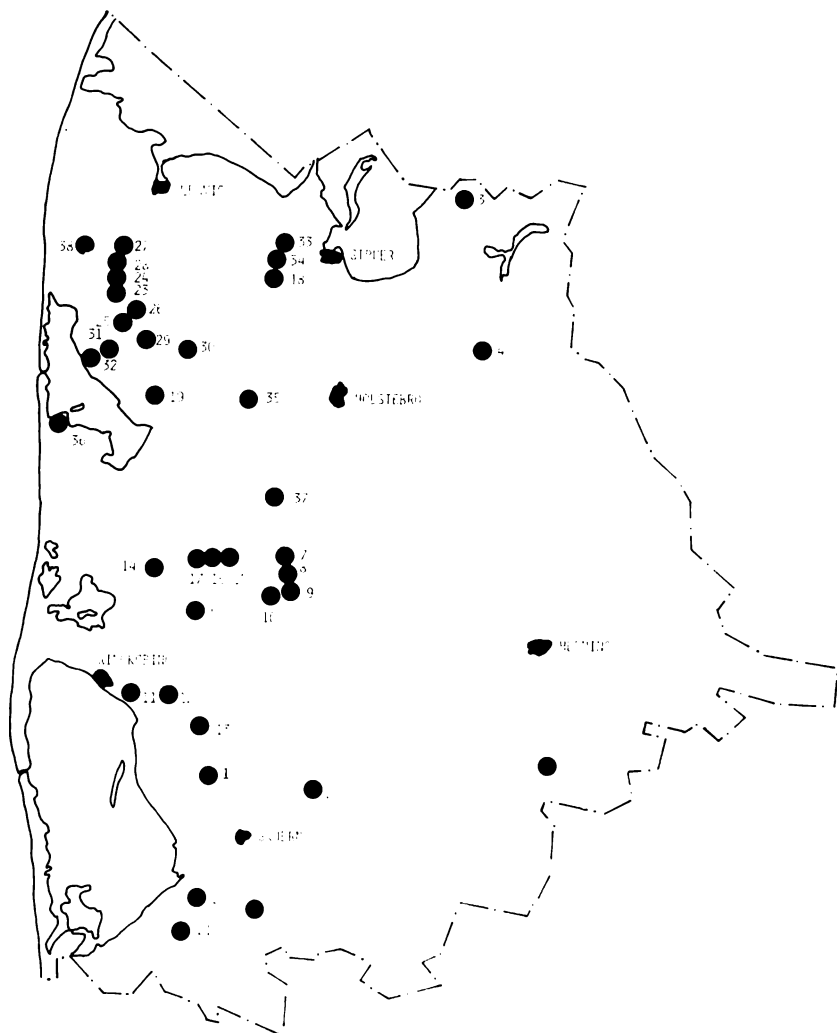
ning. Det forhold stemmer godt overens med det billede, der kan udledes af landsbyernes udvikling. Efterhånden som de enkelte gårde har fået større kvæghold, har de også været i stand til at opdyrke mere land, og herved er der formentlig kontinuerligt foretaget en udvidelse af agersystemerne.

Selvom den enkelte gård på denne måde har haft individuel status, har den været underordnet fællesskabet. Fælleshegnene omkring landsbyerne fra midten af førromersk jernalder understreger, at der har været et sådant fællesskab, og det er et spørgsmål, om den storbonde, der f. eks. kan ses udskilt i landsbyen i Hodde, netop ikke er det menneskelige udtryk for dette fællesskab. Fællesskabet - eller rettere illusionen om dette - har været knyttet til een person. Man må formode, at landsbyens øvrige gårde har måttet betale afgifter i form af naturalier og andet til storbonden.

Mens man således i slutningen af bronzealderen havde en fælles ejendomsret til jorden og formentlig også til kvæget, sker der ved overgangen til jernalderen det, at kvæget kommer på stald og derved bliver til privat ejendom for den enkelte bonde. Først har hver gård omtrent lige stort kvæghold, men efterhånden som gødningen kommer til at indgå i dyrkningsprocessen, hvorved landbruget og bebyggelsen bliver mere stationært, sker der en koncentring af kvæget på stadig færre gårde, og mod slutningen af førromersk jernalder er der blevet udskilt en egentlig storbonde i landbyen. Den private ejendomsret, der således slår igennem ved kvæget, slår efterhånden også over i jorden. Vi ved gennem arkæologiske udgravninger i Vorbasse, at de omhegnede landsbyer forsvinder ved overgangen til yngre romersk jernalder (34). På dette tidspunkt har hver enkelt gård sit eget hegn og synes ligestillet med nabogårdene. Spørgsmålet er, hvad der er sket med de kvægfattige gårde fra den omhegnede landsby. Er disse bønder på dette tidspunkt gået over til at blive slaver?

Agersystemer som det ved Gørding er således udtryk for en individualisering indenfor fællesskabet - men som sagt underordnet dette. Dette fællesskab har til at begynde med været ejendomsretsligt betinget i forhold til jorden, og gødningen skulle blive den faktor, der efterhånden kom til at sprænge forestillingerne om dette fællesskab, idet der indenfor fællesskabet udviklede sig storbønder, der kunne tage stadig mere jord under plov. Herved skabtes selvfølgelig et produktionsoverskud, og dette overskud har formentlig været det økonomiske grundlag for, at der kunne dannes uproductive lag i samfundet. D. v. s., at der var personer, der ikke behøvede at deltage direkte i landbrugsproduktionen. Mod slutningen af førromersk jernalder dukker der nogle karakteristiske »våbengrave« op, og det er fristende at tro, at det er sådanne personer, vi her har repræsenteret. Besiddelsen af våben har altid været tilknyttet spørgsmålet om magten i samfundet (35).

Efter denne gennemgang af bebyggelser og agersystemer skal vi atter vende tilbage til Gørding, hvor vi jo også havde begge dele repræsenteret. Som omtalt tidligere var agrene af den tidlige type, og spørgsmålet er derfor, om den bebyggelse, vi har liggende lidt vest for agersystemet, kan være samtidig. De to af husene er dateret til den tidlige del af den midterste periode af den førromerske jernalder (36). Det stemmer altså overmåde godt overens med agersystemet. Hertil kommer, at hustomternes indbyrdes placering sandsynliggør, at vi rent faktisk har at gøre med en omhegnet landsby. Det ovenfor anførte argument for, at agersystemerne dannes i den midterste periode af den førromerske jernalder, kan således underbygges med fundene fra Gørding Heде.

8) Kortet er udarbejdet på grundlag af de af Hatt (Oldtidsagre 1949) registrerede systemer. Hertil er føjet en række nye systemer, som blev fundet ved den store Nordvestjylland-undersøgelse, som Nationalmuseet foretog i 1940'erne.

Disse forhold havde Hatt ikke muligheder for at få fat i trods hans omfattende undersøgelser af både agersystemer og bopladser. Hvad førstnævnte angår, blev Ringkøbing amt et af hovedcentrene for hans aktivitet. Han nåede i alt at få registreret 30 agersystemer i området, og heraf blev som tidligere nævnt 15 undersøgt nærmere.

Materialiet for Ringkøbing amt blev væsentligt forøget ved Nationalmuseets omfattende landskabsundersøgelse i Nordvestjylland i 1940'erne. Det var i forbindelse med denne, at Gørding Hede blev opdaget (fig. 8 note 37). Men hvorfor fandt Hatt ikke Gørding Hede?

Det var først i 1933, at han for alvor helligede sig Ringkøbing amt. I dette år registreredes således en række forekomster, og i løbet af 1934 blev mange af disse opmålt og undersøgt. Mest imponerende i denne sammenhæng er den store forekomst ved Øster Lem, hvor Hatt tillige udgravede et par hustomter (fig. 9). Området er idag fredet og ligger med sine tydelige skelvolde som et smukt monument over den tidligere jernalderes landbrug. Stedet er altid et besøg værd.

- 1) Troldebanke, Dejbjerg sogn, Bølling herred, (Hatt nr. 88), sb. 128.
- 2) Øst for Fasterkjær, Faster sogn, Bølling herred, (Hatt nr. 89), sb. 126-218.
- 3) Skørsø, Ejning sogn, Ginding herred, (Hatt nr. 63), sb. 128.
- 4) Ryde sogn, Ginding herred, (Mathiassen), sb. 30.
- 5) Gren, Arnborg sogn, Hammerum herred, (Hatt nr. 90), ingen sb.-nr.
- 6) Hover, Hover sogn, Hind herred, (Hatt nr. 83), sb. 83.
- 7) Halkjær Hede, Nørre Omme sogn, Hind herred, (Hatt nr. 76), sb. 88.
- 8) Nygårds Hede, Nørre Omme sogn, Hind herred, (Hatt nr. 77), sb. 89.
- 9) Grøntoft Hede, Nørre Omme sogn, Hind herred, (Hatt nr. 78), sb. 81.
- 10) Gule Fandens Slot, Nørre Omme sogn, Hind herred, (Hatt nr. 82), sb. 87
- 11) Hedegårdsmark, Rindum sogn, Hind herred, (Hatt nr. 85), sb. 23.
- 12) Sydøst for Røgind Kro, Sønder Lem sogn, Hind herred, (Hatt nr. 86), ingen sb.-nr.
- 13) Øster Lem Hede, Sønder Lem sogn, Hind herred, (Hatt nr. 87), sb. 256.
- 14) Syd for Grønneby Plantage, Tim sogn, Hind herred, (Hatt nr. 84), sb. 6.
- 15) Torsted 1 (Egebjerg), Torsted sogn, Hind herred, (Hatt nr. 79), sb. 109.
- 16) Torsted 2, Torsted sogn, Hind herred, (Hatt nr. 80), sb. 113.
- 17) Torsted 3 (Brændgaards Hede), Torsted sogn, Hind herred, (Hatt nr. 81), sb. 74.
- 18) Fovsinggård Hede, Fovsing sogn, Hjerem herred, (Hatt nr. 65), sb. 135.
- 19) Gørding Hede, Gørding sogn, Hjerem herred, (Mathiassen), sb. 26.
- 20) Egvad, Egvad sogn, Nørre Horne herred, (Hatt nr. 97), sb. 58.
- 21) Hemmet, Hemmet sogn, Nørre Horne herred, (Hatt nr. 98), ingen sb.-nr.
- 22) Vostrup Hede, Lønborg sogn, Nørre Horne herred, (Hatt nr. 96), sb. 14.
- 23) Bøvling Hede, Bøvling sogn, Skodborg herred, (Hatt nr. 68), sb. 27.
- 24) Bøvling, Bøvling sogn, Skodborg herred, (Mathiassen), sb. 28.
- 25) Flynder sogn, Skodborg herred, (Mathiassen), sb. 27.
- 26) Nord for Vibholt, Flynder sogn, Skodborg herred, (Hatt nr. 70), sb. 82.
- 27) Lomborg Præstegårds Hede, Lomborg sogn, Skodborg herred, (Hatt nr. 66), sb. 175.
- 28) Glarbjerggård Mark og Hede, Lomborg sogn, Skodborg herred (Hatt nr. 67), sb. 138.
- 29) Åbjerggårds Mark, Møborg sogn, Skodborg herred, (Hatt nr. 71), sb. 50.
- 30) Møborg sogn, Skodborg herred, (Mathiassen), ingen sb.-nr.
- 31) Nees 1, Nees sogn, Skodborg herred, (Mathiassen), sb. 18.
- 32) Nees 2, Nees sogn, Skodborg herred, (Mathiassen), sb. 36.
- 33) Vest for Resen Kirke, Resen sogn, Skodborg herred, (Hatt nr. 64), sb. 167 og sb. 174.
- 34) Resen sogn, Skodborg herred, (Mathiassen), ingen sb.-nr.
- 35) Idum, Idum sogn, Ulfborg herred, (Hatt nr. 73), ingen sb.-nr.
- 36) Nørre Fjand, Sønder Nissum sogn, Ulfborg herred, (Hatt nr. 74), sb. 3.
- 37) Voldsted Bjerg, Vind sogn, Ulfborg herred, (Hatt nr. 75), sb. 138.
- 38) Rammegårds Mark, Ramme sogn, Vandfuld herred, (Hatt nr. 69), sb. 43.

9) Gudmund Hatt på Øster Lem Hede i 1937.

I dagene 15.–21. juni 1933 befinder Hatt sig i det nordvestlige Jylland. Under datoen d. 18. juni 1933 står der i hans lommebog (38), følgende at læse, idet hans udgangspunkt er Vemb:

»Kørte videre til Damhus Bro, og tog her Vejen mod vest ud gennem et Omraade med megen Hede. Jorden er yderst magert Sand og Grus. De dyrkede Dele har i Aar lidt meget under Tørken . . . (herefter følger en beskrivelse af heden)

På Sydvestsiden af en saadan højere Flade ligger Rimmerhøj (Herefter en beskrivelse af højen).

Men her er ingen Digevoldinger!«

Så tæt var Hatt altså på agersystemet på Gørding Hede (jvf. fig. 1). Blot ca. 500 m fra landsby og oldtidsagre. Velbevarede hustomter som de der lå ved Gørding, havde længe stået på hans ønskeseddel. Der skulle imidlertid komme til at gå endnu 3 år, før Hatt fik dette ønske opfyldt, og det er unægtelig fascinerende at tænke på den situation, han kom til at opleve den 17. oktober 1936, hvor han ved Østerbølle i Himmerland fandt de sammensunkne vægge af husene i en ældre jernalders landsby samt rester af et tilhørende agersystem. Hatt beskriver selv situationen:

»Men jeg saa straks, at her var det Levninger af en anden Art; og det virkede som en stor Gave, pludselig at staa overfor det, jeg saa længe og forgæves havde søgt; jyske Jernalderhuse, som Ploven ikke var gaaet hen over. Cand. theol. Vestergaard Nielsen, Aars, der fra første Begyndelse har ydet mig stimulerende Hjælp i mit arkæologiske Arbejde i Himmerland, og stud. mag. Axel Steensberg, der har hjulpet mig med Opmaalinger af talrige

Oldtidsagre, var med paa denne indbringende Tur; og jeg tror, vi alle tre følte Stundens Højtidelighed.« (39)

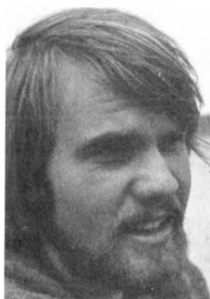
Det, der blev Hatts Østerbølle, kunne altså ligeså godt være blevet hans Gørding. Om end Gørding-husene ikke var så tydelige som husene ved Østerbølle, synes det alligevel som om, at de var urørte siden oldtiden. Man kan ikke lade være med at tænke på hvor mange tilfælde som dette, der mon har unddraget sig hans opmærksomhed. Selvom hans undersøgelser og berejsninger af de jyske heder var omfattende, var der alligevel »plagte« anlæg, som dem ved Gørding, der forblev oversete.

Oldtidsagrene på Gørding Hede fik således sin egen historie. Oversat af Hatt i 1933, fundet af Nationalmuseet i 1943, opmålt af Nationalmuseet i 1949, for siden at blive »glemt«. Med denne artikel skulle oldtidsagrene på Gørding Hede være blevet befriet for denne rolle i dansk arkæologi.

NOTER

- 1) Betegnelsen »digevoldinger« blev bl. a. benyttet af Hatt. Forfatteren foretrækker her betegnelsen »skelvolde«.
- 2) G. Hatt: Oldtidsagre i og udenfor Danmark. Festskrift til S. Vestergård Nielsen. Ålborg 1949.
- 3) jvf. note 2.
- 4) Ansøgning til Carlsbergfondet dateret 29.09.1927. Hatt ansøger her om 1.000 kr. til »at undersøge Oldtidens Agerbrug på Hederne i Jylland.« Carlsbergfondets arkiv.
- 5) I alt modtager Hatt 12.086,66 kr. fordelt på 8 bevillinger. Ansøgninger og bevillingstilsagn i Carlsbergfondets arkiv.
- 6) F. eks. Vindblæs Hede i Himmerland. Kendelse af Overfredningsnævnet af 30.03.1931. Danmarks Naturfredningsforening Aarskrift 1930-31. København 1931.
- 7) Udover Gørding Hede, drejer det sig bl. a. om Skonager Hede nordøst for Varde. Omtalt i H. Dehn Nielsen: 348 oldtidsminder i Jylland. Tønder 1976.
- 8) P. Harder Sørensen: Jysk oldtidsagerbrug – lokaliseret efter luftfotografier. Kulturgeografi 8, Århus 1974.
- 9) Gørding sogn, Hjerm herred, Ringkøbing amt.
- 10) H. Andersen: Et landsbyhus på Gørding Hede. KUML 1951.
- 11) Jvf. note 10. Desuden er oldtidsagrene nævnt i E. Jespersen: Jernalderlandsbyen på Gørding Hede. Hardsystems Årbog 43, 1949, samt i C. J. Becker: Førromersk Jernalder i Syd- og Midtjylland. Nationalmuseets Skrifter (Store beretninger) VI, København 1961.
- 12) Forfatteren vil gerne rette en tak til udgraverne Elise Thorvildsen, Knud Thorvildsen samt Harald Andersen for tilladelse til at publicere materialet samt for velvillig hjælp. Deuden vil jeg gerne rette en tak til professor Axel Steensberg, der velvilligt har stillet fotografierne i fig. 1 og 9 til min rådighed. Endelig en tak til stud. mag. Leif Chr. Nielsen, der først har udviklet en række af de her anførte betragtninger over den tidlige jernalder i Vestjylland.
- 13) G. Hatt: Oldtidsagre. Det Kongelige Danske Videnskabernes Selskab. Arkæologisk-kunsthistoriske Skrifter. Bind II, Nr. I. København 1949. (her s. 120).
- 14) note 13, s. 122
- 15) jvf. note 7.
- 16) note 13, s. 92-108, pl. X.
- 17) note 13, s. 129 f.
- 18) note 13, s. 128 ff.
- 19) note 13, s. 84 ff., pl. IX.
- 20) note 13, s. 42 ff., pl. II.

- 21) note 13, s. 123 ff.
- 22) G. Hatt: Landbrug i Danmarks Oldtid. s. 147. København 1937.
- 23) Ansøgninger og bevillingstilsagn i Carlsbergfondets arkiv.
- 24) G. Hatt: Nørre Fjand. Det Kongelige Danske Videnskabernes Selskab. Arkæologisk-kunsthistorisk Skrifter, Bind II, Nr. II. København 1957.
- 25) C. J. Becker: Hal og hus i yngre bronzealder. Nationalmuseets Arbejdsmark 1972.
- 26) C. J. Becker: Bronzealderhuse i Vestjylland. Nationalmuseets arbejdsmark 1968. J. Jensen: Rammen. Skalk 1971:5. Jvf. note 25 + note 28-29.
- 27) Undtagelser er bl. a. et hus ved Hover. J. Jensen: Rammen. Skalk 1971:5.
- 28) C. J. Becker: To landsbyer fra tidlig jernalder i Vestjylland. Nationalmuseets arbejdsmark 1966.
- 29) C. J. Becker: Früheisenzeitliche Dörfer bei Grøntoft, Westjütland. Acta Archaeologica, vol. XLII, 1971.
- 30) V. Nielsen: Iron age plough-marks in Store Vildmose, North Jutland. Tools & Tillage, vol. I, 3. 1970.
- 31) S. Hvass: Hodde - et 2000-årigt landsbysamfund i Vestjylland. Nationalmuseets arbejdsmark 1975.
- 32) P. V. Glob: Ard og Plov i Nordens Oldtid. Jysk Arkæologisk Selskabs Skrifter, Bind I. Århus 1951.
- 33) G. Lørche: Double paddle-spades in prehistoric contexts in Denmark. Tools & Tillage, Vol. III, 2. 1977.
- 34) S. Hvass: Jernalderbyerne ved Vorbasse, Nationalmuseets arbejdsmark 1979.
- 35) J. Nielsen: Aspekter af det førromerske våbengravsmiljø. MIV 1975. Viborg.
- 36) C. J. Becker: Førromersk Jernalder i Syd- og Midtjylland. s. 81 ff.
- 37) T. Mathiassen: Studier over Vestjyllands Oldtidsbebyggelse. Nationalmuseets Skrifter, Arkæologisk-Historisk Række, II. København 1948.
- 38) Hatt, lommebog nr. 129. 1933. Nationalmuseets 1. Afdelings beretningsarkiv.
- 39) G. Hatt: Oldtidens Landsby i Danmark. Fortid og Nutid XI, 1936.

Steffen Stummann Hansen
 Ahornsgade 8 B
 2200 København N

Stud. mag. ved Forhistorisk Arkæologisk Institut i København. Er ved at skrive magister-speciale om Gudmund Hatt og studiet af den tidlige jernalder i Danmark. Udgangspunktet for dette er Hatts arbejder, der giver et fremragende grundlag teoretisk og materielmæssigt for at kunne vurdere karakteren af de landsbysamfund, der igennem de sidste årtier er blevet udgravet i bl. a. Vestjylland. I denne sammenhæng mener forfatteren, at ejendomsforholdet er centralt i forståelsen af udviklingen.

Steffen Stummann Hansen vil gerne i kontakt med folk, der har kendt Gudmund Hatt eller måske ligger inde med oplysninger, der kan bidrage til arbejdet.

Bog anmeldelser

Jyske Ordbog. Udgivet af Institut for jysk Sprog- og Kulturformidling (under ledelse af Peter Skautrup)

Vi har nu fået det 4. hæfte af Jysk Ordbog, udsendt fra Jysk Sprog- og Kulturforsknings Institut under ledelse af professor Peter Skautrup og med understøttelse fra Statens Humanistiske Forskningsråd, De jyske Amtskommuner og Aarhus Universitets Forskningsfond. Hæftet på 127 spalter når frem til spalte 432 eller halvt så mange sider.

Den først behandlede glose er *almindelig*, den sidste *ankel*, så man kan skønne, at der er langt til vejs ende, før man bliver færdig med begyndelsesbogstavet a.

Hvornår hele værket på ca. 5 kæmpebind kan blive færdigt, ved man ikke. Men jeg har vekslet et par ord med professoren derom: Kunne man sætte fem mand på arbejdet, ville værket kunne færdiggøres på 30 år. Foreløbig er kun to mand helbeskæftiget med arbejdet, den ene professoren selv. Et arbejde som det foreliggende hæfte kan imidlertid godt nydes uden ledsagende registre.

Vi får gode og lærerige artikler om mangfoldige emner. Jeg slår efter på *amdam* og sætter min kone til at læse op, så jeg uden besvær kan snuppe guldkornene. Det blev en god oplæsning, blandet med muntre kommentarer. Jo, det var så sandt så sandt, at således lavede man amdam eller kartoffelmel, som kunne bruges til stivelse og amdamsgrød. Men man kunne minsandten falde i amdam, ikke just ned i karret med den grå masse, som efterhånden skulle blive snehvid. Nej, at falde i amdam kunne betyde at falde i tanker, at falde i staver, det kunne betyde at stifne af skræk (i Ølgod). Artiklen indledes naturligvis med en rinking stednavne og udtaleformer.

Efter al den amdampassiar følger glosen amen, som også vækker muntherhed. Men jeg slutter, idet jeg falder i amdam over, at en kvinde i sin amdamtilstand kunne se hvad der ville ske i fremtiden.

Det 4. hæfte er faktisk lige så oplivende som amdamsgrød.

Esben Jespersen

STUBBERKLOSTER

Arkivar P. K. Hofmansen, leder af Slægtsgårdsarkivet fra 1946, stammede fra Trandum i Sevel Sogn. Han agtede at udgive et større værk om sognet og havde en enestående samling kildehistorisk materiale hertil, men nåede det desværre ikke før sin død i 1978.

Med baggrund i dette materiale holdt han ved sommermødet i Historisk Samfund i 1966 et foredrag om Klostret og Herregården Stubber, og det har dannet grundlag for en

nydelig lille lokalhistorisk bog på 40 sider om Stubberklosters farverige historie fra dets oprindelse som kloster, under fejdegreven, som herregård og om de slægter, der færdedes her, om op- og nedgang for gård og mennesker, ført frem til vor tid.

Lærer Leif Novrup har ordnet og redigeret stoffet, har skrevet resumé og lavet tidstavle, den er levende og spændende fortalt, illustreret med tegninger og fotos.

En samlet fremstilling, mange har savnet. Den er udgivet af Vinderup egnshistoriske Forening og Vestjysk Forlag i Vinderup og koster 25 kr.

VANDRINGER VED STUBBERGÅRD SØ

»Vandringer langs Stubbergård Sø« er opus 1 i en bogserie, som Danmarks Naturfredningsforening vil udgive med skildringer af naturområder i Ringkøbing amt. Bogen er skrevet af formanden for naturfredningsforeningens samråd i Ringkøbing amt, lektor B. Gullach, og illustreret af Svend Erik Ihle.

Gullachs tekst og Ihles tegninger er ikke blot en kærlighedserklæring til et stykke enstående natur, men også en aldeles fortrinlig natur-guide for dem, der selv vil betræde de stier, de to har gået på. Der gøres grundigt rede for dyrelivet i søen og landskabet omkring søen. Efter at både sø og omgivelser er blevet fredet, har offentligheden fået udvidet adgang til området, der med Stubbergård Kloster også er mål for historisk interesserede. Under deres vandring gør Gullach og Ihle også holdt ved klosterruinen og registrerer i bogen kendt viden om klostret.

LIVET PÅ LANDET INDEFRA

Det var lidt af et kup, Herning Museum gjorde, da man sikrede sig de 57 små dukkeæsker, som Inge Aagaard Faurtoft i Hillerød har lavet, og som giver en fremragende skildring af årets gang på en dansk bondegård. Det er livet på landet ikke bare set udefra, men gennemlevet, set indefra, og givet udtryk, så man næsten kan fornemme lugten af det stegte flæsk.

Man kan fordybe sig ved et besøg på museet, og nu kan man også få indtrykkene med hjem og glæde sig over de mange detaljer, der er korrekte til den mindste, for nu er Jens Nielsens Bondegård kommet i bogform. Den samler næppe støv på hylden, for den vil barn og voksen vende tilbage til. Borgens forlag har valgt at dele den i tre bind à 49 kr., det må beklages lidt, fordi prisen for det hele da bliver så stor, at ikke så mange, som kunne ønske det, vil anskaffe den. Men en fin gave-ide er det.

jø

HVORNÅR VAR DET NU . . .

Sjællænderen Ingvar Pedersen kom som ung til Herning, hvor han fik sit virke som fotograf. Han fattede interesse for byens fortid og skabte en stor samling af fotografier m.m. fra byens og egnens fortid, siden skænket til det lokalhistoriske arkiv. Han lavede også en årstalsliste over mange vigtige og afgørende hændelser i Herning. Den har Herning Museum ladet arkivar Chr. Isen revidere og udgivet den trykt, forsynet med nogle af Ingvar Pedersens gamle billeder fra byen.

En god støtte for hukommelsen.

AT REDDE EN HERREGÅRD

Den 400-årige herregård Herningsholms hovedbygning var stærkt i forfald, da det efter en heftig strid for og imod dens bevaring lykkedes af skaffe økonomisk baggrund for at få den restaureret. I sommeren 1980 stod den færdig som ramme om Herning Museums store Blichersamling, der netop samme år kunne markere sit 50-års jubilæum.

I Antikvariske Studier 4, 1980, har professor Axel Steensberg, som aktivt gik med i arbejdet for at redde den gamle herregård, skrevet dels om den gamle herregård og dens historie (den synes at have været en betydeligt stærkere fæstning, end man var klar over) dels om dens indretning og om redningen og restaureringen. Baggrunden for skildringen er, at kulturhistorisk interesserede andre steder kan høste opmuntring og fortrøstning til lignende opgaver, skriver Axel Steensberg. Artiklen, der ledsages af en række gode billeder, bl. a. i farver af Herningsholms væg- og loftsmalerier, er kommet i et smukt særtryk, der sælges for 25 kr. på Blichermuseet på Herningsholm.

jØ

SNEJBJERG I NYERE TID

Da Snejbjerg Sparekasse i 1967 gik ind i en større sammenslutning, blev der oprettet en fond, og det er en fin ide til efterfølgelse, at fondens styrelse besluttede at bekoste et lokalhistorisk værk.

Det blev til en diger bog om udviklingen i Snejbjerg Sogn fra 1925, da lærer Sulkjærs bog om Snejbjerg slutter, til nutiden, redigeret af Peder Christensen og smukt trykt hos Poul Kristensen. 30 lokale beboere har ydet bidrag til at belyse mange sider af sognets nyere historie. Det kan ikke undgås, at noget får karakter af opremsning, men uden at forklejne de andre bør fremhæves en landhusmoder, Metha Madsens skildring af livet på en gård i sognet for et halvt hundrede år siden, en levende skildring med masser af detaljer, så man lever med, om man har den fornødne alder. Sådant var livet på landet simpelthen i tyverne.

jØ

FORNYET BOG OM HJERL HEDE

Frilandsmuseet på Hjerl Hede markerede i sommeren 1980 50-året for begyndelsen til museet. Bl. a. har man lavet en ny udgave af en forlængst udsolgt og efterspurgt bog om museet og dets omgivelser, den fredede hede. Den rummede en masse gode artikler, skrevet af familien Hjerl-Hansens medlemmer, P. V. Glob, Johs. Brøndsted, H. P. Hansen m. fl., som man har valgt at genoptrykke, men desuden er der omtale og billeder af de mange huse, der er kommet til siden sidste udgave. Det er blevet til en meget smukt trykt bog på 120 sider med masser af billeder, og prisen er så lav, 19,85 kr. at mange af museets titusinder af besøgende vil tage den med hjem for at kunne genopfriske besøget.

jØ

OM VILDBJERGS FORTID

Der er mange måder at skrive lokalhistorie på. Fhv. sognerådsformand Carl Pedersen, Vildbjerg, har valgt at belyse Vildbjerg-Timring-Nøvling sogne med uddrag af sognerådets forhandlingsprotokoller samt en oversigt over historien før sognerådet blev bestemt.

mende for sognets liv. Små hundrede sider som en udmærket kildesamling for dem, der vil fordybe sig i egnens historie.

Hertil slutter sig et andet lille hefte på 12 sider, udarbejdet af Jacob Korshøj i 1976 om Vildbjerg, byen på bjerget.

jø

AD VORE VANTE VEJE

Bonden Mads Hillersborg har sin rod i den givtige jord mellem Limfjorden og de magre egne sydfor, og hans slægt har dybe rødder i denne jord. Den og dens liv fortæller han om i sin lille bog *Ad vore vante veje*, udgivet af Bogtrykkergården i Struer. Optegnelser om, hvad han selv har oplevet, det rækker tilbage til første verdenskrig, men også, hvad han som barn har hørt slægtens ældre fortælle om dagligdagen og om dens mennesker, idet han ikke så meget beskriver, men lader dem selv tale i ord og gerning.

Det er nok slægtsskildring, Hillersborg- og Bjerreslægten, men af interesse også for andre, fordi det er egns- og kulturhistorie, så meget bedre, som han undgår det højtidelige og det sentimentale, og man morer sig ofte højlydt over hans lune, der får lov at spille på bogens sider. F. eks. over Pê Hole, til hvis begravelse der adskillige gange var bagt småkager, førend han endelig gik bort, eller over gamles bramfri bemærkninger.

Ad vore vante veje er på 84 sider, illustreret med fotos og tegninger og koster 57,35 kr.

jø

Meddelelser fra historiske museer, arkiver og foreninger i Ringkøbing amt

BRANDE MUSEUM

Finn Olesen

I 1979 anskaffede museet sig seks nye montrer til de tekstiler, som museet har, samt til en ny fuglesamling.

HADERUP MUSEUM

S. Nørlund

Museumsbygningen er i vinteren 1979-1980 blevet restaureret, forsynet med nyt tag, nye lofter og nye vinduer i den underste etage, og den særprægede bygning fremtræder velholdt og smuk i det kønne anlæg.

Samlingerne af gamle møbler, indbo, våben og porcelæn fra landshusholdninger er opstillet i stueetagen. Træ og jerning trænger til ny konservering. Oldtidssamlingen på første sal er i fin orden.

Museet er åbent for besøgende i den tid, campingpladsen og kafeteriet er åbent, ved henvendelse til campingvært Jens Pedersen, Jens Jensens anlæg, Haderup.

HERNING MUSEUM

Ulla Thyrring

Museets langtidspan for 1978-1989 har været behandlet af bestyrelsen. Muligheden for at museet må engagere sig i planlægningen af et Dansk Fotomuseum nævnes og nødvendigheden af, at museet kommer til at råde over større og bedre magasinforhold fremhæves.

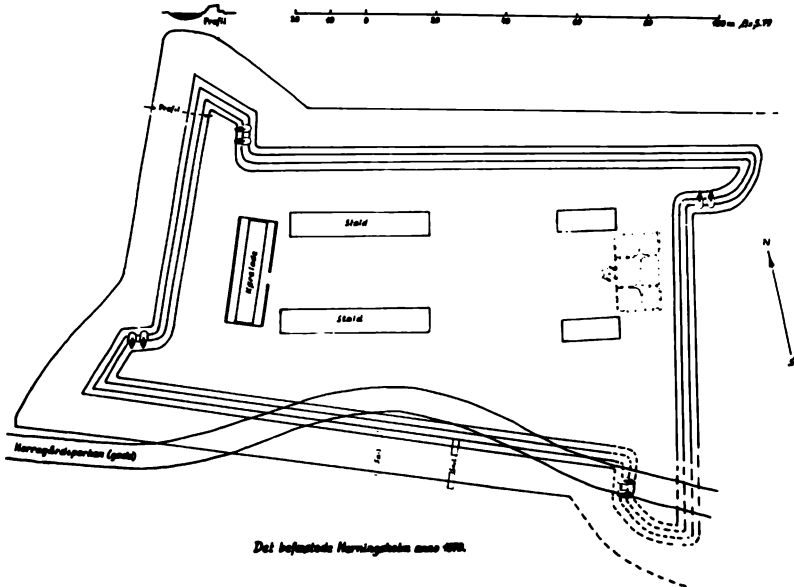
Under undersøgelser og formidling prioriteres udviklingen af det industrialiserede samfund med særlig vægt på tekstilindustrien i Herning-lkasmrådet. Trikotagemuseet nyopstilles, og i forbindelse hermed opbygges en studiesamling med tekstilprøvematerialer. Indenfor forhistorien vil de forskellige perioder af oldtiden blive søgt dækket så repræsentativt som muligt indenfor museets geografiske område. Der vil specielt blive foretaget undersøgelser af yngre stenalders to store kulturer, tragtæggekulturen og enkeltgravskulturen, og af oldtiden som helhed i selve Herningområdet. Som en naturlig følge af den øgede indsats på det forhistoriske område regnes der med en udvidelse af de forhistoriske udstillinger som helhed og med etableringen af en særlig udstilling om enkeltgravskultur på basis af museets egne undersøgelser. Revision af samlingerne, udbygning og koordinering af museets arkiveringsprincipper vil blive højt prioriteret.

Der har i årets løb været 46 arkæologiske sager, nemlig 5 større udgravninger, 3 mindre udgravninger, 9 besigtigelser og mindre prøvegravninger, 8 bopladssamlinger, 16 sager med registrering af genstande og oplysninger (fund uden for museet) og 5 sager med indkomne fund (gaver). I alle tilfælde er der tale om nye sager eller fortsat feltarbejde i gamle sager. Hertil kommer viderebehandling af forskellig art i alt 28 gamle sager samt diverse besigtigelser, som ikke har resulteret i egentlige sager. Det drejer sig om besigtigelser af godt 50 fredede og overpløjede gravhøje.

Arbejdet med Blichersamlingen har koncentreret sig om revision af Herning Museums bestående Blichersamling, forberedelse til den permanente Steen Steensen Blicher-udstilling på Blichermuseet på Herningsholm og

Herningsholm med de genskabte volde i forgrunden.

Det befæstede Herningsholm anno 1579. Grundplanen er udarbejdet af professor Axel Steensberg.

indsamling til Blichersamlingen. Som et led i en udvidelse af Blicersamlingen har museet erhvervet eksempler på danske kunstneres Blicher-illustrationer, således træsnit af Povl Christensen, tegninger af Marlie Brande og Sikker Hansen m. fl.

Til samlingen fra nyere tid er med henblik på arbejdet med trikotagemuseet foretaget erhvervelse af omfattende tekstilprøvesamlinger, maskiner samt arkivalier. Registreringen af industrialismens bygninger og boliger for Statens Humanistiske Forskningsråd er afsluttet med registrering, fotografering og tegning af situationsplan for 102 fabriksanlæg i Ringkøbing amt.

Museets landsomfattende samling af biavlredskaber er blevet gennemgået og registreret på 243 numre. Magasinet for trægenstande er blevet præpareret med methylbromid. Samlingen af danske fugle er blevet behandlet ved dybfrysning og præparering med Lindasect.

Medarbejdere fra museet har i årets løb fulgt færdiggørelsen af Herningsholm og har især været beskæftiget med spørgsmål vedrørende bygningens indretning. Endvidere har vi deltaget i planlægningen af parken og retableringen af den nordre og vestre grav og vold. Der forhandles nu om en mulighed for på længere sigt at sikre retableringen af den søndre grav, hvis forløb er blevet fastlagt gennem Hans Rostholms undersøgelser. Museet har i 1979 arbejdet med 16 større og mindre udstillinger. Årets hovedudstilling var »Smil til fotografen«, som blev skabt for at bidrage til afklaring af de drøftelser, der føres angående oprettelse af et fotohistorisk museum i Herning med S. Løvstads samling som grundstamme. Med vandretstillinger har vi besøgt 6 steder i Danmark og Sverige, og alene på Nordiska Museet blev udstillingen »Jens Nielsens bondegård« set af 35.525.

Vort skolemateriale har været udlånt 118 gange til 74 steder. For at imødekomme den store efterspørgsel på H. P. Hansens film har vi overført dem til videobånd, og fra 1980 vil denne udlånsmulighed blive realiseret gennem amtscentralen for undervisningsmidler hvad angår Ringkøbing amt og fra Herning Museum hvad angår det øvrige Danmark.

Museumssamfundet har 453 medlemmer, og medlemsbladet er i årets løb udkommet 3 gange.

Til samlingerne på museet har der været 20.695 besøgende.

HOLSTEBRO MUSEUM

Orla Nautrup

1979 har været et roligt arbejdsår for Holstebro Museum. Der har været holdt fire særudstillinger, arrangeret »Julemarked« og desuden er medlemmerne blevet indbudt til to foredrag.

Af særudstillinger har vi haft følgende: Håndarbejde gennem tiderne, Årets pressefoto 78, Dukker fra 1830-1940 og endelig Tvis kloster – et cistercienserkloster fra 1163.

I alt har der til udstillingerne været 10.530 besøgende.

I forbindelse med Det internationale Børnearbejde fortalte sekretariatschef for UNICEF, Arne Stinus, om det internationale børnearbejde. I november fortalte museumsinspektør Tage E. Christiansen, Nationalmuseet, om »De gyldne aldre«

Årsskriftet for 1978 og 1979 er blevet udsendt til museumsforeningens godt 600 medlemmer. I årsskrifterne har man bl. a. kunnet læse om Tvis kloster, Udgravningerne af vikingetidslandsbyen i Trabjerg, Dukkerne på Holstebro museum, Dysser og jættestuer i NV-jylland, Guldsmede i Holstebro i 1700-årene og om Lægård mølles historie.

Årsskriftet var i år på 195 sider i anledning af Museumsforeningen for Holstebro og Omegns 50-års jubilæum den 30. juni 1980.

Som et nyt initiativ udgav museet og arkivet Holstebro historiske kalender 1980. Resultatet blev et salg på 4000 kalendere til en overkommelig pris, idet Sparekassen SDS havde ydet et væsentligt tilskud til trykningen af kalenderen.

Som en ny aktivitet indgik i december 1979 Hjemmeværnsmuseet i Holstebro museum under navnet: Holstebro museum. Den våbenhistoriske Samling. Som daglig leder er ansat samlingens skaber gennem de 30 år, Carl Fonager. Samlingen indeholder våben og effekter fra 1848 og frem til og med 2. verdenskrig.

Endelig skal det nævnes, at Holstebro byråd på et byrådsmøde den 19. december 1978 gav grønt lys for det nye museumsbyggeri, og afdelingen med det nye kunstmuseum er allerede godt på vej. I de videre planer hedder det: Det kulturhistoriske museum påregnes derefter færdigprojekteret i 1982 og udført i årene 1983 og 1984.

DRAGON- OG FRIHEDSMUSEET, HOLSTEBRO

Egon Mårup

Museet markerede 25-året for sin oprettelse ved en reception den 9. juni 1979. Samtidig åbnedes året særudstilling, en samling af militære emblemer og gradstegn for kavaleri over hele jorden. Samlingen var stillet til rådighed af en tysk amatørhistoriker, Gerd Stolz, Kiel. Denne har tidligere bistået museet med oversættelser og er selv stærkt engageret i den nyoprettede ISTD-HAL.

I vinterhalvåret viste museet en udstilling af »Soldaterpost gennem 45 år«, tilhørende P. Knudsen, Holstebro.

Besøget ligger stabilt på godt 2000 gæster.

LEMVIG MUSEUM

Ellen Damgaard

Årets indsamlings- og undersøgelsesvirksomhed har været præget dels af arbejdet med jubilæumsskriftet til Thyborøn Havns Fiskeriforening, dels af samarbejdet med frømandsklubben »Delfinen« omkring en nøjere udforskning af vraket af den russiske orlogsfregat »Alexander Newskij«, der forliste i 1868 ud for Harbøre. Arbejdet med jubilæumsskriftet til Thyborøn Havns Fiskeriforening påtog museet sig i samarbejde med lektor Poul Moustgaard, Københavns Universitet. Temaet skulle være den lokale udvikling i by, havn og fiskeri gennem de sidste 50 år. Ved den lejlighed blev der indsamlet materiale i form af arkivalske oplysninger, billeder, kort m. v. fra en lang række institutioner og virksomheder, der blev foretaget optegnelser med en række fiskeskippere og andre i erhverv, tilknyttet det lokale fiskeri; og der blev indsamlet og kopieret et stort billedmateriale fra private samlinger. Jubilæumsskriftet udkom i oktober 1979 under titlen »Thyborøn mellem hav og politik«.

I sommeren 1979 indledte museet et samarbejde med frømandsklubben »Delfinen«, Holstebro. Fra Farvandsdirektoratet har museet skaffet en tilladelse til dykning ved og optagning af genstande fra vrage af den engelske damper »Arctic« og den russiske fregat »Alexander Newskij«. Dykkerne har foretaget opmålinger, tegnet skitser, filmet og optaget en mængde genstande, der nu indgår i museets samlinger - store og små kobbernagler, krudtkasser, ammunition, et køje og en messingkrans med russiske bogstaver og årstallet 1862, en mosaikplade samt et kobbertør fra dampkedlen. Dykningerne ventes fortsat i 1980. I efterårsferien arrangerede museet en udstilling af de fundne genstande, og frømandsklubens formand, John Hjorth, viste filmoptagelserne fra vraket. Udstillingen er nu lånt ud til Fiskeri- og Søfartsmuseet i Esbjerg.

I august 1979 sluttedes arbejdet med den nye permanente udstilling om husmand Peder Nielsen Lykke, »Vestergadehus« i Nees. Udstillingen giver et indblik i Nees sogns forvandling fra hede til agerland og i hedehusmandens arbejde for at skaffe sig livets fornødenheder. Teksterne bygger på Peder Lykkes dagbog fra 1880'erne og på hans erindringer. Genstandene er dels nyindsamlede til denne udstilling, har dels tilhørt Peder Lykke selv. Med udgangspunkt i en af Peder Lykke tegnet møbleringsplan af »Vestergadehus« har museumspædagog Hemming Kløkker fremstillet en model af huset, som det så ud i 1880'erne.

Af andre arrangementer kan nævnes en udstilling i anledning af Vemb-Lemvig Jernbanes 100-års dag, en udstilling om tekstilproduktion og husholdning samt et par mindre udstillinger i monter i lokale pengeinstitutter. Museet har haft besøg af klasser og hold fra en række skoler og højere uddannelsesinstitutioner, bl. a. fra Institut for europæisk Folkkelivsforskning i forbindelse med et kursus i museumskundskab.

Af undervisningsmateriale har museet udgivet en diasserie med lydband og teksthæfte om digteren Thøger Larsen. Udover en række foredrag i lokale foreninger har museet stået for en aftenskolerække på 20 timer i lokalhistorie med et hold på ca. 25 deltagere.

Ved juledag 1979 udsendte museet et lydband med Kai Holm, der læser digte og noveller af Thøger Larsen. Til båndet hører et teksthæfte med Kræ Tammsen-digtene. Museet forbereder desuden en udgivelse af en Thøger Larsen-bibliografi, udarbejdet af bibliotekar Knud Madsen.

På museets bygninger er der foretaget en række mindre reparations- og vedligeholdelsesarbejder.

RINGKJØBING MUSEUM OG STRANDGÅRDEN, Husby Klit

Jens Aarup Jensen

I 1979 gennemførte Ringkjøbing Museum 16 arkæologiske besigtigelser og undersøgelser, såvel i sit hjemlige som i Lemvig og Skjern Museums distrikter. Den mest perspektivrige udgravning fandt sted ved Sdr. Vium kirke i forbindelse med kirkens restaurering. Umiddelbart syd for koret fandtes i ret stor dybde en grav fra yngre romertid, ca. 300 e. Kr. Jordlagene over graven viser, at den hedenske gravplads har været groet efter med lynghede, som er blevet opdyrket. Pløjelaget er tilsandt og først et nyt muldiag ovenpå sandflugtsdannelsen er samtidigt med den romanske granitkirkes opførelse. Undersøgelsen er blevet fortsat ved kirkens nordside i 1980. I det gamle pløjelag fremkom et lille antal lerkarskår, som det vil blive spændende at få nærmere dateret, så både pløjningen og sandflugtslaget under kirken kan blive tidsmæssigt indkredset.

Blandt genstandserhvervelser kan fremhæves, at museet via fondsmidler har indkøbt en sølvskål fra 1736 fremstillet af Ringkjøbing-guldsmiden Jens Friis. Herudover er der indkommet forskellige håndværks- og fiskeriredskaber især til udstillingen på Strandgården.

På grund af håndværksmæssige istandsættelser har første sal i den gamle bygning været ryddet i foråret 1979 og en revideret opstilling er påbegyndt. På Strandgården er udstillingen i stuehuset blevet forøget med en række plancher og tekster om bl. a. strandinger, uld, afvandinger og vildgæssene ved Vest Stadil fjord.

Der har ikke været særudstilling i 1979. Derimod arrangeredes i november to meget succesrige forestillinger af gamle Ringkjøbing-film i samarbejde med Kunstforeningen.

1. maj 1979 er Birger Knudsen ansat som kustode efter T. P. Hansen, der ønskede at fratræde.

Det samlede besøgstal for 1979 blev 16.783, heraf 8.061 på Strandgården, hvilket er en stigning på 33 pct. for Strandgårdens vedkommende.

SKJERN MUSEUM - BUNDSBÆK MØLLE

Kim Clausen

1979 blev publikumsmæssigt et rekordår for Skjern Museum, der blev besøgt af ca. 10.500.

Der blev foretaget 3 udgravninger i 1979, een i Dejbjerg Sogn, en mindre i Sdr. Vium, som blev ledet af arkæologen Margrethe Watt.

I samarbejde med Esbjerg Museum er første del af stationsbyundersøgelsen afsluttet. Der har vist sig stor interesse for denne undersøgelse, idet museumsinspektøren har været indkaldt til konference i Vejen vedrørende stationsbyer. Indsamling af erindringsstof er også blevet prioriteret højt.

Til brug for skolerne er udarbejdet en kasse om Jernalderen. Kassen har været et stor succes.

Fredningen af Bjørnemosen vil give museet enestående muligheder for at kombinere en kulturhistorisk formidling med en naturformidling.

Museumsinspektøren har holdt en del foredrag for lærere over emnet »Lokalhistorie i undervisningen«.

Folkeuniversitetet for Skjern-Egvad har i samarbejde med folkeuniversitetet gennemført 4 forelæsninger om kulturhistoriemøner.

Museet har modtaget mange fotografier og arkivalier. Under Skjern Museum har vi oprettet et lokalhistorisk arkiv for Skjern Kommune. Arkivet vil få til huse i bygningen i Skjern Anlæg.

Der blev vedtaget nye vedtægter for museet på generalforsamlingen 27. marts 1980.

STRUER MUSEUM

Benny Boysen

I indeværende år er der foretaget en gennemgang og registrering af arkivet efter forfatteren Johannes Buchholtz, hvis hus indgår som en afdeling af Struer museum. En kopi af registreringen er indgået i Det kongelige Bibliotek, hvortil den mere personlige del af arkivet (manuskripter og breve) i sin tid er afleveret. Endvidere er Buchholtz hus gennemgået med henblik på en registrering af indbo og kunst i huset. Arbejdet er udført af kunsthistoriker mag. art. Nina Dahlmann Olsen, som gennem en 9 måneders periode har været knyttet til museet.

Første maj kunne museets kustode, Jens Brask Andersen, fejre sin 25-års ansættelse på museet, og 3. juli var 50-års dagen for åbningen af Struer museum. Jubilæerne blev markeret med en række arrangementer i første uge af oktober, bl. a. repremiere på Nordisk Film Kompagnis indspilning fra 1950 af Buchholtz præmieroman »Susanne«. Desuden afholdtes reception og udstilling i forbindelse med jubilæet, ligesom museets støtteforening, »Struer Museums Venner«, arrangerede en udflugt til arealerne omkring Kjærsgaards mølle.

I det almindelige museumsarbejde er der gjort kraftigt indhug i den opbobling af uregistrerede og ukonserverede genstande, som gennem adskillige år er indgået til museet. Gennem bevillinger til langtidslidige er der fremkommet et omfattende kartotek over museets samlinger, ligesom konserveringssefterslæbet er blevet noget formindsket. Dette forventes yderligere reduceret i 1981, idet der fra 1. januar skal ansættes en halvdags kustode på museet.

AULUM-HADERUP KOMMUNES LOKALHISTORISKE ARKIV

S. Nørlund

Året har stået i billedernes tegn. Fra Aulum byskole har vi fået 200 billeder af klasserne fra 1925 til 1979 og af lærerhold. Arkivet er gået i samarbejde med skolens fotoundervisning, så denne forstørret de gamle billeder, vi får af gamle gårde, huse og møller. Der bliver taget nye billeder af gårdene og husene, som de ser ud i dag. Desuden har vi taget billeder af de 12 nedlagte skoler. I alt har vi i årets løb fået ca. 500 billeder, der er arkiveret dels i hængemapper i et brugt kartoteksskab, dels i ringbind.

Arkivet har i årets løb fået 32 ejendomsskylsvurderingsprotokoller fra Haderup og Grove sogne fra årene 1906 til 1960, 17 skoleprotokoller fra de nedlagte skoler i Hodsager, Hallundbæk, Yllebjerg og Faarbæk, og 11 foreringsforhandlingsprotokoller.

Af købmand Christian Olsen, Aulum, har vi fået 74 lysbilleder fra årene 1940 til 1955, især fra bygningen af hjemmевærnsgården, luftmeldetjenesten og frihedsmøder.

Viceskoleinspektør Oskar Krogsgaard, Aulum, har for arkivet optaget stemmer, livsbeskrivelser og oplevelser på bånd.

Ekspeditionssekretær Tage Lier Hansen, Gjellerup, og pastor Værge, Grove, er i samarbejde med arkivet begyndt at samle og skrive Haderup sogns historie, og lærer Vad og Anton Birkkjær i Hodsager skriver på en fortsættelse af »Hodsager-mindere«.

Arkivet er åbent onsdag kl. 14-18 samt efter aftale.

EGVAD EGNSHISTORISKE SAMLING

Egon Hansen

Samlingen er stadig under opbygning og råder over to kælderlokaler på Tarm skole. Med gennemførelsen af 2. etape af Egvad Biblioteks bygning i slutningen af 1981 vil samlingen kunne råde over god plads. Samtidig vil publikum kunne benytte samlingen i hele bibliotekets åbningstid, 30 timer ugentlig. Efter en fælles beslutning i bestyrelsen og i kommunalbestyrelsen har Egvad Bibliotek pr. 1. 4. 79 overtaget den daglige drift af samlingen. Bestyrelsen kan således hellige sig kontakten til kommunens indbyggere med henblik på indsamling af materialer, udstillinger, foredrag, studiekredse o. s. v.

I juni 1979 gennemførtes en egnhistorisk uge på Hoven skole med udstilling, emnearbejde i skolen og egnhistorisk aften. Der var meget stor interesse for hele arrangementet, der vil blive gentaget i andre dele af kommunen. Samlingen har haft en stand på den store udstilling i forbindelse med Tarm Håndværkerforenings 100-års jubilæum. I den anledning udgav samlingen en serie postkort med egnhistoriske motiver. Dette har betydet, at mange mennesker er blevet gjort opmærksom på samlingens eksistens, og der er sket en stor forøgelse af materialeindsamlingen.

LOKALHISTORISK SAMLING FOR GJELLERUP SOGN

L. Stampe Jensen

Arbejdet er i 1979 gået efter de hidtidige retningslinier. Der er i årets løb modtaget billeder og skriftligt materiale, der fortæller om fortiden, bl. a. en forhandlings- og regnskabsprotokol vedrørende afvandingskanalen over Gjelleruplund Enge (ca. 2 km) udført i 1892 for 3.065 kr. De 2.700 kr. blev lånt i Hammerum Herreds Spare- og Laanekasse og afdraget over ti år fra 1892 til 1902. Det viser lidt af værdien af arbejde og penge i forrige århundrede.

Desuden har vi modtaget en del skoleprotokoller fra den nedlagte Lund Skole samt billeder af fire kendte lærere fra denne skole, bl. a. folkemindesamleren Evald Tang Kristensen.

DET LOKALHISTORISKE ARKIV I HERNING

C. E. Bundesen

Det forløbne år har været præget af store forandringer for arkivet. Chr. Isen, ansat ved arkivet siden 1. april 1975, ønskede at gå på efterløn med udgangen af oktober 1979, og arkivets leder siden oprettelsen i 1962 C. E. Bundesen havde allerede i marts udtrykt ønske om at træde tilbage ved given lejlighed. Under indtryk af den økonomiske situation fandtes det mest formålstjenligt at gøre arkivet til en del af Herning Centralbibliotek og ansætte en bibliotekar med arkivuddannelse, hvilket skete med ansættelse af Doris Frederiksen 1. marts 1980.

I de mellemliggende fire måneder betjentes arkivet i åbningstiden af dets medarbejder Poul Ramy Eriksen. Han blev syg i foråret og døde 14. maj. Arkivet mistede dermed en dygtig og trofast medarbejder.

I 1979 er registreret 105 afleveringer, hvoraf en tredjedel skyldtes Eriksen, bl. a. 60 lysbilleder og to film. Herning-Bladet har fortsat leveret en konstant strøm af fortrinlige fotografier, en stor hjælp til at registrere ændringer i by og på land. Ca. 9.000 sider kopier af skrifteprotokoller, erhvervet i Landsarkivet 1978, er indgået i samlingen efter at være gennemset for fejl af fru Karen Goll, der også har fortsat sit avisregistreringsarbejde, i 1979 af Herning Folkeblads årgange 1921-24 og 1932-37. Pastor emer. Ejnar Goll har gennemgået årene registreret indholdet af Hammerum Herreds skøde- og panteprotokoller ca. 1827-78.

Arkivet skylder ægteparret stor tak for en betydelig indsats.

HISTORISK FORENING FOR HERNING KOMMUNE

Inge Lise Jensen

Historisk Forening for Herning Kommune startede sit første år med et besøg i Sinding og Ørre kirker, hvor pastor M. Bech fortalte træk af deres lange historie. Ud over foreningsmedlemmer deltog et stort antal af egnens beboere.

Senere fulgte en aften, hvor lederne af kommunens fire arkiver redegjorde for hvert enkelt opståen og virke.

Med baggrund i egnens tekstilindustri arrangeredes dels et besøg på en fungerende trikotagefabrik med historie, »Svedano«, dels en aften med fabrikant Laurids Knudsen, der fortalte om sine oplevelser inden for denne industri og om arbejdet med værket »Efter Hosekræmmerne«, der udkom ved årsskiftet.

Desuden er der startet en arbejdsgruppe omkring emnet »Skoler og undervisningsinstitutioner i Herning Kommune gennem tiderne«.

SLÆGTSHISTORISK FORENING, HERNING

Jørgen Østergaard

Slægtshistorisk Forening, Herning, har nu virket i ti år og har i den tid samlet 4-5000 deltagere til godt hundrede arrangementer. I den forløbne vinter har der været en halv snes som sædvanligt godt besøgte møder samt et par besøg på lokalhistoriske arkiver i nabobyer.

Foruden det månedlige møde tredie mandag i måneden er der i den nye sæson medlemsmøder uden foredragsholder, hvor medlemmerne kan udveksle erfaringer, hvilket der synes stort behov for, desuden arkivbesøg.

Foreningen holdt i september 78 et slægtsforskertræf, der samlede omkring hundrede slægtsforskere fra hele landet, og høstede ros for arrangementet. Det kræver betydelige forberedelser, og man er derfor godt i gang med at forberede næste slægtsforskertræf, som foreningen holder lørdag den 5. september 1981.

Man har netop været med til at danne en sammenslutning af slægtshistoriske foreninger; som interessen og antal foreninger vokser, er der brug for et samarbejdsorgan. Der er nu 17 foreninger landet over.

I bestyrelsen har lærer Søren Andréen, Haderup, afløst N. J. Friberg, også på posten som kasserer.

HERNINGSHOLMS VENNER

Jørgen Østergaard

I 400-året for opførelsen kunne Herningsholms gamle hovedbygning efter en omfattende restaurering den 14. juni 1980 i overværelse af dronning Ingrid indvies som Blichermuseum.

Der er ikke tale om et nyt Blichermuseum, men om nye, smukke og mere rummelige omgivelser for de fyldige Blichersamlinger, som Herning Museum har haft i en lang årrække, og som fortsat vokser ved gaver og indkøb.

I forbindelse med restaureringen er sket en delvis genskabelse af det oprindeligt betydeligt fæstningsanlægs volde og grave. Ved generalforsamlingen i den restaurerede bygning 19. april i forrygende sandstorm kunne formanden for Herningsholms Venner, direktør C. Sander, oplyse, at restaureringen med inventar vil komme til at koste omkring 4,5 mio. kr. Til Fonden for Blichermuseet på Herningsholm, der har foretaget restaureringen, er i gaver i alt indkommet 3.460.000 kr. Herningsholms Venner har ydet 58.000 kr. Fra staten har man fået 0,9 mio. kr. til beskæftigelsesarbejder, og renter er i årenes løb blevet til 0,8 mio. kr. Kontingenter er uændret 25 kr.

LEMVIG-EGNENS HISTORISKE ARKIV

Inger Persson

Arkivet har haft en jævn tilgang af arkivalier. Vi har bl. a. modtaget protokoller m.m. fra en del foreninger, og vi ville meget gerne igang med en mere systematisk indsamling af disse arkivalier. Vi har fået et læseapparat til mikrofilm. Det er meget nyttigt i vor publikumsbetjening, idet mange af de statslige arkivers arkivalier nu kun kan lånes som film. Vi har fået mikrofilm af ældre årgange af lokale aviser og af folketællingen for Lemvig by 1787-1845. Endvidere har arkivet erhvervet filmen »Jenny«, som skildrer en bondekone fra Fjaltring. Vi har modtaget liniehold fra Nr. Nissum seminarium til orientering om lokalarkivets muligheder i undervisningen.

LOKALHISTORISK ARKIV FOR HOLSTEBRO KOMMUNE

Bent Holm

Det opøgende arbejde har i 1979 været en væsentlig faktor i arkivets arbejde, og det har resulteret i en tilvækst på 1476 numre.

Aflæggerne er af vidt forskellig karakter fra et enkelt postkort til et arkiv på 367 læg. For at belyse den alsidige tilvækst kan nævnes:

Holstebro skytteforenings arkiv tilbage til 1888. Turistforeningens forhandlingsprotokol. Socialdemokratiet, festudvalgets arkiv. Fotografier af ligningskommissionen tilbage til århundredeskiftet. Kuske og chaufførernes arkiv. Vedtægter og reglementer for Holstebro Købstad tilbage til 1870. Fra sognerådsformand og ejendomsverderingsformand Svend Ebbensgård et stort og interessant arkiv på i alt 367 numre. Fra sangforeningen »Apollo« og fagforeningen S.I.D. er tilgået supplerende protokoller, i alt 48 stk.

Denne store tilvækst er registreret til bunds, hvilket skyldes den stab af medarbejdere, der er ansat i forbindelse med Holstebro Kommunes beskæftigelseskampagne, en langtidsledig i ni måneder samt to-tre unge piger i tre måneder.

Indkomne arkivalier af fremmed proveniens er sendt til 140 andre arkiver, hvor de måtte høre hjemme.

På arkivet har der været 235 studerende enten i grupper eller som enkeltpersoner. Desværre har vi måttet begrænse besøget af store skoleklasser, da vi ikke råder over plads til mere end fire-seks personer ad gangen.

I 1979 er der foretaget 216 udlån, hovedsagelig fotografier.

Af den udadvendte aktivitet kan nævnes flere foredrag og filmfremvisning, ligesom arkivet har deltaget i to udstillinger og besøgt flere andre arkiver.

Arkivet har anskaffet et læseapparat samt mikrofilm af alle kirkebøger og folketællinger for hele Holstebro Kommune til stor glæde for slægtsforskere.

Endvidere udgav arkivet »Holstebro Historiske Almanak« i et oplag på 4000 ekspl. med økonomisk støtte af Holstebro Sparekasse S.D.S., hvilket blev en stor succes.

SLÆGTHISTORISK FORENING, HOLSTEBRO

Chr. Krogstrup

Foreningen har i den forløbne sæson haft følgende arrangementer: I september holdt trafikkontrollør S. E. Sørensen, Århus, foredrag om orden i papirerne, i oktober var det litteraturaften ved lærer A. C. Nielsen, Vinderup, om digtere i Limfjordslandet, i november talte Rigmor Lillelund, Naur, om Vægter i Holstebro. I januar var der besøg på Lokalhistorisk Arkiv, Holstebro, hvor vi så mikrofilm af kirkebøgerne fra syv kirkesogne, i februar holdt fotograf S. Løvstad, Herning, foredrag om fotografiets historie, om gamle billeder og kameraer, i marts talte pastor Laust Kristensen, Løgstrup, om kirkebøgerne og i april fru Ruth Hvass: Fra Ansgar til Reformationen.

For næste sæson er der planlagt foredrag af bl. a. museumsleder Benny Boysen, Linde, pastor Hvass, Holstebro, arkivar Henning Poulsen, Viborg, samt enkelte arrangementer i samarbejde med museumsforeningen, eventuelt med emner som hedebonden og opdyrkning af den jyske hede.

RIND-ARNBORG EGNSARKIV

Chr. Isen

Rind-Arnborg Egnarkiv blev oprettet 23. januar 1970. På basis af erfaring gennem de 10 år må det konstateres, at arkivets funktion som egnshistorisk oplysningsbureau synes at dække et noget større behov, end dets funktion som modtage- og opbevaringssted for diverse egnshistorisk materiale belastes med.

Gennem 1979 en såre beskedent tilgang af materiale udefra. Derimod fortsattes i stigende grad henvendelser og besøg angående emnet brunkul, som nok i nogen grad også kommer Brunkulsmuseet i Søby tilgode.

RINGKØBING AMTS ARKIVER

Henry Ammitzball

Ringkøbing amt er nu formelt dækket af lokalhistoriske arkiver. Efter at Thyborøn-Harboøre kommune har oprettet et lokalhistorisk arkiv, er der i samtlige kommuner et arkivarbejde i gang under en eller anden form. Men der er nok et stykke vej endnu, før man kan sige, at der findes velfungerende arkiver i alle kommuner. Dette skal Sammenslutningen af Lokalhistoriske Arkiver i Ringkøbing amt være med til at fremme mest muligt.

RAA's aktiviteter er koncentreret om to områder:

- 1) Kursusvirksomhed for arkivernes medarbejdere. I samarbejde med Landsarkivet i Viborg er der holdt et kursus i arkivkendskab, og i sept. 1980 er der planlagt et registreringskursus i Herning.
- 2) Fælles-amtslige PR-fremstød eller -kampagner. Ringkøbing amt har ydet støtte til udgivelse af en folder, som skal medvirke til at gøre lokalhistoriske arkiver kendt i befolkningen. Vi er naturligvis meget glade for denne håndsrækning.

RAA har desuden gennem de enkelte arkiver udsendt breve og opslag til plejehjem m. v. i amtet, og endelig har vi gennem arkiverne i Ringkøbing, Skjern, Holstebro, Struer og Lemvig taget initiativ til at få vedlagt et brev om de lokalhistoriske arkiver ved skifterettens behandling af sager og dødsboer.

RINGKØBING LOKALHISTORISKE ARKIV

Else Ramskov Andersen

Arbejdet i arkivet er i det forløbne år fortsat med ordning og registrering af allerede indkommet materiale, samtidig med at vi har flyttet samlingen til et mere publikumsvenligt lokale. Dette betyder, at forholdene for de besøgende er blevet væsentligt forbedrede. Der har i årets løb været adskillige besøg og henvendelser til arkivet, og vi kan i det daglige arbejde konstatere, at jo mere materiale, vi får registreret, jo flere henvendelser har vi mulighed for at besvare.

Af materiale, vi har modtaget i løbet af 1979, kan bl. a. nævnes: Protokoller fra Sandal og Heebro plantager, Damerne Idrætteklub, Lervang Mergelforening, en båndoptagelse fra Ringkøbing Landbobanks generalforsamling, samt i depot fra Ringkøbing Museum materiale om Begravelseskassen, Løverdagsklubben og en brandforsikringsprotokol. Derudover har vi modtaget diverse billeder, postkort m. v. alt i alt en tilgang på ca. 300 arkivalier.

LOKALHISTORISK ARKIV FOR STRUER KOMMUNE

Henry Ammitzbøll

I det forløbne år har arbejdet i arkivet været koncentreret om indsamling og registrering af det indsamlede materiale. Af nyhvervelser skal især fremhæves en ihukommelsesbog fra 1846-52. Den er skrevet af en ung landmand på 20-25 år, som på daværende tidspunkt tjente i sit barndomshjem, Dalgård i Ølby. Sammen med en tilsvarende bog, skrevet af en broder, der havde overtaget fødegården, giver bogen et godt indtryk af det daglige liv på gården gennem et halvt århundrede.

Tydningen af de to dagbøger kræver en del kyndighed i gotisk skriftlæsning, men takket være Maren og Svend Dahl, Lemvig, er arkivet i besiddelse af en maskinskrevet kopi af bøgerne.

Blandt de øvrige indleveringer nævnes i flæng: Det Danske Spejderkorps' Struer troops arkiv, arkivet fra Andels-selskabet Folkets Hus, Struer, Ølby-Asp-Fousing sparekasses protokoller, Struer og Omegns Hesteavlerforenings arkiv samt en lang række andre indleveringer.

EGNSHISTORISK ARKIV FOR THYHOLM OG JEGINDØ

Cora Christoffersen

Efter at vi sidste år flyttede ind i nye lokaler, benyttede vi lejligheden til at holde åbent hus for alle interesserede. Vore gæster fik forevist et lille udsnit af arkivets indhold, og vi bød på en kop kaffe (som vi »splejsede« til).

Ved forårsudstillingen i Thyholm-hallen havde man venligst overladt en separat afdeling til Egnshistorisk Arkiv, og i samarbejde med et par lokale fotografer lavede vi en velbesøgt udstilling.

For tiden er en del af vore arkivalier anbragt i en glasmontré i Hvidbjerg bank, hvor de måske kan give ventende kunder en ide om, hvad man bør gøre med gamle dokumenter o. l.

Året har desværre ikke været præget af store afleveringer, men vi har fået mange små, og besøgstallet har været tilfredsstillende.

EGNSHISTORISK FORENING FOR THYHOLM OG JEGINDØ

Anna Overgaard

Af foreningens aktiviteter i årets løb kan nævnes sommerens udflugt til oldtidshøjene i Ydby, Boddum kirke og Doverodde gamle kro. Omkring 100 deltog.

Efter sommerferien arrangeredes en mere lokal egnstur til den gamle landsby Søndbjerg med besøg i kirken, på Apotekegården hos maleren Kr. Rusbjerg og sidst kaffe på Østergård.

I marts holdt Jakob Højlund, Julielund, foredrag om: Vore rødder.

Foreningens mange medlemmer ud over landet er jo afskåret fra at deltage i disse lokale sammenkomster. Men for dem er årsskriftet, nu udsendt for 6. gang, et vigtigt bindeled.

VINDERUP EGNHISTORISKE FORENING

Gunnar Hallum

Foreningens virke foregår nu under ideelle forhold. På det gamle bibliotek i Vinderup har vi i tagetagen et udmærket udstillingslokale, i stueetagen arkiv og i kælderens et rum til møde- og kursusvirksomhed.

I år har der været to udstillinger: Vort eget materiale om oldtiden, hovedsagelig bopladsopsamlinger fra Vinderup-egnen. Næste udstilling var i samarbejde med en AOF stuediekreds, »Vinderup under besættelsen«.

Her blev der bl. a. belyst de mange små ting fra krigsårene, det som nu er ved at gå i glemmebogen: Hvordan man klarede sig rundt i hjemmene og selv opfandt erstatninger. Desuden en utrolig mængde småting af vidt forskellig art, lige fra rationeringskort til dele af flyvemaskiner.

Denne udstilling blev et tilløbsstykke, og mange benyttede lejligheden til også at se vort arkiv. Vi har mærket en stigende interesse i form af mange afleveringer, og et regulært registreringsarbejde trænger sig på.

Vore sommerture gik til Holmgård i Borbjerg, Krabbesholm og Blicher-museet i Thorning. Ved vinterens møder har vi haft en geologisk aften med den lokale stenklub, en aften om Vinderup-egnens originaler og to aftener med smalfilm, optaget af foreningens egne medlemmer. Torben Skov, Holstebro Museum, har fortalt om oldtidsvejen fra Dybe til Hagebro, og Rigmor Lillelund om slægtsforskning.

Vi har kunnet glædes over god tilslutning, og mærker den stigende interesse som øget medlemstilgang.

LOKALHISTORISK ARKIV FOR THYBORØN-HARBOØRE KOMMUNE

Hanne Mehl

Den 22. maj i år åbnedes det nystartede lokalhistorisk arkiv for Thyborøn-Harboøre kommune. I arkivet er en montre med nogle af Kristiane og Gregers Kirks sølvbryllupsgaver. Gregers Kirk var entreprenør og foregangsmand for hofdebyggeriet samt formand for Harboøre-Engbjerg sogneråd i samfulde 25 år og 1899-1919 direktør for Jydsk Telefon aktieselskab. Gaverne er skænket Thyborøn-Harboøre kommune af fru Ditte Kirk, Hørsholm.

Allerede fra den første dag har der været stor interesse for arkivet. I de første uger modtog vi ca. 200 billeder som gave og lige så mange til affotografering.

Ligeledes har vi fået en del portrættegninger, 5 malerier, strandprotokoller, testamenter, skøder, aftægtskontrakter, Thyborøn Isværks arkiv, Harboøre Fiskeriforenings protokol, udklippsamlinger, forskellige optegnelser fra Flyvholm og Liløre redningsstationer og meget mere.

Det, der gav stødet til oprettelse af arkivet, var nok, at forhenværende skolebiblioteksinspektør P. Rønn Christensen, Hellerup, hvis slægt på mødrenes side er fra Harboøre, har lovet at testamenter sine indsamlede og ordnede arkivalier fra kommunen til arkivet.

Erik Bertelsen skrev i sin bog »Dagen bryder frem«, at pastor Moe (præst i Harboøre 1877-85) engang skulle have sagt, at det er et underligt hjertefolk, der lever herude. Det kan jeg godt tilslutte mig, for det er netop det, jeg føler, når jeg, der ikke er født herude, aser rundt i kommunen fra Thyborøn i nord til Engbjerg og Vejlbj i syd for at indsamle arkivalier. Magen til hjertelighed og interesse findes vist ikke andre steder.

Derfor håber og tror jeg, at Thyborøn-Harboøre kommune med sin særpregede og minderige historie vil få et godt lokalhistorisk arkiv.

Arkivet har til huse over biblioteket, Skolegade 10, og åbningstiden er hver torsdag kl. 18-20.

EGNSHISTORISK STUDIECENTER, ULFBORG-VEMB

Rudolf Borgen Uhré

Der er ikke så meget at berette, men lidt godt har vi da oplevet.

Sparekassen S. D. S. Staby/Ulfborg afdeling har skænket os en montre til opstilling i Staby Sognegård. Den vil kunne bruges til såvel udstillinger af museumsgenstande som til arkivalier. Vi vil således være i stand til at præsentere aktuelle emner for en meget bred kreds af egnens befolkning, og vi håber derved at vinde mere velvilje for realisering af Studiecenteret. Vi er i vinter kommet i gang med at arkivere de mange fine gaver, vi gennem årene har modtaget. I Sdr. Nissum har man lavet en aktiv gruppe inden for arkiv-området, og her er også kommet meget værdifuldt materiale ind under en særlig indsamlingskampagne, vi havde i vinter.

ØRNHØJ LOKALHISTORISKE ARKIV

Thorkild Munk

Arkivet har i det forløbne år haft en god tilgang af arkivalier og billeder. Desuden er samlingen løbende blevet udbygget med avisudklip og optegnelser, samt ved affotografering af gamle billeder.

Der er holdt to sammenkomster, en hjemstavnsaften over et lokalhistorisk emne samt et lysbilledforedrag med gamle billeder fra egnen. Begge arrangementer har haft meget stor tilslutning.

Historisk Samfund for Ringkøbing Amt

Foreningsmeddelelser 1980

Årsmødet søndag den 24. februar 1980 blev afholdt i Ringkøbing. Ca. 200 var mødt frem for at overvære foredragene og den efterfølgende generalforsamling.

Arkitekt Ejvind Draiby holdt to foredrag. »En rejse med Ole Rømers milevogn« var en interessant gennemgang af milepælens historie fra Margrethe I's tid frem til kilometerstenenes indførelse i 1907. »Bevaring af vore arkitektoniske kulturværdier« fortalte om muligheden for bevarelse af ældre bymiljøer med Ringkøbing som eksempel.

På den efterfølgende generalforsamling omtalte beretningen, som blev aflagt af kammerherre A. Bach, ganske kort årets møder. Vintermødet i Holstebro (ca. 250 deltagere) var helliget Tvis kloster, hvor nye udgravninger havde givet gode resultater. Foredragsholderne var museumsinspektør Torben Skov og professor Olaf Olsen. Sommermødet i Åskov kommune (ca. 170 deltagere) startede med foredrag af direktør Gunnar Jespersen om »Clasonsborg og andre klædefabrikker på den tid i Ringkøbing amt« og sluttede med en tur gennem Borris hede med skovfoged J. Frydenlund som vejviser.

Beretningen omtalte også Byttecentralen, som gør sit bedste for at hjælpe alle, der søger ældre årgange. Op-gaven er vanskelig, da oplagene for de tidligere årgange er forholdsvis små. Alle, der ønsker at afhænde gamle årgange, blev opfordret til at kontakte Byttecentralen.

»Hardsyssels årbog 1979« udkom kort før jul, men da der tit er problemer med postforsendelser på denne årstid, modtog mange af vore medlemmer først årbogen i januar 1980. I forbindelse med omtalen af årbogen blev der efterlyst stof til kommende årbøger. Vi vil meget gerne have interessant personligt erindringsstof fra tiden 1945-1980.

I 1979-80 fik Historisk Samfund 141 nye medlemmer, så medlemstallet pr. 1. februar 1980 er 1.812 medlemmer. En reel fremgang siden sidst på 19 medlemmer, idet vi også har haft en del udmeldelser, blandt andet på grund af en grundig revision af medlemskartoteket, hvor alle, som ikke havde betalt kontingent trods adskillige rykkere, blev slettet.

Medlemshvervning havde fundet sted i Vinderup kommune, hvor 233 personer var blevet kontaktet. 17% meldte sig som medlemmer, et særdeles tilfredsstillende resultat.

Kammerherre A. Bach rettede en meget kraftig appel til de bevilgende myndigheder. Prisstigninger er slået igennem på alle områder på nær ét - tilskuddene til Historisk Samfund. Man må huske på, at opgaven med at indsamle bidrag til Ringkøbing amts historie ikke alene har bud til alle interesserede i dag, men det har også bud til kommende generationer, som er henvist til at søge oplysninger om tidligere tiders sæd og skik bl. a. i »Hardsyssels årbog«, hvor det stof, som Historisk Samfund indsamler, bliver offentliggjort. Hvis der ikke er tilstrækkelige midler til, at dette arbejde kan ske løbende, så risikerer vi, at alt for meget går i »glemmebogen« og vi vil stå med ubeskrevne blade i Ringkøbing amts historiebog.

En tak blev rettet til alle, som har ydet tilskud til Historisk Samfunds arbejde. En tak blev også rettet til alle, som havde skaffet nye medlemmer, og alle blev opfordret til at gøre en ekstra indsats - det ville være godt, hvis vi i 1981, hvor Historisk Samfund fejrer sit 75-års jubilæum, kunne runde 2.000 medlemmer.

Dansk Historisk Fællesforenings årsmøde fandt sted den 30/8-1/9 1979. Fru Rigmor Lillelund og redaktør Knud Erik Nielsen repræsenterede Historisk Samfund.

Regnskabet, som findes aftrykt på side 172, blev aflagt af kassereren, bogtrykker N. Gadgaard Nielsen. Der er lavende i kassen, det er tilskuddene fra amt, kommuner og pengeinstitutter, der ikke er fulgt med de øvrige prisstigninger. Medlemskontingenter dækker nu 80% af vore udgifter. 43 medlemmer var blevet renset ud, da de ikke har betalt sidste års kontingent trods adskillige rykkere - et tab på små 2.000 kr.

Beretning og regnskab blev godkendt af de fremmødte.

Sommermødet søndag den 8. juni 1980 på Rydhave Slots Ungdomsskole blev vor hidtil største succes. Næsten 400 deltagere var mødt frem for at høre arkivar Flemming Jerk tale om »Herregårde i Ringkøbing amt«. Et interessant og inspirerende foredrag med hovedvægt på herregårdens bygningstekniske side. Efter fælleskaffe-

bordet orienterede lærer Aksel Nøjbjerg om Rydhave, hvorefter der var adgang til en del af slottets lokaler. Mødets succes skyldtes i høj grad de særdeles gode lokaleforhold, alle kunne både se og høre, hvorfor her skal lyde en hjertelig tak til Rydhave Slots Ungdomsskole.

Sommermøde-deltagere på rundtur i Rydhave Slot (foto: Casper Jacobsen).

Næste årsmøde søndag den 22. februar 1981 i Struer, hvor lektor Gunnar Sandfeld har lovet at ville berette om »en gammel historikers betragtninger over indhøstede erfaringer fra en livslang vandring ad forskningens mangfoldige og snørklede stier mellem »lygte mænd« og »snublestene«, »faldgruber« og alskens andre »lumske snare«, belyst ved mange anskuelige og ikke ligefrem kedelige eksempler«. Foredraget hedder: »Historieforskning - historieskrivning - historielæsning«.

Landmand Kristen Rahbek Madsen, Borris (1894–1980), som gennem en menneskealder har været medlem af Historisk Samfund, har i sit testamente efterladt Historisk Samfund 3.127,78 kr. En påskønnelse, som har glædet os meget.

»Hardsyssels Årbog 1980« – det 74. bind i rækken – foreligger hermed som 2. række bind 14. Redaktionen er til stadighed på jagt efter stof, som bidrager til belysning af amtets ældre eller nyere historie. Ligger De inde med interessant erindringsstof, som De mener kan interessere andre, så kontakt redaktionen, hvis adresse er: Redaktør Knud Erik Nielsen, Gimsinghøje 25, 7600 Struer. Forfatterhonoraret er 25,- kr. pr. tekstside + 25 særtryk af artiklen.

Ældre årgange af »Hardsyssel Årbog« kan, så længe oplag haves, købes ved henvendelse til sekretæren, bibliotekar Kr. Bjerregård, Holstebro Bibliotek, 7500 Holstebro.

Medlemmer kan erhverve bind af 1. række for 15,00 kr. pr. årgang (heraf kan endnu følgende årgange købes: 1927, 1928, 1929 og 1930) og bind af 2. række for 35,00 kr. pr. årgang (heraf kan endnu købes: 1972, 1973, 1974, 1975, 1978 og 1979). For nogle af årgangenes vedkommende er restbeholdningerne små.

Medlemmer kan endvidere erhverve følgende bøger til favoritpris (forsendelsesomkostningerne er ikke medregnet i priserne):

Alfred Kaae: »Fæster og husbonde i Hammerum herred« (1971), som belyser mange sider af fæsteforholdene i Hammerum herred på grundlag af tingbøgerne fra 1689-1751. Pris 12,00 kr.

»Register til Hardsyssels årbog 1907-1966«. Udarbejdet af Kr. Bjerregård. Et systematisk opstillet register over

indholdet af årbogens 60 første årgange. Alle kan have glæde af denne »nøgle« til årbogen, også selv om man ikke har årbøgerne stående på reolen. Medlemspris: 48,00 kr. Bogladepris: 70,00 kr.

Knud Prange: »Herredssægl og kommunale våbener i Ringkøbing amt«. Særtryk af Hardsyssels årbog 1979 med farvegengivelse af samtlige kommunale våben. Pris: 12,00 kr.

Peter Skautrup: »Hardsyssels stednavne«. Supplerende bemærkninger til »Stednavne i Ringkøbing amt«. Særtryk af Hardsyssels årbog 1979. Et værdifuldt bidrag til forståelse af stednavne i det nordlige Ringkøbing amt. Pris: 12,00 kr.

Lokalhistorisk Byttecentral for Ringkøbing Amt har i det forløbne år hjulpet nogle få, men det må erkendes, mange er gået forgæves. De ældre årgange er kun trykt i små oplag og derfor er det umuligt at efterkomme alle ønsker.

Kontakt Byttecentralen, hvis De vil sælge, bytte eller købe bøger af lokalhistorisk indhold, men husk at vedlægge svarporto. Byttecentralens adresse er: Lokalhistorisk Byttecentral for Ringkøbing Amt, Holstebro Museum, Museumsvej 1, 7500 Holstebro.

Historisk Samfund for Ringkøbing Amt optager alle interesserede som medlem. Det årlige medlemskontingent er 45,00 kr., som bedes betalt ved årbogens modtagelse. Det vedlagte girokort, som også bærer Deres medlemsnummer, bedes venligst brugt ved kontingentets indbetaling.

De opfordres til straks ved årbogens modtagelse at indsende Deres kontingent. Historisk Samfund lever fra hånden i munden, og hvis vi skal rykke for kontingentet, så kan dette snart »spises op« af postvæsenet og kontorhjelpe - til liden glæde både for Dem og for Historisk Samfund.

Indmeldelse kan ske hos alle styrelsesmedlemmer eller ved skriftlig henvendelse (med oplysning om navn, stilling og adresse) til sekretæren, bibliotekar Kr. Bjerregård, Holstebro Bibliotek, 7500 Holstebro.

Alle nye medlemmer får sidst udkomne »Hardsyssel årbog« tilsendt med vedlagt girokort.

Den vedlagte grønne folder med indmeldelsesblanket kan benyttes. Giv den til en god ven - alle nye medlemmer er velkomne. Også De kan hjælpe med til, at medlemstallet runder de 2.000 i 1981, hvor Historisk Samfund bliver 75 år.

Historisk Samfund for Ringkøbing amts styrelse:

Kammerherre A. Bach, Markskellet 25, 6950 Ringkøbing

Indvalgt 1966, formand fra 1967.

Bibliotekar Kr. Bjerregård, Holstebro Bibliotek, 7500 Holstebro

Indvalgt 1963, sekretær fra 1966.

Bogtrykker N. Gadgaard Nielsen, Vasen 3-5, 7620 Lemvig

Indvalgt 1950, kasserer fra 1966.

Konsul Eli Jepsen, Rugvænget 19, 7400 Herning.

Indvalgt 1962, næstformand fra 1975.

Slægtsforsker Rigmor Lillelund, »Nygaard«, Alstrupvej 1, Navr, 7500 Holstebro

Indvalgt 1967, medlem af årbogsredaktionen fra 1967.

Redaktør Knud Erik Nielsen, Gimsinghøje 25, 7600 Struer

Indvalgt 1979, årbogens redaktør fra 1979.

Gårdejer Bent Raunkjær, »Tingbækgård«, Højalle 7, 6880 Tarm

Indvalgt 1966.

Museumsinspektør Torben Skov, Agerfeldvej 7, 7550 Sørvad

Indvalgt 1975, leder af Lokalhistorisk Byttecentral.

Redaktør Jørgen Østergaard, Rugvænget 41, 7400 Herning

Indvalgt 1975, medlem af årbogsredaktionen fra 1975.

Historisk Samfund for Ringkøbing Amt takker Ministeriet for kulturelle Anliggender, Ringkøbing Amtskommune, amtets kommuner og de pengeinstitutter, som ved tilskud har muliggjort Historisk Samfunds arbejde.

Med venlig hilsen
Styrelsen

Regnskab for Historisk Samfund for Ringkøbing Amt

13. februar 1979 – 14. februar 1980

Indtægter

Indestående på konto 110836-9 pr. 13/2 79	119,54	
Indestående på girokonto pr. 13/2 79	7.168,29	
Medlemskontingent	82.506,75	
Salg af årbøger	4.512,50	
Salg af registre	1.558,00	
Statstilskud	5.300,00	
Tilskud fra Ringkøbing Amt	1.500,00	
Tilskud fra kommuner:		
Aulum-Haderup, Brande, Herning, Holmsland, Holstebro, Lemvig, Ringkøbing, Struer, Thyborøn-Harboøre, Thyholm, Ulfborg-Vemb, Videbæk, Vinderup og Aaskov	4.550,00	
Tilskud fra pengeinstitutter:		
A/S Midtbank, Herning, A/S Nordvestbank, Lemvig, Ringkøbing Bank, Ringkøbing Landbobank, Sparekassen SDS, Midtjylland (Herning, Holstebro, Lemvig, Ringkøbing, Skjern, Videbæk og Bækmarksbro), Ulfborg Sparekasse	4.200,00	
Renter	223,76	
		Kr. 111.638,84

Udgifter

Årbogens trykning, a conto	56.433,68	
Ekspedition + porto vedr. årbogen	16.528,37	
Honorar vedr. årbogen	10.223,85	
Kontorudgifter + andre udgifter	8.428,59	
Porto	3.269,40	
Annoncer, møder og foredrag	8.708,66	
Kontingent til andre foreninger	942,00	
Gaver og blomster	139,60	
Indestående på konto 110836-9 pr. 14/2 80	121,36	
Indestående på girokonto pr. 14/2 80	6.843,33	
		Kr. 111.638,84

Skyldig vedr. årbogens trykning	22.090,16	
Kontingentrestancer	10.170,00	
Tilgode vedr. salg af årbøger	3.200,00	
Tilgode vedr. salg af registre	213,00	13.583,00

Gadgaard Nielsen

Regnskabet revideret og fundet i orden.
Bilag, bankbog og giroudtog forevist.

Lemvig, den 21. februar 1980
Børge Nielsen K. Engby-Larsen

REGISTER

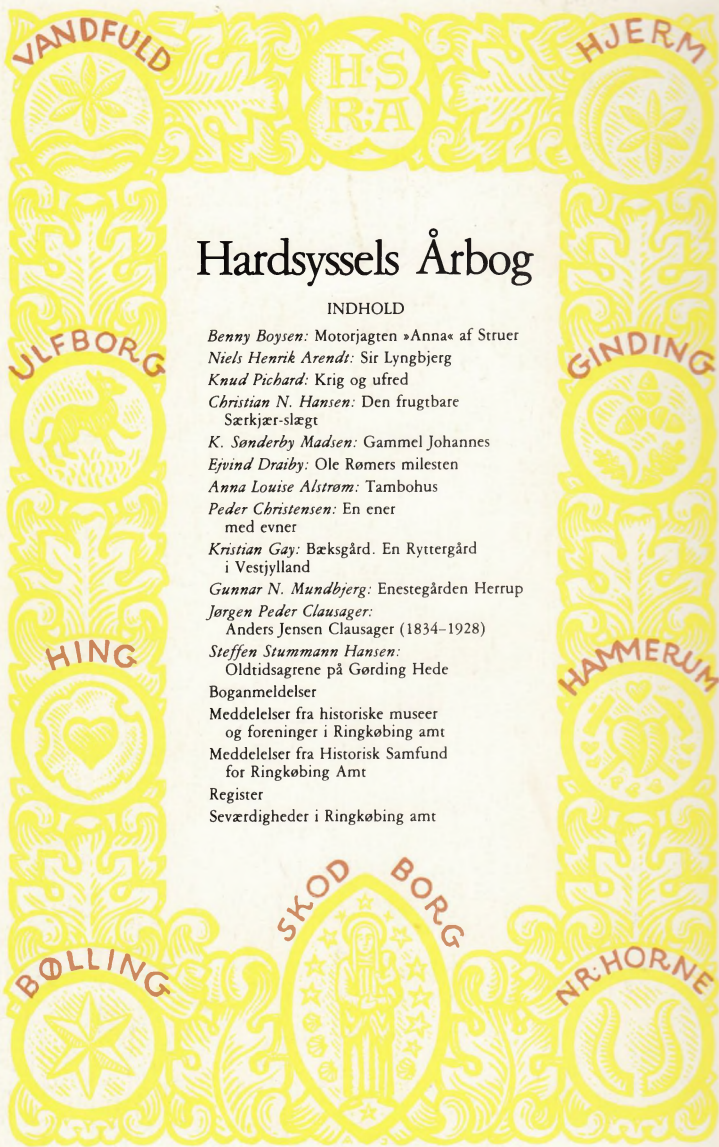
omfattende personnavne (personer, der bare er nævnt, men ikke videre omtalt, er udeladt), stednavne og emner. B angiver billede.

- Aggertangen 34, 37, 42, 44, 79
 Ahlefeldt, Claus (feltmarskal) 100, B 100
 Andersen, Klement (oprørsleder) 29-32, B 29
 Andersen, Theodor (skibsfører, Struer) 6-7, 9-10
 Andersen (Clausager), Jens (Clausager) 115-119, B 116
 Andreasen, Lars Peter (skibsfører, Hobro) 5-6
 Andreasen, Lorenz (Tambohus) 82-83
 »Anna« af Struer (motorjagt) 5-14, B 7, B 8, B 9, B 13
Arkiver:
 Aulum-Haderup Kommunes lokalhistoriske Arkiv 163
 Egnshistorisk Arkiv for Thyholm og Jegindø 167
 Egnshistorisk Studiecenter, Ulfborg-Vemb 168
 Egvad egnhistoriske Samling 164
 Lemvig-egnens historiske Arkiv 165
 Lokalhistorisk Arkiv for Holstebro Kommune 165-166
 Lokalhistorisk Arkiv for Struer Kommune 167
 Lokalhistorisk Arkiv for Thyborøn-Harboøre Kommune 168
 Lokalhistorisk Samling for Gjellerup Sogn 164
 Det lokalhistoriske Arkiv i Herning 164
 Rind-Arnborg Egnarkiv 166
 Ringkøbing Amts Arkiver 166
 Ringkøbing lokalhistoriske Arkiv 167
 Vinderup egnhistoriske Forening 167-168
 Ørnhøj lokalhistoriske Arkiv 168
 Arnborg 50
 Aulum-Haderup Kommunes lokalhistoriske Arkiv 163
 Barde dige 28
 Bjerre, Mads B. (gårdejer, Sir) 16, 23-24
Bogannmeldelser:
 Fautoft, Inge Aagaard: Jens Nielsens bondegård 156
 Gullach, Benedikt: Vandringer langs Stubbergård sø 156
 Hillersborg, Mads: Ad vore vante veje 158
 Hjerl Hede 157
 Hofmansen, P. K.: Klosteret og herregården Stubber 155-156
 Jyske ordbog 155
 Korshøj, Jacob: Vildbjerg gennem 100 år 158
 Pedersen, Carl: Uddrag af Vildbjerg, Timring, Nævling sogneråds forhandlingsprotokol 157-158
 Pedersen, Ingvar: Fotograf Ingvar Pedersens årstalsliste for Herning 156
 Snebjerg, Studsgård, Haunstrup sogne 157
 Steensberg, Axel: Herningsholm 157
 Borbjerg 29, 35, 47
 Brande Museum 159
 Brockdorff, Ditlev (oberst) 95
 Bronzealderbebyggelse 146
 Brændgård 46-47
 Brømsebro-freden 1645 41
 Bundsbæk Mølle. Museum 163
 Bylow, Barthold (oberst) 101
 Bæg, Mikkel Pedersen (rytterbonde, Bæksgård) 96, 102-103
 Bæg, Peder Madsen (rytterbonde, Bæksgård) 96, 99, 101-103
 Bæksgård (ryttergård, Tørring) 95-104, B 96
 Bøel, Mads (Jegindø) 77-78
 Bøvling len 35, 38-39, 43
 Bøvling slot (Rysensten) 35, 38, B 39
 Caroline Amalie (enkedronning) 16, 18-19
 Chrestensdatter, Gjertrud Marie (gift med Peder Pedersen Tambo) 79, 81, 83-84
 Chrestensdatter, Maren (gift med Niels Christian Christensen) 81-83
 Christensdatter, Karen (gift med Jens Lauridsen) 107
 Christensdatter, Maren (gift med Jens Christian Jensen) 108
 Christensdatter, Maren (Jattrup) 106
 Christensdatter, Mette Cathrine (gift med Ole Pedersen) 109
 Christensen, Christen (byfoged, Holstebro) 39
 Christensen, Christen (sognepræst, Mejrup) 34
 Christensen, J. C. (konseilspræsident) 120
 Christensen, Jens (sognepræst, Haderup) 40
 Christensen, Jens Jørgen (Hee) 119
 Christensen, Niels (Herrup) 107
 Christensen, Niels Christian (tømrer, Tambohus) 81-82
 Christensen, Peder (Vester Herrup) 109
 Christensen (Davidsen), Jens (Søgård) 108-109, 111
 Christensen (Strand), Peder Christian (Hellerød) 83
 Christensen Sønderby, Christen (Stavning) 119
 Christensen Vestergaard, Thomas (Hemmet) 122-130
 Christian II (konge af Danmark) 29-31
 Christian III (konge af Danmark) 30-31
 Christian IV (konge af Danmark) 32-33, 35-38, 41
 Christian V (konge af Danmark) 95, 101-102
 Christian VII (konge af Danmark) 48
 Clausager, Anders Jensen (folketingsmand) 115-137, B 119, B 121, B 122
 (Clausager), Jens Andersen (Clausager) 115-119, B 116
 Clausager, Karen Vindelbo Jensen 122-123, 130-131
 Clausager (gård, Sædding) 115-118
 Det danske Hedeselskab 18
 (Davidsen), Jens Christensen (Søgård) 108-109, 111
 »Defence« (orlogsskib) 48
 Dragon- og Frihedsmuseet, Holstebro 161
 Dødemandsbjerget, Torsminde 48
 Ebbesen, Niels (væbner) 28
 Egebjerg 77, 81, 84

- Egnshistorisk Arkiv for Thyholm og Jegindø 167
 Egnshistorisk Forening for Thyholm og Jegindø 167
 Egnshistorisk Studiecenter, Ulfborg-Vemb 168
 Egvad egnhistoriske Samling 164
 Erik Menved (konge af Danmark) 28
 Espersen, Jens (Herrup) 107
 Espersen, Jens (Øster Herrup) 107
 Estvad 47
- Falskmøntneri 37
 Fiskeri 75-76, 79, 97
 Fjaltring 48
 Folkemøder (Sir Lyngbjerg) 15-25
 Forfatningssagen 1866 123-126
 Forsvarssagen 125-127
 Fragtsejlad 5-14
 Frederik III (konge af Danmark) 41, 44
 Frederik VI (konge af Danmark) 48
 Frederik VII (konge af Danmark) 49
 (Mindesten) 16-17, 19, B 17
 Friis Lauridsen, Jørgen (sognepræst, Sevel) 106-107
- Genforeningen (mindesten) 23
 Gerhard II af Holsten (greve) 28
 Gjellerup kirke B 53
 Gjellerup sogn 53-61
 Gravsen, Knud (Herrup) 106
 Green, Jacob (altnuligmand, Arnborg) 69-93, B 91
 Green, Maren (Neder Green) 89-90, 92
 Grevens fejde 1534-36 29-32
 Grundlovsmøder (Sir Lyngbjerg) 17, 19-20, 24
 Grundlovsendring 1866 123-126
 Grøntoft (Nørre Omme). Oldtidsbebyggelse 146,
 B 147
 Gudum Kloster (gård, Gudum) 95-96, 98-99
 Gørding hede (oldtidsagre) 139-154, B 141, B 142,
 B 143, B 147, B 150
- Haderup 42
 Haderup Museum 159
 Handbjerg Hovgård (Handbjerg) 106
 Hansen, H. P. (museumsbestyrer, Herning) 66, 93
 Hansen-Sir, Hans Jørgen (lærer, Sir)
 16-18, 20-22, 24
 Hatt, Gudmund (arkæolog) 139-140, 144-148,
 151-153, B 140, B 152
 Hedeselskabet 18
 Hellerød 75, 77-79, 81, 83-85
 Hellerød 76-77, 80
 Helmsidalen (Søndbjerg) 82
 Henrik Tageson (adelsmand) 29
 Herning 46, 51
 Herning Museum 159-161
 Herningsholm 46, B 160
 Herningsholms Venner 165
 (Herrup), Jacob Madsen (Øster Herrup) 108-114,
 B 112, B 114
 Herrup (enestegård) 105-114
 Herrup (landsbyen) 110
 Herruphus 109
 Historisk Forening for Herning Kommune 164
 Historisk Samfund for Ringkøbing Amt 169-172
 Hjerl Hede (museum) 72
- Holstebro 30, 31, 33-34, 36-39, 42-43, 48, 50-52
 Holstebro Museum 161
 Holstebro-Struer Havn. Havnestyrelsen 7-8
 Humlum 52
 Husby 36
- Indre Mission 109, 113-114
 Isiden 15
 Iversen, Christen (Herrup) 107
- Jakobsen, Niels (Vester Herrup) 109
 Jakobsen, Poul Christian (Vester Herrup) 110
 Jegindø 76-78, 80-84, 86
 Jegindø-færgefarten 76, 80-81, 84-86
 Jensdatter, Karen (gift med Jens Christensen
 (Davidsen)) 108, 111
 Jensdatter, Kirsten (gift med Jens Christensen
 (Davidsen)) 108, 111
 Jensdatter, Kirsten (gift med Jens Espersen) 108
 Jensdatter, Maren (gift med Jacob Madsen
 (Herrup)) 108-109, 111-113, B 112
 Jensdatter, Maren (gift med Jens Espersen) 108
 Jensdatter, Maren (gift med Jens Lauridsen) 107
 Jensen, Christen (Herrup) 107
 Jensen, Jens (Herrup) 107
 Jensen, Jens (Åkjær) 108
 Jensen, Jens Christian (Øster Herrup) 108, 111
 Jensen, Kirsten (gift med Niels Nymand
 Mortensen) 83
 Jensen, Laurids (Herrup) 107
 Jensen, Maren (gift med Christen Olesen) 109
 Jensen, Peder (Herrup) 106
 Jensen Clausager, Anders (folketingsmand)
 115-137, B 119, B 121, B 122
 Jernalderlandsbyer 140-141, 145, B 141, B 147
 Johansen, Chresten (Tambohus) 85-86
 Den jyske slavekrig 1848 49-50, B 49
- Kaperkrigen 1807-14 48
 Karl-Gustav-krigene 1657-60 41-45
 Karusedammen (Holstebro) 48
 Kideris mølle (Rind) 46
 Kjærgaard, Kathrine Marie Jørgensen (gift med
 Anders Jensen Clausager) 118, 121, 127, 130,
 B 119, B 121
 Kjærgård (Sædding) 118-119, 122
 Kjærgårdsholm (Håsum) 107-108
 Klausen, Jakob (lensskriver, Bøvling) 39
 Klement, Skipper (oprørsleder) 29-32, B 29
 Kokborg, Maren Stephansdatter (Herrup) 106
 Kollund (Rind) 46
 Krabber (modstandsgrupper) 37
 Krigen 1864 51-52, 117-119, B 27
 Krigshistorie 27-52
 Kristian Svendsøn (stormand) 28
 Krunderup bakker (Sir) 15-26
 Kvinders livsvilkår 53-61
 »Kyratide« (statue) 94
- Landevejsopmåling 71-74
 Landting 29, 42
 Larsdatter, Anna (gift med Peder Larsen Tambo)
 77-78
 Larsdatter, Sidsel (gift med Jens Jensen) 108

- Larsen, Morten (frimenighedspræst, Holstebro) 19-20
 Larsen Tambo, Peder (Hellerød) 77, 85
 Larsen Tambo, Peder (Tambohus) 76-78
 Lauridsen, Jens (Herrup) 107
 Lauridsen Friis, Jørgen (sognepræst, Sevel) 106-107
 Lem 51
 Lemvig 36, 38-39, 42-43, 48, 52
 Lemvig Museum 162
 Lemvig-Egnens historiske Arkiv 165
 Limfjordstrafikkens historie 5-14
 Linde (Asp) 40
 Lokalhistorisk Arkiv for Holstebro Kommune 165-166
 Lokalhistorisk Arkiv for Struer Kommune 167
 Lokalhistorisk Arkiv for Thyborøn-Harboøre Kommune 168
 Lokalhistorisk Samling for Gjellerup Sogn 164
 Det lokalhistoriske Arkiv i Herning 164
 Lund, Christen Poulsen (Søndbjerg) 84-85
 Lund, Mette Cathrine Christensdatter (gift med Chresten Pedersen Tambo) 84-87
 Lundenæs 28-30, 35, 43
 Lund Pedersen, Niels (kromand og hestehandler, Tambohus) 85-87
 Lydersen, Hans (sognepræst, Søndbjerg-Odby og Jegindø) 76
- Madsdatter, Ane Katrine (gift med Jens Andersen (Clausager)) B 116
 Madsdatter, Mette (gift med Peder Jensen) 107
 Madsen, Amalie (gift med Johannes Madsen) 63, 65-67
 Madsen, Johannes (Sinding) 63-69, B 64
 Madsen, Kresten (Ørre) 64-66
 Madsen Bæg, Peder (rytterbonde, Bæksgård) 96, 99, 101-103
 Madsen (Herrup), Jacob (Øster Herrup) 108-114, B 112, B 114
 Mejrup 34
 Milesten 71-74, B 71, B 72
 Milevogn 73, B 73
 Mindesten, Caroline Amalie (enkedronning) 18-19, B 18
 Mindesten, Frederik VII (konge af Danmark) 16-17, 19, B 17
 Mindesten, Genforeningen 23
 Mindesten, Hans Jørgen Hansen-Sir (lærer, Sir) 21-22, B 22
 Mindesten, Mads B. Bjerre (gårdejer, Sir) 23-24, B 23
 Mindesten, Sir Lyngbjerg 25-26
 Mindesten, Stavnsbåndets løsning 18-19, B 18
 Mortensdatter, Mette Kerstine (gift med Peder Christian Christensen (Strand)) 83
 Mortensen, Niels Nymand (Tambohus) 83
 Museer:
 Brande Museum 159
 Bundsbæk Mølle 163
 Dragon- og Frihedsmuseet, Holstebro 161
 Haderup Museum 159
 Herning Museum 159-161
 Holstebro Museum 161
 Lemvig Museum 162
 Ringkjøbing Museum 162
 Skjern Museum 163
 Strandgården, Husby Klit 162
 Struer Museum 163
 Møller, Mette (gift med Niels Jakobsen) 109
 Måbjerg 54
 Napoleonskrigene 1807-14 48
 Navr 33-35
 Navr-Sir Skytte- og Idrætsforening 16, 19-22
 Neder Green (gård, Arnborg) 89-90, 92
 Niels Ebbesen (væbner) 28
 Nielsdatter, Karen (gift med Anders Povlsen) 109
 Nielsdatter, Kirsten (gift med Niels Pedersen) 109
 Nielsdatter, Mariane (gift med Morten Thomsen) 83
 Nielsen, Anna (gift med Jakob Kristian Nielsen) 10-12
 Nielsen, Christen (sognepræst, Navr) 33-35
 Nielsen, Jakob Kristian (skibsfører, Struer) 9-14, B 10
 Nielsen, Peder (Vester Herrup) 107
 Nielsen Smedegaard, Niels (Vester Herrup) 109
 »Nora« af Ålborg (motorjagt) 6-10, B 7, B 8, B 9
 Nymand Mortensen, Niels (Tambohus) 83
 Nørholm, (Herning) 51
 Nørre Omme. Oldtidsbebyggelse 146, B 147
 Nørre Vosborg 36
- Oddesund 33, 51-52, 77
 Oldtidsagre 139-154, B 141, B 142, B 143 B 147 B 150
 Oldtidsbebyggelse 140-141, 145-149, B 141, B 147
 Oldtidsvejen 27-28
 Olesdatter, Maren (gift m. Peder Christensen) 109
 Olesen, Christen (Vester Herrup) 169
 Olesen, Mette Cathrine (gift med Niels Nielsen Smedegaard) 109
 Olesen, Poulina (gift med Peder Pedersen) 109
 Olsen, Alf. P. (borgmester, Holstebro) 52
 Opstrup Poulsen, Karl (fisker, Struer) 10-11
- Pedersdatter, Kirsten (gift med Christen Jensen, senere Niels Christensen) 107
 Pedersdatter, Maren (gift med Peder Nielsen) 108
 Pedersen, Jens (lærer, Sædding) 116-117
 Pedersen, Niels (rytter, Kallesø) 99, 101-102
 Pedersen, Niels (Skovgård, Gudum) 99, 102
 Pedersen, Niels (Vester Herrup) 108
 Pedersen, Niels Lund (kromand og hestehandler, Tambohus) 85-87
 Pedersen, Ole (Vester Herrup) 109
 Pedersen Bæg, Mikkel (rytterbonde, Bæksgård) 96, 102-103
 Pedersen (Søndergaard), Peder (Vester Herrup) 109
 Pedersen Tambo, Chresten (færge- og kromand, Tambohus) 84-86
 Pedersen Tambo, Peder (færge- og kromand, Tambohus) 78-81
 Pedersen (Tambour), Lars 76-77, 85
 Plantager 17-20, 22-24
 Plantningssagen 17-20, 22-24
 Postruer, Holstebro-Viborg 106
 Poulsen, Chr. (buksefabrikant, Herning) 92-93

- Poulsen, Karl Opstrup (fisker, Struer) 10-11
 Poulsen Lund, Christen (Søndbjerg) 84-85
 Povlsen, Anders (Vester Herrup) 109
 Ramme dige 27
 Rammegård 47
 Rantzau, Johan (feltherre) 30-31, B 32
 Rigsdagsarbejde 123-131
 Rind 50
 Rind-Arnborg Egnarkiv 166
 Ringkjøbing Museum 162
 Ringkøbing 30-31, 36, 39, 43-44, 47-48, 50-51
 Ringkøbing Amts Arkiver 166
 Ringkøbing lokalhistoriske Arkiv 167
 Rom 37-38, 101
 Rosenkrantz, Axel (Landting) 29
 Rosenkrantz, Mogens (Landting) 42
 Roskilde-freden 1658 44, 47, 101
 Rysensten (Bøvlings slot) 35, 38, B 39
 Ryttergårde 95-103
 Rytterregimenter 95-104
 Rytterudrustning 99-101
 Rømer, Ole (naturforsker) 71-73
 Rønbjerg 28, 47
 »St. George« (orlogsskib) 48
 Sandberg, Ulrich (lensmand, Bøvlings) 35
 »Sarpsborgpigene« (statue) 14, B 88
 Schulin, Johan Sigismund (amtmand, Ringkøbing) 50-51
 Schwaneviede, Herman Franz von (Nørre Vosborg) 95, 101-102
 Schøler, Hans Vilhelm Riber (sognepræst, Staby) 50, 117
 Serup 77-78, 80
 Sinding 63-64
 Sir, Hans Jørgen Hansen (lærer, Sir) 16-18, 20-22, 24
 Sir Lyngbjerg 15-26
 Skarrild 46, 50
 Skibsfartshistorie 5-14
 Skipper Klement (oprørsleder) 29-32, B 29
 Skjern 51
 Skjern Museum 163
 Skjern å 28-31
 Skram, Maren (Rammegård) 47
 Skytteforeninger 16, 19-22
 Den skånske krig 1675-79 101
 Slager på Reden 1801 48
 Slavekrigen 1848 49-50, B 49
 Den slesvigske krig 1848-50 49-51
 Den slesvigske krig 1864 51-52, 117-119, B 27
 Slumstrup, Jens (uldhandler) 92-93
 Slægtshistorisk Forening, Herning 165
 Slægtshistorisk Forening, Holstebro 166
 Smedegaard, Niels Nielsen (Vester Herrup) 109
 Småskibsfart 5-14
 Snebjerg 51
 Staby 50
 Staby højere Bondeskole 117
 Stadil 36
 Statuer. »Kyriatide« (Struer kirkegård) 94
 Statuer. »Sarpsborgpigene« 14, B 88
 (Statuer). Skipper Klement (oprørsleder) B 29
 Statuer. »Struerpigene« 70
 Statuer. »Ung mand med hjælpeløst kid« 138
 Stavnsbåndets løsning. Mindesten 18-19, B 18
 Steffensen, K. (provst, Struer) 12
 Stormfloder 79
 (Strand), Peder Christian Christensen (Hellerød) 83
 Strandgården. Husby Klit 162
 Strandinger 48
 Struer Havn B 12
 Struer Havn. Havnestyrelsen 7-8
 Struer Museum 163
 »Struerpigene« (statue) 70
 Svendsøn, Kristian (stormand) 28
 Svenskekrigen 1643-45 38-41, 106
 Svenskekrigen 1657-60 41-45
 Svenskekrigen 1675-79 101
 Særkjær-slægten 53-61, B 59
 Søndbjerg 76-82, 84
 Sønderby, Christen Christensen (Stavning) 119
 Sønder Felding 46, 50
 (Søndergaard), Peder Pedersen (Vester Herrup) 109
 Tagesøn, Henrik (adelsmand) 29
 Tambo, Chresten Pedersen (færge- og kromand, Tambohus) 84-86
 Tambo, Peder Larsen (Hellerød) 77, 85
 Tambo, Peder Larsen (Tambohus) 76-78
 Tambo, Peder Pedersen (færge- og kromand, Tambohus) 78-81
 Tambohus 8, 75-87, B 75, B 82
 Tambohus kro 81, 84-87, B 85
 (Tambour), Lars Pedersen 76-77, 85
 Thomsen, Morten (Tambohus) 83-84
 Torsminde 48
 Torstensson, Lennart (feltherre) 38, 40-41
 Torstenssonkrigen 1643-45 38-41, 106
 Tredivårskrigen (dansk deltagelse 1625-29) 32-38
 Treårskrigen 1848-50 49-51
 Tyveri 77-78
 Udsigtstårn (Sir Lyngbjerg) 15-16, 24-25, B 16, B 25
 Udkibningsforhold, Hellerød 76
 Ulfborg 35, 50-51
 Ulfeldt, Corfitz (rigshofmester) 41, 44, 47
 Ulvejagt 97-98
 »Ung mand med hjælpeløst kid« (statue) 138
 Urslev, Jørgen (sognepræst), Tim-Madum) 38
 Wallenstein, Albrecht von (feltherre) 32-33, 37
 Vedersø 36
 Veivod, Jens (Vinding) 47
 Vestergaard, Thomas Christensen (Hemmet) 122-130
 Vester Herrup 107-110
 Vind 42, 45-47
 Vindelbo, Karen 122-123, 130-131
 Vinderup egnsnshistoriske Forening 167-168
 Vinding 42, 45, 47
 Volstrup 28
 Våbenlagre 101
 Ørnhøj lokalhistoriske Arkiv 168
 Ørre 63
 Øster Herrup 107-111, B 110

Hardsyssels Årbog

INDHOLD

Benny Boysen: Motorjagten »Anna« af Struer

Niels Henrik Arendt: Sir Lyngbjerg

Knud Pichard: Krig og ufred

Christian N. Hansen: Den frugtbare
Sætkjær-slægt

K. Sønderby Madsen: Gammel Johannes

Ejvind Draiby: Ole Rømers milesten

Anna Louise Alstrøm: Tambohus

Peder Christensen: En ener
med evner

Kristian Gay: Bæksgård. En Ryttergård
i Vestjylland

Gunnar N. Mundbjerg: Enestegården Herrup

Jørgen Peder Clausager:

Anders Jensen Clausager (1834–1928)

Steffen Stummann Hansen:

Oldtidsagrene på Gørding Hede

Bog anmeldelser

Meddelelser fra historiske museer
og foreninger i Ringkøbing amt

Meddelelser fra Historisk Samfund
for Ringkøbing Amt

Register

Seværdigheder i Ringkøbing amt

GADGAARD NIELSENS BOGTRYKKERI . LEMVIG

Medlemspris: Kr. 45.-

Bogladepris: Kr. 60.-